SIMION

MEHEDINȚI

CREȘTINISMUL ROMÂNESC

Coperta și viziunea grafică
Doina DUMITRESCU

© Anastasia

ISBN 973-97144-0-4

SIMION MEHEDINȚI

CREȘTINISMUL ROMÂNESC

Adaos la
Caracterizarea etnografică a poporului român

Prefață de Dumitru MUSTER

Ediție îngrijită de Dora MEZDREA

FUNDAȚIA ANASTASIA
1995

Educația creștină în gândirea lui Simion Mehedinți

În 1941, când a apărut lucrarea ***Creștinismul românesc****, Simion Mehedinți (1869-1962) avea în urma lui o operă de savant encicloped.* ***Terra. Introducere în geografie ca știință****, apărută în 1930, îl consacrase ca întemeietor al învățământului superior și al cercetării științifice în geografia românească; o grijă egală acorda Mehedinți* ***Ethnosului****, astfel încât, paralel cu un curs de etnografie, ținut la Universitatea din București, a publicat o serie de cărți și de studii etnopedagogice dintre care citățm doar câteva:* ***Către noua generație****, în 1912;* ***Școala poporului****, în 1918 (ediția a doua în 1923);* ***Altă creștere. Școala muncii****, în 1919 (până în 1941 va cunoaște 7 ediții);* ***Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca și uneltele sale*** *(discurs de recepție la Academia Română în 1920);* ***Politica de vorbe și omul politic****, în 1920 (ediția a doua în 1928);* ***Ce trebuie să cugete un român despre Țara și Nația română****, în 1921;* ***Vechimea poporului român și legătura cu elementele alogene****, în 1925;* ***Școala română și capitalul biologic al poporului român****, în 1927;* ***Școala păcii. Sentimentele școlii române față de ideea războiului****, în 1928;* ***Coordonate etnografice. Civilizație și cultură****, în 1928;* ***Profesorul, temelia tuturor reformelor școlare****, în 1929;* ***Trilogii. Știința-Școala-Viața****, în 1940;* ***Academia — instituție etnopedagogică. Institutul — organizare internațională****, în 1941. După* ***Creștinismul românesc****, va mai publica doar două lucrări ieșite din aceeași arie a etnopedagogiei:*

***Premise și concluzii la Terra. Amintiri și mărturisiri**, în 1946 și **De senectute. Bătrânețea în cadrul muncii pentru cultură**, comunicare la Academia Română, în 1947.*

*Deși este revendicat prioritar de geografi, se cuvine să subliniem că întreaga sa trăire plenar participativă la viața societății timpului său demonstrează o constantă **vocație educativă**, de cuprindere națională, **etnoeducativă** în denumirea sa, așa cum arăta chiar în lecția sa de deschidere a cursului nou înființatei catedre de geografie, intitulată „Obiectul geografiei".*

*De la elevul din clasele secundare (căruia Mehedinți i-a dedicat o serie de manuale școlare: **Explicarea Evangheliilor potrivit cu programa școlară**, cu ediții în 1922, 1923 și 1926, **Parabole și învățături din Evanghelie pentru clasa a II-a secundară**, cu opt ediții între 1929 și 1938) la tânărul pentru care avea cel mai mare interes (convins fiind că „adevărata renaștere a unui popor începe cu tinerimea sa", cum scrie în **Către noua generație**), de la părinții care au în grijă copiii, până la educatorii acestora (cărora le dedică o lucrare de pedagogie programatică intitulată **Altă creștere. Școala muncii**), de la ctitorii de așezăminte educative, până la cei de așezăminte culturale naționale („Închin această carte — scria în **Școala poporului** — întemeietorilor de eforii școlare în toate satele țării, precum și directorilor și profesorilor care, prin munca lor, au dăruit în 1918 țăranilor cele dintâi școli secundare"; iar **Trilogiile** le dedică „Întemeietorilor Societății «Junimea», care au dat poporului nostru cea dintâi măsură de viață superioară, nu imitând eresurile demagogiei internaționale, ci pe temeiul tradiției autohtone, de la Zamolxe până la Eminescu"), de la omul simplu și țăran (căruia i s-a adresat vreme de mai mulți ani prin revista săptămânală „Duminica poporului"), până la Academia Română (al cărei proiect de reorganizare a fost expus în comunicarea intitulată **Academia — instituție etnopedagogică. Insti-***

*tutul — **organizare internațională**, în 1941), totul intră într-un vast program pedagogic de regenerare a nației.*

*Fiindcă, în definitiv, acesta era țelul întregii activități educative a lui Simion Mehedinți; vocația lui educativă poate fi percepută în perspectiva largă a întregii sale vieți și opere de-a lungul cărora vom descoperi un fir continuu — **etnopedagogia** — care le leagă pe toate: încrederea în puterile în devenire ale poporului român și voința de a strânge tot ce a fost util, tot ce poate munci și tot ce poate fi forță viitoare, spre a contribui la **neîntrerupta înălțare** a patriei sale.*

*Mehedinți și-a întemeiat întregul său sistem de gândire și acțiune pe convingerea că „națiunea este o valoare unică în fața istoriei" (**Academia — instituție etnopedagogică...**). „Individul, fiind vremelnic, e ceva minor față de marea ființă a neamului din care s-a născut [și] care, împreună cu limba, i-a dat chintesența sufletului strămoșilor" (**Premise și concluzii la Terra**). Locul de frunte în „ierarhia valorilor culturale" se cuvine celor „care dau o parte cât mai însemnată din traiul lor pământesc pentru neamul care ne cuprinde pe toți și de a cărui durată atârnă și neînsemnata noastră viață individuală" (**Academia — instituție etnopedagogică...**). Iar „menirea cea mai înaltă a unui popor e să fie el însuși, adică să-și trăiască din plin viața sa și să reprezinte, dacă poate, un chip original de a vedea lumea" (**Premise și concluzii la Terra**).*

*La temelia educației creștine preconizate de Mehedinți stă religia neamului. Într-o scriere autobiografică (**În legătură cu creștinismul unui seminarist din Vrancea**), el arată că „biserica satului mi-a pus de timpuriu înaintea sufletului o măsură a vieții de aici și de «dincolo»". Într-o alta (**Episcopul Melchisedec. Amintiri**, 1946), mărturisește cât l-a impresionat un ierarh cu mare credință când era elev al învățământului secundar. Mehedinți n-a fost doar un **pedagog creștin**, ci a trăit el însuși ca un adevărat creștin și în acest fel ne explicăm creștinismul său militant și așezarea Bisericii înaintea Școlii și a Armatei, ca*

instituții. Creștinismul este temelia oricărui proces educativ, așa cum le amintea Mehedinți contemporanilor săi într-unul din marile momente ale istoriei noastre: „În momentul întregirii hotarelor României, se pune lămurit întrebarea: mai păstrează poporul român simțul pentru cele eterne, cum îl aveau părinții noștri începând cu geto-dacii, sau, în loc de a-și mai face socoteli cu veșnicia și a-și măsura prețul vieții în raport cu înalta concepție a ***Datoriei****, va luneca și el în scepticism și vulgaritate? Toate studiile sunt importante pentru pregătirea tineretului, dar cele mai însemnate dintre toate sunt cele care pot ridica pe om peste nivelul totdeauna șovăitor al judecăților legate de relativitatea intereselor trecătoare, iar* ***Creștinismul*** *o poate face, căci el nu e o confesiune oarecare, ci e formula etică cea mai deplină în toată dezvoltarea omenirii de până astăzi și cea mai sigură temelie pentru progresul individual și național. Cine e în adevăr* ***creștin*** *acela a dezlegat partea cea mai grea a tuturor problemelor sociale; prin* ***frăție*** *a ajuns la* ***egalitate*** *și* ***libertate*** *potrivit cu* ***Dreptatea****, care e mai necesară decât toate. Așadar, creștinismul trebuie* ***simțit****, nu citit" (****Altă creștere. Școala muncii****).*

În acest context, ***Creștinismul românesc*** *capătă o pondere aparte în ansamblul operei lui Simion Mehedinți; este o operă de maturitate științifică, dar și o sinteză a unei vaste și diverse documentări, din perspectiva unei simțiri permanente și a unei gândiri cuprinzător sistematizatoare a unui român creștin, cu „legea" sa de „țăran pe care soarta l-a depărtat de viața sănătoasă a satului unde se născuse" (****Rugăciunea din urmă****, în antologia* ***Scrieri despre educație și învățământ****). Acest material faptic divers și bogat e analizat și sistematizat într-un sistem de 11 idei ce constituie „caracteristicile cele mai vădite ale creștinismului românesc", așa cum nu mai fuseseră formulate de nimeni înaintea sa, un capitol dedicat relației creștinismului românesc cu celelalte biserici creștine și un altul vizând viitorul dreptei credințe.*

O comunicare cu titlul ***Adaos la Caracterizarea etnografică a poporului român*** *(este subtitlul operei), nu a mai fost ținută: „Hotărâsem a mă retrage la 80 de ani din Academie, făcând o ultimă comunicare:* ***Caracterizarea etnografică și istorică a neamului carpatic****. Dorința a rămas neîmplinită. Cu 6 luni înainte de ziua fixată (31 octombrie), Academia a fost nimicită" (****Rugăciunea din urmă****, în antologia pedagogică citată). Dezvoltare a unei conferințe ținute în 17 martie 1940 la Cernăuți și tipărită în anul 1941, opera are și ecouri din istoria zbuciumată a acelor timpuri de război mondial și mari frământări interne. De aceea, în problemele vremii, cititorul este îndemnat să țină seama de întreaga operă a lui S. Mehedinți. Astfel, privitor la* ***rasism****, el afirmase: „Considerăm ura de rasă ca o rămășiță a vremurilor de barbarie și mărturisim pe față că n-o putem accepta cu liniște din partea nimănui" (****Poporul. Cuvinte către studenți****, 1939), precum și: „Va pieri cu vremea și ura dintre popoare. Urmașii noștri vor rămâne uimiți de dușmăniile națiunilor de azi" (****Politica de vorbe și omul de stat****, 1928), fiindcă „pământul a ajuns ca o mare gospodărie, în care toți au nevoie unii de alții" și e (cum spune C. Ritter, întemeietorul geografiei comparate) „casa de educație a genului omenesc" (****Geografie economică****, 1935;* ***Premise și concluzii la Terra****, 1946). Cât privește teoria „poporului ales", S. Mehedinți o critică (în acest volum chiar) în cadrul teoriei mai largi a oricărei „semințiii alese", formulată de J. A. Gobineau, despre superioritatea rasei albe, care a condus la rasism; și a scris , chiar în toiul dominației rasismului (1939,* ***Prefață*** *la ediția a VI-a a operei* ***Altă creștere. Școala muncii****; ideea e reluată în 1946,* ***Epilog*** *la* ***Premise și concluzii la Terra****) că „etnopedagogia trebuie să tindă la cultivarea cât mai grabnică a tuturor gloatelor etnice — chiar a celor mai smerite — căci nu se știe ce germeni de originalitate se ascund în fiecare din ele".*

Iată de ce, în calitatea mea de ultim rămas dintre cei pe care Simion Mehedinți i-a desemnat prin testament ca „executori testamentari" pentru o viitoare editare a operei sale, nu pot decât să întâmpin cu bucurie evenimentul editorial al reapariției cărții lui Simion Mehedinți, ***Creștinismul românesc***.

Dumitru Muster

Notă asupra ediției

Ediția de față reia textul celei dintâi ediții a lucrării „Creștinismul românesc" de Simion Mehedinți, apărută la editura „Cugetarea — Georgescu Delafras", 225 de pagini, în 1941.

Exigența de a le oferi cititorilor de astăzi o nouă ediție a acestei lucrări ne-a determinat să recurgem la următoarele soluții:

1. Au fost aplicate normele ortografice în vigoare, după cum urmează:

— a fost înlocuit apostroful cu cratima;

— au fost actualizate timpurile și modurile verbelor ieșite din uz (ex. „să iai" cu „să iei", „însemnează" cu „înseamnă" etc.);

— a fost suprimat „u" semivocalic final în cuvinte precum: „războiu", „voiu", „traiu", „obiceiu", „altoiu" etc.;

— a fost actualizată și unificată scrierea numelor proprii, care prezentau forme multiple ori neuzuale, conform normelor actuale de transliterare;

— au fost actualizate formele lexicografice ale unor substantive ieșite din uz: „vieață", „observări", „caractere" etc.;

— au fost întrebuințate doar formele literare ale pronumelor și adjectivelor demonstrative;

— a fost unită sau despărțită, după caz, scrierea prepozițiilor, conjuncțiilor și adverbelor (sau a locuțiunilor acestora) în exemple ca: „ori și unde" (oriunde), „deajuns" (de-ajuns), „pe jos" (prejos), „în deosebi" (îndeosebi), „de când ori și când" (decât oricând), „dela" (de la) etc.;

— dezacordurile au fost îndreptate în mod tacit.

2. Câteva repetiții, absolut inutile, au fost înlăturate.

3. Nu toate cacofoniile au putut fi evitate.

4. O serie de termeni improprii au fost înlocuiți în mod tacit: „calități negative", cu „însușiri negative"; „procesiv", pe care limba română nu-l mai înregistrează cu același înțeles de „cârcotaș", „șicanator"; „pădureț", care are o nuanță peiorativă alături de „creștinism", a fost înlocuit cu „păduratic"; foarte frecvent este întrebuințat adjectivul „pipăit" cu înțelesurile de „clar", „limpede", „palpabil", „concret", „incontestabil", „evident", „de netăgăduit"; am optat pentru acestea din urmă.

5. O serie de regionalisme incompatibile cu ținuta textului („încaltea", „fățărie" etc.) au fost înlocuite în mod tacit.

6. Au fost păstrate, ca răspunzătoare de marca stilistică a autorului, o serie de forme lexicografice cu iz arhaic: „încheiere" pentru „concluzie", „închipuire" pentru „imaginație", „voiesc" pentru „vor", „a întâmpina" pentru „a replica" etc.; de asemenea, formele de infinitiv în loc de conjunctiv și topica cu totul originală a autorului.

7. Greșelile de tipar ale ediției 1941 au fost îndreptate în mod tacit.

8. Sublinierile din text aparțin ediției 1941.

9. Citatele în limba română, cel mai adesea libere sau cu lacune, au fost identificate și îndreptate, acolo unde a fost cazul.

10. Expresiile cel mai puțin frecvente și textele citate în diferite limbi străine au fost traduse.

11. Completările absolut necesare aduse de editor textului au fost înscrise între paranteze drepte.

12. Notele infrapaginale ale ediției 1941, numerotate cu cifre arabe, de la 1 la 134, au fost trecute la sfârșitul materialului.

13. Notele editorului, numerotate cu cifre latine, de la I la LX, se află, de asemenea, la sfârșitul materialului.

14. Fiind incomplet, am renunțat la „Indicele de nume" al ediției 1941 și am întocmit un „Indice de nume proprii",

cuprinzând toate antroponimele din text, nume de sfinţi şi de divinităţi (nu şi toponimele, mai puţin relevante pentru conţinutul cărţii).

15. Am renunţat, de asemenea, la „Indexul de materie" al ediţiei 1941, ca fiind irelevant pentru gândirea lui Simion Mehedinţi, întocmind un alt „Indice tematic".

Ambele „Indice" sunt dispuse la sfârşitul materialului.

16. „Cuprinsul", urmând ordinea stabilită de autor, a fost numerotat mai aproape de logica interioară a materialului, reformulându-se titlurile câtorva subcapitole, în contextul strict al conţinutului acestora.

Am vrea să atragem atenţia cititorului de astăzi, nefamiliarizat cu gândirea lui Simion Mehedinţi asupra a trei aspecte ale textului de faţă, care l-ar putea pune pe gânduri:

1. Desfăşurarea, pe mai multe pagini, a „ispitei origeniste" a mântuirii tuturor, inclusiv a diavolului, prezentă în folclorul românesc, nu este, desigur, un semn de erezie. Semnificaţiile ei trec dincolo de raportul personal al omului cu Dumnezeu, fără să afecteze în vreun fel această relaţie, aşa cum, de exemplu, o mărturiseşte pilda singulară a creştinului auster care a fost Nae Ionescu, preocupat, în acelaşi timp, de ***apokatastasis*** *-ul origenist.*

2. „Imaculata concepţie" nu este ***summa*** *valorificării ortodoxe a Maicii Domnului, aşa cum s-ar putea deduce la o lectură superficială a unor pagini din această carte, ci modalitatea catolică de a se raporta la nişte realităţi care îi scapă.*

3. Termenul (atât de compromis!) de ***idealism*** *aplicat poporului român nu are nimic a face cu semnificaţia aceea eronată atribuită platonismului, care a desfigurat şi continuă să desfigureze platonismul; are însă a face cu înţelesul primar al idealismului platonic, aşa cum şi sugerează autorul în capitolul 11.*

Dora Mezdrea

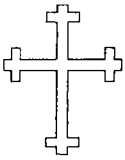

...În anul 7012,

Nu multă vréme, dacă s-au întors Ștefan-vodă de la Procuția la scaunul său, la Suceava, fiind bolnav și slab de ani, ca un om ce era într-atâtea războaie, și osteneală, și neodihnă, în 47 de ani, în toate părțile să bătea cu toții și după multe războaie cu noroc ce au făcut, cu mare laudă au murit, marți, iulie 2 zile.

Fost-au acest Ștefan-vodă om nu mare de stat (...) *întreg la fire*, neleneșu, și lucrul său îl știia a-l acoperi și *unde nu gândiiai, acolo îl aflai.* La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși să vârâia, ca văzându-l ai săi, să nu se îndărăpteze și pentru acéia rar război de nu biruia. Și unde-l biruia alții, *nu pierdea nădéjdea*, că știindu-să căzut jos, *să rădica deasupra biruitorilor* (...).

Iară pre Ștefan-vodă l-au îngropat țara cu multă jele și plângere în mănăstire în Putna, care era zidită de dânsul. Atîta jale era, de plângea toți *ca după un părinte al său*, că cunoștiia toți că s-au scăpat de mult bine și de multă apărătură. Ce după moartea lui, până astăzi îi zic *Sfântul* Ștefan-vodă, nu pentru suflet, ce ieste în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fost om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejești, *carile niminea din domni*, nice mai nainte, nice după acéia l-au agiuns (...).

Au domnit Ștefan-vodă 47 de ani și 2 luni și trei săptămîni și au făcut 44 de mănăstiri și *însuși țiitoriu preste toată țara.*

Grigore Ureche[1]*, vornic mare în Moldova*

Altădată și azi

Prin neagra vijelie ce vâjâie și bate
Sfărmându-se la graniți, de ziduri de cetate,
Sta neclintit Moldova, țesând la pânza vremii.
(...)
Viteji îi erau fiii și purtătorii stemii,
Cei dătători de lege și-așezători de datini,
Lumine din lumine, Mușatini din Mușatini.

Mihai Eminescu

Cum a purtat Eminescu în sufletul său durerea românilor din toate timpurile și din toate țările românești, n-a mai purtat-o nimeni.

Numai urmând învățăturile lui, mai pot afla urmașii calea mântuirii din prăpastia în care am căzut. Cine va călca alături va rătăci... Se nenorocește pe sine și va nenoroci și pe alții, făcând să crească ruina țării, în loc de a o scădea.

27 iunie 1940

O lămurire

În *Duminica Ortodoxiei* (17 martie 1940), am spus la Cernăuți, câteva cuvinte despre *Creștinismul românesc.* După cuvântarea de la Teatrul Național, au urmat și altele: la *Societatea pentru cultură,* la Școala Normală, la Facultatea de Teologie, apoi la cea de Litere.

Când omul se apropie de sfârșitul socotelilor, în seara târzie a vieții, vorbele lui — fie bune, fie rele — sună aproape ca un testament. De aceea, ca să nu rămână vreo nedumerire despre cele spuse în legătură cu creștinismul poporului nostru, am socotit că nu strică să fie tipărită măcar cuvântarea festivă.

Un scriitor elvețian, care își alegea cu multă cumpănire toate vorbele, a lăsat între însemnările sale această mărturisire: „Stau înmărmurit, când văd ce nebănuită sumă de iudaism și formalism stăruie încă, după 19 sute de ani, de când Mântuitorul a spus că *litera ucide* și că simbolismul e mort" (Amiel).

Nu cumva și creștinismul românesc este îmbâcsit de iudaism?

Spre cinstea neamului din Carpați, concepția religioasă a românului e străină de îngustimea sufletească a fariseilor și a cărturarilor. Credințele sale sunt potrivite cu firea omului sănătos, care se bucură fățiș de toate darurile vieții (străin deopotrivă și de habotnicie, și de mojicia desfrâului). Am căutat deci, în cuvântarea mai sus amintită, să înșir caracteristicile mai de seamă ale creștinismului, cum e înțeles de poporul nostru. Cine va cerceta însă folclorul satelor din

tot cuprinsul pământului dacic, de bună seamă va mai scoate la iveală și alte înfățișări ale firii românești, așa cum s-a manifestat ea în Biserica autohtonă.

Oricum, tinerii pe care i-am avut atunci sub ochi (cine ar fi bănuit că zilele urgiei vor fi atât de apropiate?), citind paginile de față și gândindu-se la jumătatea Moldovei copleșită de străini, vor simți îndemnul de a cântări mai de aproape deosebirile dintre viața religioasă a românilor și concepția vecinilor despre creștinism.

Dacă vor găsi întemeiate cele înșirate aici, și le vor apropia de suflet; dacă nu, datori sunt să pună în locul lor ceva mai bun.

*Creştinismul românesc**

Un popor, ca şi orice om în parte,
atâta preţuieşte cât a înţeles din Evanghelie
şi cât poate să urmeze învăţăturii lui Iisus.

În timpuri [cum] nu se poate mai grele, v-aţi adunat să cinstiţi în chip deosebit *Duminica Ortodoxiei.*

Aveţi dreptate să fiţi îngrijoraţi, fiindcă trăim zile de cutremur. Astă toamnă, aţi văzut pe aici pribegirea polonezilor care fugeau, fără să ştie unde îşi vor odihni capul. Apoi, toată iarna, zăpezile Finlandei au fost stropite de mult sânge omenesc. (E întâia oară că tunul a tulburat pacea nopţilor polare). Iar acum, în ţările Apusului, atât de lăudate pentru civilizaţia şi cultura lor, războiul seceră zilnic mii de vieţi omeneşti.

Trăim zile de apocalips. Eu unul nu mă sfiesc a mărturisi că epoca noastră este cea mai urâtă din toată viaţa omenirii. Războaiele şi crimele n-au lipsit nici în trecut. Pe timpul lui Nero, imperiul roman semăna cu un imens circ, unde oamenii şi fiarele se sfâşiau de-a valma. Dar de-atunci se cheamă că au trecut vreo două mii de ani, şi-am trăit având ca îndreptar Evanghelia! S-au ivit în acest răstimp o sumă de filosofi, oameni de ştiinţă şi mari creatori în toate ramurile artei. Aveam, aşadar, dreptul să credem că omul s-a ridicat pe o treaptă de omenie tot mai înaltă... Şi iată ce ne spun acum unii dintre cărturarii cei mai vestiţi ai timpului de faţă: „Omul este un animal de pradă". Nu-i om cel care nu simte plăcerea de-a răsuci fierul în carnea adversarului. Nu-i om cel care nu gustă voluptatea pe care o stârneşte

* Conferinţă ţinută sub patronajul I.P.S.S. Mitropolitului Bucovinei la 17 martie 1940, în sala Teatrului Naţional din Cernăuţi.

mirosul sângelui. Nu-i om cel care nu află desfătare, auzind gemetele victimei sub genunchi.

Și știți ce e statul? Ascultați: „Statul este ordinea internă pentru scopuri externe", adică spre a cuceri țara altora, fiindcă ținta războaielor nu mai e acum să frângi armata dușmanului, ci să-i nimicești toată populația, ca să-i iei pământul în stăpânire. Cu alte cuvinte, să faci *război total*, cum se obișnuiește în pădurile Africii. (Ceea ce auzeam în copilărie, povestindu-se despre *Căpcăuni*, putem citi azi în cărți de filosofia istoriei, scrise și lăudate în mijlocul Europei).

Iată de ce, pe bună dreptate, putem socoti *epoca noastră ca [fiind] cea mai urâtă din toată viața omenirii.*

Ce e de făcut?

Mai întâi, să ne pregătim spre a fi cât mai tari. De fier și de fiare nu te poate mântui decât curajul și hotărârea de a lupta până în clipa din urmă a vieții. În contra războiului *total*, nu-i altă scăpare decât războiul *totalitar*, adică *organizarea tuturor puterilor fizice și sufletești ale întregului neam.* De aici nevoia de a ne da seama și de creștinismul românesc, un mare sprijin al vieții. Altfel, pe toți ne așteaptă pieirea ori o pribegie ca a polonezilor pe care i-ați văzut rătăcind pe toate drumurile în toamna trecută[1].

Dar pentru a înțelege deplin situația, trebuie să deschidem bine ochii: să ne dăm seama că a sosit într-adevăr ceasul decisiv, când trebuie să punem totul în cumpănă, — nu numai puterea brațului, dar și a sufletului nostru. (Cred că la aceasta v-ați gândit, când ați hotărât să serbați azi în chip deosebit *Duminica Ortodoxiei*). Socot că de aceea ați chemat ca martor al serbării un om vechi, care a apucat în copilăria lui o lume mai creștină decât cea de acum.

Iată, martorul s-a înfățișat, dar, nefiind teolog, el vă spune din capul locului că nu se încumetă să vorbească de latura dogmatică a Ortodoxiei, ci va înșira numai câteva păreri personale despre creștinismul românesc, așa cum l-a apucat dânsul în munții Vrancei, pe la sfârșitul veacului trecut.

Îmi dau seama că o astfel de încercare nu e uşoară. Dar am primit sarcina, cu gândul să-mi împlinesc şi o datorie personală.

Întâi, să aduc încă o dată (poate pentru cea din urmă dată) închinăciunea mea acestui străvechi colţ de ţară, de unde a pornit întocmirea Moldovei sub Muşatini.

[În] al doilea [rând], să arăt recunoştinţa mea unor cărturari localnici, a căror amintire ştiu că vă este scumpă: lui Dimitre Onciul, întemeietorul criticii istorice [de] la noi; şi lui Gheorghe Popovici, alt învăţat temeinic, amândoi membri ai societăţii *Junimea* de la Iaşi şi credincioşi colaboratori ai *Convorbirilor Literare*, a căror grijă am purtat-o şi eu câtva timp. Fie ca înţelepciunea şi cumpătarea acestor doi istorici să mă însoţească în tot ce voi spune cu privire la cugetarea şi simţirea religioasă a poporului nostru.

I

Caracteristicile creștinismului românesc în lumina etnografiei și a istoriei

1

Lipsa războaielor confesionale în viața poporului român

Cea dintâi și cea mai mare poruncă a lui Iisus, când a pus Noul Testament în locul celui *vechi*, a fost iubirea față de aproapele. „Poruncă *nouă* vă dau vouă: să vă iubiți unii pe alții, după cum v-am iubit Eu... Întru aceasta vor cunoaște toți că-Mi sunteți ucenici, dacă aveți *iubire unii către alții*" (In. 13, 34-35).

Totuși, cea dintâi învățătură pe care au nesocotit-o creștinii a fost tocmai aceasta. Nu mai pomenim zâzaniile din timpul când Apostolii și ucenicii lor răspândeau doctrina lui Iisus. Dar, pe măsură ce creștinismul se întindea și se imputernicea, cruzimile și sălbăticiile din epoca păgânismului au fost continuate și de creștini. Istoria e plină de grozăvii săvârșite în numele lui Hristos.

Cititorul să-și amintească un singur lucru: abia trecuseră o sută de ani de la recunoașterea creștinismului ca religie de stat, sub Constantin, [că] lipsa de omenie a și ieșit la iveală în chipul cel mai bătător la ochi. Galeriu și Constantin dăduseră edicte de toleranță; însă, la 416, un alt edict hotărăște ca *numai creștinii să poată fi numiți în funcțiile publice*. Așadar, prigoană contra păgânilor!... Și lucrul nu s-a mărginit la atât. După ce fuseseră prigoniți cei care nu se botezaseră, s-au pornit persecuții și contra creștinilor care nu aveau aceleași păreri ca Biserica oficială. Chiar înainte de întronarea creștinismului, un oarecare Manes fusese jupuit de viu (270 d.Hr.) fiindcă încercase să împace învățăturile lui Zarathustra și ale lui Buddha cu ale lui Moisi și

Iisus. Însă și mai grozav a sporit înverșunarea între creștini, după ce ei au pus mâna pe cârma statului. Însuși împăratul Constantin a avut de furcă cu vestitul eretic Arie (alungarea Sfântului Atanasie, Episcopul Alexandriei, amestecul poliției în Biserică și chiar pogromuri, cum am zice azi). Arienii din Bizanț dau foc mahalalelor unde știau că locuiesc mai mulți ortodocși; ortodocșii nu se lăsau nici ei mai prejos și, cu timpul, de la încăierări și crime locale, au ajuns creștinii la adevărate *războaie confesionale*, atât în Orient, cât și în Occident. E destul să amintim că lăudatul împărat Carol cel Mare (cel încununat la Roma ca bun fiu al Bisericii), când a luat Saragosa, a dat poruncă să spânzure, să spintece ori să ardă pe cei care nu primeau creștinismul. Nu mai amintim pe nenorociții albigenzi, stârpiți ca niște jivine prin sabia celor de un sânge și o limbă cu ei[2]. Însuși Papa Inocențiu al III-lea pusese la cale măcelul, dând voie tuturor haimanalelor să năvălească cu foc și sabie asupra ținutului locuit de cei mai pașnici cetățeni ai regatului Franței. Ce să mai zicem de inchiziția organizată tot cu binecuvântarea Papei! Nici cei care purtau haina Bisericii nu puteau scăpa de furia ei. În 1318, patru călugări franciscani au fost arși de vii în piața Marsiliei. De la 1317 până la 1323, numai în cinci ani, Bernard Gui, un dominican furios, a pus pe rug șase sute treizeci de eretici și a schingiuit mii și mii[3]. Dar luptele sălbatice din Paris, unde însuși regele trăgea din fereastra palatului în gloata supușilor săi, de *altă* confesiune creștină!... Nu mai înșirăm cruzimile lui Calvin care socotea bătaia, tortura și chiar uciderea ca mijloace potrivite pentru întărirea creștinismului! Fanatic ca un rabin, el punea Vechiul Testament pe același plan cu Evanghelia. Din inițiativa lui, oameni de seamă ai Genevei au fost pedepsiți cu moartea, suferind mai întâi cele mai grele schingiuiri. Creștinii de teapa lui Calvin au fost tot atât de cruzi ca și cuceritorii Canaanului[4].

E de prisos să mai aducem aminte cuiva isprăvile lui Loyola în Spania, grozăviile din Olanda, Anglia, Scoția, Irlan-

da şi alte ţări apusene, ori de războaiele religioase, dezlănţuite de Luther în Germania şi alte ţări ale Europei. În locul iubirii poruncite de Iisus, ura confesională ajunsese atât de departe, încât chiar dobitoacele erau împărţite din punct de vedere bisericesc. La Augsburg, nici mascurii catolicilor n-aveau voie să mănânce la aceeaşi teică cu ai protestanţilor[5].

Să ne întoarcem acum privirea spre neamul românesc. Rătăciri ca cele înşirate mai sus nu s-au văzut niciodată în cuprinsul hotarelor noastre. Să pui pe cineva pe rug ori să-l înjunghii în numele lui Iisus, să măcelăreşti prunci, să ucizi femei şi bătrâni, să dărâmi biserici, să arzi oraşe şi sate, pustiind ţinuturi întregi numai din ură confesională, smintenia aceasta nu s-a pomenit niciodată între fruntariile noastre. Nu doar că noi, românii, am fi niscai sfinţi. Nu. Avem şi prea avem destule scăderi. Dar, cu toate păcatele noastre, crime în numele Evangheliei n-am făcut. Dimpotrivă, ne-am arătat aşa de îngăduitori faţă de credinţele altora, încât chiar cei alungaţi de aiurea ca eretici au fost primiţi în ţară, fără să-i întrebăm ce cred şi cum cred. După ce Huss fusese ars pe rug, husiţii au aflat scăpare la noi. Iar când regele Ungariei şi al Poloniei a cerut să-i alungăm, Alexandru cel Bun a răspuns că aşa ceva nu stă în deprinderile noastre faţă de oaspeţi. Tot astfel şi lipovenii, alungaţi din Rusia, au aflat adăpost în România, cu toate că obiceiurile lor [cum ar fi] jugănirea bărbaţilor şi altele [asemenea] ni se păreau absurde. Iată, de altfel, ce mărturiseşte însuşi preşedintele comunităţii lipovene din Tulcea:

> „Fugiţi din Rusia de aproape două sute de ani, din cauza prigonirilor religioase, pe care stăpânirea rusească le îndrepta contra lor, lipovenii au sperat să găsească în Dobrogea libertatea de a-şi păstra credinţa lor, aşa *cum o înţelegeau ei* (...). Până la 1878, de câte ori armatele ruseşti năvăleau pe aici, foarte mulţi dintre strămunii noştri au fost luaţi de aceste armate şi au fost *condamnaţi la moarte* în Moscova şi în alte oraşe ruseşti...

Sub români însă, ei au avut și au cea mai largă libertate de a-și exercita cultul religios (...), de a-și trăi traiul, așa cum l-au apucat din părinți."[6]

Un cleric lipovean mărturisește la fel:

„Statul român *nu s-a gândit niciodată* să ne facă vreo supărare; bisericile și preoții lipoveni se bucură de același respect din partea tuturor, ca și bisericile și preoții pentru ortodocși. Și nici nu se putea altfel, deoarece ne-am convins dintr-o lungă viețuire la un loc de *firea îngăduitoare și deschisă a românului.* Cum s-ar fi putut ca noi, creștinii, să nu ne bucurăm de libertate, când chiar credincioșii celorlalte confesiuni *necreștine* se bucură nu numai de libertate, ci chiar de protecția statului român? Iar libertatea aceasta nu e de formă, ci de fapte. Dovada sunt bisericile mari și frumoase, care s-au înălțat în mai multe sate locuite de lipoveni (...) cu contribuția locuitorilor, dar și cu sprijinul statului care ne-a ajutat cu bani sau cu material de construcție."

În aceeași foaie, s-au tipărit apoi o mulțime de articole și studii, în care tătari, germani, bulgari și alte elemente alogene arată deplina libertate de conștiință, de care se bucură oricine în România. Iar atitudinea aceasta a poporului român nu e ceva întâmplător. Istoria dovedește că noi n-am cunoscut niciodată pornirea împotriva religiei cuiva. Și mai bine se vede aceasta în folclorul autohtonilor. Românul are două zicători [cum] nu se poate mai expresive: *„Câte bordeie, atâtea obiceie"*. Adică, nu te mira de aspectul extern al vieții altora; iar când e vorba de latura tainică a sufletului, nu te amesteca în credințele nimănui. Lasă-l pe fiecare în *„legea lui"!* Atitudinea aceasta a românilor este atât de caracteristică, încât un străin, călător cu multă cultură istorică și cu o bogată experiență căpătată atât în Lumea Nouă, cât și în țările Europei, mărturisește fără înconjur că „Țăranul român este omul cel mai tolerant din Europa"[8]. Iar scriitorul german Hans Carossa, luând parte la campania contra României în războiul mondial, a făcut nu de mult

următoarea mărturisire: „Am cunoscut atunci, în acel timp de grele încercări, poporul român. Am cunoscut, poate, mai mult din ființa sa, decât aș fi putut cunoaște colindând țara în timpurile liniștite, ca simplu călător. M-au impresionat adânc eroismul, abnegația și puterea de jertfă ale soldatului român. Dar ceea ce m-a mișcat și mai mult a fost bunătatea și ospitalitatea românească; acestea sunt cu adevărat proverbiale. N-am cunoscut încă un neam atât de ospitalier ca cel românesc"[9].

De unde vine această rezervă a poporului nostru față de conștiința altora, vom [în]cerca să arătăm în paginile ce urmează. Vom vedea că au fost la mijloc și unele cauze externe (geografice și istorice), dar lucrul hotărâtor este temperamentul rasei autohtone. Amintim, în treacăt, un singur fapt, căruia nu i s-a dat, după câte știm, însemnătatea cuvenită. Cel dintâi edict de toleranță în imperiul roman a pornit nu de la Constantin cel Mare, ci de la Galeriu (311) care — după mamă — era dac. E drept că, pentru apărarea ordinii politice, persecutase și el, ca și alți împărați, pe creștini, fiindcă nu priveau pe suveran și orașul Roma ca [pe] ceva vrednic de adorare; însă gestul omenos de a-i socoti [în] rând cu ceilalți cetățeni nu-l mai făcuse nimeni până la dânsul.

Dar, lăsând deocamdată la o parte explicarea sentimentului de toleranță al poporului român, un lucru e sigur: sentimentul acesta a existat la noi într-o măsură excepțională. Romier spune că în latura aceasta întrecem toate popoarele europene, iar rectorul Universității din Londra[10] a mărturisit că a aflat în țara noastră o toleranță pe care el a numit-o „olandeză", luând ca termen de comparație poporul cel mai îngăduitor pe care îl cunoscuse până atunci. Caracterizarea o socotim dreaptă. Cruzimile din Rusia Sovietică, unde bisericile au fost dărâmate sub ochii noștri, iar preoții uciși cu miile, ca în timpul persecuțiilor din epoca păgână, sunt fenomene care depășesc nu numai fapta, dar și puterea de închipuire a poporului român. (Dacă cele petrecute în revoluțiile anilor din urmă, din Rusia până în

Spania, n-ar fi povestite de scriitori ca Gorki[11] și Tharaud[12], membru al Academiei Franceze, ne-ar veni greu să le socotim reale). Răsfoiască cine va voi istoria poporului român și nu va găsi nici războaie confesionale, nici măcar persecuții în legătură cu credințele religioase ale cuiva.

2

Neutralitatea față de certurile dogmatice

Să vedem acum și [în] ce fel se poate explica lipsa războaielor confesionale și a persecuțiilor împotriva credințelor religioase.

Unii au socotit că particularitatea aceasta izvorăște din „*nepăsarea și fatalismul* care sunt notele cele mai limpezi și lămurite ce se pot desprinde din sufletul și caracterul nostru"[13]. Alții au mers și mai departe: consideră neamul românesc ca ateu. „Românul nu are nimic sfânt; ceea ce se poate traduce că *nu respectă nici o valoare spirituală* în fața instinctelor logice"[14]. În sfârșit, alții, și mai radicali, simplifică cu totul problema. „Viața omenească e, în generalitatea ei, lipsită de gânduri. Omul comun e prea trudit de munca lui zilnică pentru câștigarea existenței, ca să mai aibă dorința de a se întreba care e *rostul* lui în lume. Iar așa-zisul om superior, artist, om de știință, nu-i tare deosebit în reflexiile sale asupra vieții, de muncitorul ogoarelor ori [de] păstorul turmelor; omul superior e și el, aproape în unanimitatea cazurilor, tot un τεχνιτης — meseriaș — afundat cu totul în specialitatea lui și tot așa de opac pentru gândul metafizic ca și un simplu plugar."[15]

Mai departe: „*Omul din popor aproape nici nu are dorințe pentru sufletul lui (...).* Viața lui îi rămâne tot așa de lipsită de preț ca și natura în care trăiește; precum *nu se poate bucura de nimic* din neasemănata frumusețe care îl înconjoară, ci *privește toate dimprejurul lui numai utilitar*, tot astfel și viața lui, rezumată și organizată prin munca

milenară până la o monumentalitate incomparabilă nu îi este subiect de bucurie, ci prețuiește dintr-însa numai ceea ce îi e de folos"[16].

Rar s-au scris la noi și despre noi lucruri mai false decât cele înșirate aici. Dacă [însuși] un cercetător de fapte concrete, cum sunt arheologii, a putut ajunge la simplificări atât de naive, nu e de mirare că și alți cărturari — tot atât de lipsiți de intuiția vieții poporului român — au putut ajunge la încheierea că neamul românesc este nepăsător față de menirea sa pe lume, ba chiar și ateu sadea. A crede însă în chip serios că plugarul și păstorul (sau orice alt muncitor) ar fi incapabil, cum zice Pârvan, a se întreba despre „rostul" existenței sale, să presupui că nu are „dorințe" sufletești, că „nu se poate bucura de nimic (...), ci privește toate dimprejurul lui numai utilitar"; că, în sfârșit, poporul ar fi ateu, toate acestea înseamnă a ticlui din închipuire o monstruozitate pe care etnografii n-au descoperit-o încă nicăieri până acum pe fața pământului. În ce[-l] privește pe Pârvan, lunecarea în astfel de rătăciri a fost pusă de un critic pe seama ambiției arheologului de a filosofa și de a face literatură. Ieșind din domeniul documentelor concrete, el a alunecat într-o „umflată paradă verbală", care l-a făcut pe acel critic să-i amintească vorba lui Maiorescu despre beția de cuvinte[17].

Oricum ar fi, însă, un lucru e vădit: cine cunoaște viața sătenilor și literatura populară nu se va putea îndestul mira că i s-a putut atribui poporului român *nepăsare față de problema religioasă*, și chiar înlăturarea ei prin *ateism*. Când vom arăta mai departe cum se oglindește ideea de Dumnezeu în folclorul românesc și îndeosebi felul foarte omenesc în care a îmbrățișat masa românească cultul Maicii Domnului și al lui Iisus, se va vedea îndată că numai cei străini de înțelegerea vieții rurale[18] au putut categorisi poporul nostru ca *ateu, opac*, fără *dorințe sufletești* etc.

Deocamdată, spre a se vedea cât de pripite sunt astfel de afirmații, este destul să răsfoiască cineva orice tratat de etnografie descriptivă și va vedea că preocuparea magică

(până şi religioasă şi, cu timpul, metafizică) este un fenomen universal *(ein Elementargedanke*[11], cum se zicea pe timpul lui Bastian). Iar încercarea de a stabili în dezvoltarea omului o fază „prelogică" a întâmpinat cele mai categorice obiecţiuni. De altfel, [nici] chiar autorul acelei aventuroase teorii n-a îndrăznit să le atribuie, fie şi sălbaticilor „lipsa de gândire", necum masei popoarelor ajunse la o treaptă mai înaltă de dezvoltare. Iar cât priveşte cugetarea religioasă, sir James Frazer şi-a dat nu prea de mult osteneala să arate cu multe bogăţie de amănunte că preocuparea despre „rostul" omului chiar „dincolo" de mormânt se întâlneşte la *toate neamurile pământului,* din Malaysia până în Madagascar şi din Nigeria până în Columbia, dovedind astfel, cum observă şi Paul Valéry, „identitatea firii omeneşti[12] pretutindeni" şi deci universalitatea fenomenului religios.

Prin urmare, a explica neutralitatea confesională şi toleranţa românilor prin *ateism, opacitate intelectuală* şi alte scornituri ale oamenilor de bibliotecă, lipsiţi de cunoaşterea vieţii poporului român, este o penibilă şi vulgară eroare. Adevărul e altul: românii n-au avut niciodată aplecare spre ceartă în privinţa dogmelor. Schisma în legătură cu *filioque*[13], cuminecătura cu azimă şi alte deosebiri invocate de catolici i-au lăsat întotdeauna reci. Când a fost însă vorba de marea tulburare adusă de Luther, Calvin şi alţi „reformatori", care au aruncat ţările Europei în cele mai sângeroase încăierări, atunci Mitropolitul Petru Movilă şi alţi clerici chibzuiţi au luat iniţiativa adunării unui Sinod la Iaşi, pentru a statornici în chip public care este adevărata „mărturisire ortodoxă", spre a evita orice discuţie de prisos cu cei porniţi pe schimbare cu orice preţ. Iar Varlaam, prin „Răspunsurile" date calvinilor, a apărat neamul nostru şi de dincoace şi de dincolo de Carpaţi de primejdia unei căderi sub robia sufletească a străinilor. Noi, românii, n-am avut nevoie de Luther, de Calvin, [de] Loyola sau de alţii, ca să înţelegem doctrina lui Iisus; ne-a fost de-ajuns tradiţia din bătrâni şi firea noastră, ajutată la început şi de învăţăturile

lui Zamolxe, care ne făcuseră „aproape creștini înainte de creștinism". De aici și liniștita noastră neutralitate față de toate certurile altora, când e vorba de tainele conștiinței, și cu atât mai mult când discuția se încinge asupra lucrurilor mărunte.

Iată câteva dovezi: pentru interese cunoscute de toată lumea din Balcani, Patriarhia din Constantinopol a considerat câtva timp pe bulgari ca schismatici. (De altfel, și românii, până să dobândească autocefalia Bisericii, au întâmpinat, din partea Patriarhului grec, unele greutăți în ce privește sfințirea Mirului și alte chestiuni bisericești). Dar Biserica română n-a dat prea mare însemnătate pretențiilor ierarhiei constantinopolitane, mai ales când în chestiunile canonice se amestecau și unele interese materiale sau politice. De aceea, îndată ce Biserica română, după Unirea din 1918, a ajuns să aibă un Patriarh, capul clerului român a întins prietenește mâna vecinilor de la miazăzi, fără să mai țină seama de mărunțișuri și de zăzanii.

Alt caz: Biserica anglicană, după câteva secole de la marea frământare pricinuită de luteranism, calvinism și alte variante ale protestantismului, aducându-și aminte de atitudinea pașnică a creștinilor răsăriteni în timpul tulburărilor *Reformei*, a [în]cercat în anii din urmă să se apropie iarăși de străvechiul trunchi al Ortodoxiei creștine. Cu acest gând, personalități eminente ale clerului englez au venit în România, să cunoască mai de aproape împrejurările bisericești de la noi. S-au discutat atunci mai multe chestiuni canonice, iar căpeteniile Bisericii române s-au arătat gata să privească în chipul cel mai neutral deosebirile secundare, căutând să înlesnească apropierea Bisericilor în spiritul celei mai cordiale îngăduințe creștine.

Faptele acestea dovedesc oricărui om de bună credință că, în loc de discuții dogmatice și subtilități cazuistice, împinse până la ceartă, poporul român este caracterizat printr-o reală nepărtinire față de cei care se gândesc întâi de toate la Iisus și pun Evanghelia mai presus de nuanțele lo-

căile practicării creștinismului. După cum s-a zis că „țăranul român este omul cel mai tolerant din Europa", tot astfel putem afirma și că pătura noastră conducătoare este cât se poate de puțin exclusivistă. Rectorul Universității din Londra, după cum am spus, a rămas foarte impresionat de rezerva poporului român față de luptele religioase. Iar pentru a găsi un termen de comparație, i s-a părut că singuri olandezii s-ar putea asemăna cu românii în ce privește neutralitatea confesională.

Prin urmare, pe bază de mărturii și fapte pozitive, constatăm că discreția poporului nostru nu înseamnă „nepăsare", „lipsă de gânduri", „opacitate pentru gândul metafizic" și înclinare „numai pentru ceea ce îi e de folos", ci ea izvorăște dintr-o reală *omenie* („humanitas") și are cauze cu mult mai adânci decât au putut bănui unii cercetători pripiți. Anticipând asupra celor ce vor urma, putem spune de pe acum că neutralitatea noastră în chestiuni confesionale este semnul unei reale maturități sufletești, dobândită printr-o lungă experiență istorică. Iar lucrul acesta se leagă mai cu seamă de trei împrejurări:

Întâi, de *vechimea neamului carpatic*. Autohtonii Daciei reprezintă una dintre cele mai vechi populații din Europa. Antropologul Eugène Pittard crede că poporul nostru trăiește pe aceste locuri încă din perioada neolitică. Pe lângă măsurătorile somatice, mai vine în ajutorul acestei păreri și o dovadă etnografică: ceramica nearsă. Tehnica acestei olării arhaice durează și azi în Transilvania, acolo unde Mureșul iese din lanțul vulcanic al Carpaților răsăriteni, ceea ce arată în chip lămurit că pătura rurală — cea mai veche dintre toate — stăruiește aici încă din timpurile preistorice.

A doua împrejurare explicativă este *nivelul superior al civilizației carpatice*. Când negustorii milezieni au început a roi pe la gurile Dunării, în secolul al VII-lea înainte de era creștină, dacii (sau geții, cum le ziceau grecii) erau plugari temeinici, așa că puteau exporta cereale. În secolele următoare, creșterea vitelor era la ei atât de înfloritoare, în-

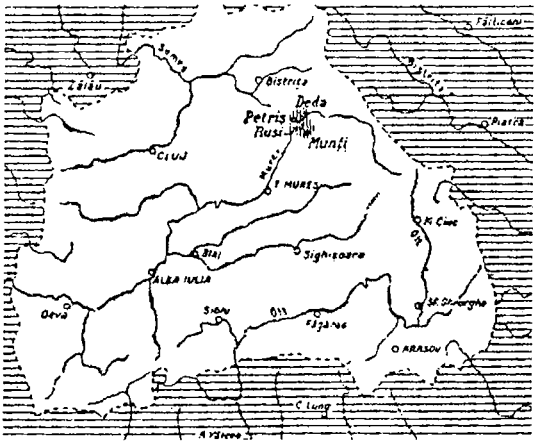

Regiunea din valea Mureșului: Deda, Petriș, Munți etc., cu ceramică lucrată de mână (după Filimon)

cât vindeau și altora cai de prăsilă; erau apoi podgoreni bogați (regele Burebista a trebuit chiar să mai reducă suprafața viilor); erau pescari harnici (Dunărea forfotea de ciobacele sau *monoxilele*[IV] lor, cum s-a dovedit în timpul expediției lui Alexandru cel Mare); erau mineri vestiți prin bogăția podoabelor de aur etc.

Dar și mai semnificativă era *înălțimea culturii lor.* Ceea ce uimise mai mult pe colonii greci, care pătrunseseră cu negustoria în bazinul Dunării de jos, era sufletul autohtonilor și îndeosebi religiozitatea lor, adică socotelile cu veșnicia. Herodot, părintele istoriei, al geografiei și [al] etnografiei, care călătorise mult și văzuse toate popoarele mai de seamă ale lumii de atunci, ne lasă o mărturie [cum] nu se poate mai caracteristică. La geți, el nu găsise nici temple uriașe, ca cele din Egipt, nici palate strălucite, ca-n Babilon, nici opere de artă, ca-n orașele grecești. Dar aflase altceva: o privire asupra vieții de o seriozitate și o adâncime uimitoare. Cu un singur cuvânt, el își arăta admirația, numind

pe strămoșii noștri „nemuritori", adică preocupați de viața de *dincolo* de mormânt, într-o măsură neobișnuită aiurea.

Credem că faptele acestea sunt de ajuns spre a lămuri maturitatea sufletului românesc și atitudinea sa neutrală [despre] care a fost vorba mai înainte.

S-ar putea însă ca unul sau altul să aducă o întâmpinare: nu cumva aprecierea lui Herodot și a grecilor de la gurile Dunării va fi fost inexactă?

La aceasta, putem răspunde cu deplină liniște: nu. Fiind-ca regăsim această judecată și peste patru secole, ba încă și mai categoric. Strabon[v], cel mai mare geograf din vechime, vestit explorator, ca și Herodot, însă spirit cu mult mai pozitiv și mai sobru, ne spune și el lămurit: „Este un lucru de care *nimeni* nu se poate îndoi și care răsare din *toată istoria geților* (dacilor): râvna religioasă a fost, *de când lumea, caracterul precumpănitor al firii lor* [vi].

Față de politeismul grecilor, al căror panteon era plin cu tot felul de zei și de zeițe cu slăbiciuni omenești (adulter, gelozie, furt, beție și alte păcate ca ale muritorilor de rând), credința dacilor într-un mare zeu al luminii, Sabazios, era ceva [cum] nu se poate mai serios și mai solemn. Ei trăiau cu gândul răspunderii: la fiecare cinci ani, printr-un sol trimis anume pe lumea cealaltă, prin moarte voită (că doar viața de *aici* nu era decât o pregătire pentru cea de *dincolo*), poporul din Carpați dădea socoteală marelui zeu despre faptele sale pământești — un semn de reală maturitate. O legătură atât de strânsă cu lumea cerului și cu gândul veșniciei trebuia să aibă ca urmare, în chip firesc, un fel de neutralitate îngăduitoare (ca să nu zicem disprețuitoare) față de basmele mitologice ale grecilor; iar mai târziu, după primirea credinței creștine, trebuia să-i ducă pe părinții noștri la aceeași neutralitate (ca să nu zicem silă) față de alunecările ereticilor și de toate certurile lor copilărești.

Trebuia... deoarece, dacă e adevărat că *noblesse oblige*, este și mai adevărat că *maturitatea obligă*, adică impune datorii popoarelor, întocmai ca și indivizilor ajunși pe o

înaltă treaptă de împlinire sufletească. Iar cea dintâi datorie a omului copt la minte este cumpătarea, adică fereala de extreme, fiindcă acestea, prin firea lucrurilor, îl depărtează de adevăr, care presupune, tocmai din contra, un fel de echilibru între antiteze.

De altfel, maturitatea morală a strămunilor noștri se mai întemeia și pe [o] altă împrejurare: precumpănirea sau „primatul sufletului" asupra vieții materiale. Lucrul acesta a fost relevat de Strabon și se va lămuri și din cele ce urmează.

3

Primatul sufletului

Pe când în țările dimprejurul Mediteranei, cu teatre, palestre, arene, jocuri olimpice și alte întocmiri de petrecere, grija de cele trupești avea o mare precădere (exprimată mai târziu prin formula: *mens sana in corpore sano*), dacii plecau tocmai de la principiul opus: *numai cine are suflet sănătos poate păstra și sănătatea corpului* — așa-i învățase legiuitorul lor, Zamolxe.

A fost deci o mare mirare la Atena, când Socrate a arătat discipolilor săi ce fină cugetare se ivise în lumea din ținutul Dunării și al Carpaților. De aici, admirația sa față de doctrina lui Zamolxe. Amândoi erau temperamente etice excepționale și deci făcuți să se înțeleagă unul pe altul. Văzând corupția care sporea mereu la Atena: cinismul sofiștilor, demagogia unor ambițioși ca Alcibiade și alții, luxul, înmulțirea heterelor[VI] și alte păcate, cinstitul educator și-a dat bine seama că orice reformă de la suflet trebuie să înceapă. Așa că planul său se potrivea de minune cu învățătura înțeleptului care povățuise pe daci — un neam pe care Socrate nu-l cunoștea decât din auzite, fiindcă filosoful abia ieșise până în marginea Atenei. De bună seamă, cum prețuia pe Zamolxe, așa trebuie să fi prețuit educatorul atenienilor și pe daci. Iar prețuirea era întemeiată.

Într-adevăr, spre deosebire de grosolăniile vieții dimprejurul Mediteranei (cu bacanalii, saturnalii[VII] și alte vulgarități), o parte dintre locuitorii Carpaților trăiau în cea mai mare cumpătare, hrănindu-se cu poame, lapte, miere, bureți, fe-

rindu-se de sânge și de carne. Spre deosebire de mulțimea care umbla cu capul gol (acoperit numai de plete — *comati*) și trăia în felul maselor muncitoare, sihaștrii numiți *capnobati* duceau o viață mai mult contemplativă; erau respectați ca o clasă superioară și purtau pe cap căciulă, dar nu de piele, ci împletită din fire de lână (cum e comanacul călugărilor noștri). Columna traiană ne arată pe însuși Decebal cu căciulă la fel, ceea ce dovedește de câtă cinste se bucurau acei pustnici în fața poporului dac.

Mai avem apoi și o altă dovadă a prețuirii celor sufletești. Pe lângă monarhul militar, dacii aveau și [un] al doilea cârmuitor, pe Marele Preot — un fel de rege spiritual. Însuși puternicul Burebista, cel mai mare suveran al neamului dacic, s-a sprijinit pe autoritatea și pe sfatul preotului Deceneu.

Așadar, „primatul sufletului" n-a fost la daci vorbă goală, ci o realitate simțită până în latura vieții politice. Ar fi destul acest singur fapt să încredințeze pe oricine că mărturisirile lui Herodot și Strabon cu privire la idealismul dacilor erau exacte. Nu în zadar, grecii îi numeau „nemuritori". Cel puțin Strabon o mărturisește fără echivoc: „Este un lucru de care nimeni nu se poate îndoi și care r[ă]sare din toată istoria geților (dacilor): *râvna religioasă a fost, de când lumea, caracterul precumpănitor al firii lor*". Evlavia aceasta, cunoscută „de când lumea", ne dă dreptul să considerăm pe strămoșii noștri aproape ca un fel de *creștini înainte de creștinism.*

Și nu credem să fie o exagerare, dacă am considera pe daci drept exponentul cel mai înalt al culturii antice, în latura etică. E destul să ne gândim la un lucru: între păgânismul brutal al popoarelor dimprejurul Mediteranei (fenicieni, egipteni, greci, cartaginezi etc.) cu lupte de gladiatori, cu beție la serbări (la cele dionisiace) și alte bădărănii și viața barbarilor din pădurile Europei nordice, ca unii ce trăiau în felul pieilor-roșii, bând din cranii de om, poporul carpatic (cel puțin prin sihaștrii lui) forma o insulă de reală înălțime morală.

Dar nu numai clasa capnobaților, ci întregul popor dac a arătat la un moment [dat] o pildă de tărie sufletească unică în toată istoria veche: când legiunile romane, după lupte crâncene, au pătruns până la zidurile Sarmisegetuzei, mai presus de jertfa ostașilor care se războiseră timp de douăzeci de ani pentru întregirea țării, s-a ridicat jertfa regelui și a nobilimii. Decebal, generalii și alți fruntași și-au dat singuri moartea „pentru" [ca] să nu sufere umilirea de a cădea vii în mâinile învingătorului. Căderea Troiei — un basm frumos; a Cartaginei — o rușine, prin lașitatea și descurcăciunea cârmacilor; căderea Sarmisegetuzei — o tragedie fără pereche în toată lumea antică.

Iar dacă lucrurile stau așa, dacă „primatul sufletului" era o realitate la poporul legat de Carpați și de Dunăre („fluviu sfânt" pentru daci, ca și Gangele pentru indieni), nu e nici o mirare ceea ce a urmat în viața acestui popor, după ce s-a creștinat. Credința localnicilor în „nemurirea sufletului" și credința într-un mare zeu al luminii erau cea mai firească îndrumare spre creștinism. Cine avea o idee atât de înaltă despre divinitate nu se mai putea coborî la harță pentru mărunțișurile ereticilor, ci a rămas neutral față de credințele altora, care duceau o viață închinată slăbiciunilor pământești.

În rezumat: primatul sufletului, gândul la nemurire și atitudinea contemplativă manifestată în sihăstrie au fost [tot] atâtea cauze care au ținut poporul carpatic departe de aiurările vulgare ale păgânismului, iar după creștinare, l-au scutit de lunecările neofiților abia trecuți la doctrina lui Iisus, fără a avea destul reazem sufletesc în propria tradiție a neamului lor.

4

Arhaismul creștinismului românesc

Împrejurările pe care le-am înșirat mai sus ne ajută să înțelegem și o altă particularitate a creștinismului românesc: arhaismul său.

Momentul în care s-au creștinat dacii nu poate fi determinat prin texte precise, ca la neamurile botezate pe cale administrativă, la o anume zi, din porunca unui anume stăpânitor. Împrejurarea aceasta, adică lipsa documentelor scrise, este de multe ori un izvor de judecăți [cum] nu se poate mai naive. Folicularii cad lesne victima unor sofisme copilărești: lipsa *textului* înseamnă pentru ei însăși lipsa *lucrului* despre care e vorba. (După o astfel de logică, America n-ar fi existat, decât după ce-a descoperit-o Columb...).

Ținând seama însă de situația geografică a Daciei și de pulsul atât de viu al vieții grecești și romane la gurile Dunării, încă din epoca anterioară erei creștine, este foarte firesc ca ceea ce se petrecuse în Iudeea, în Asia Mică și în tot bazinul Mării Egee, unde Apostolul Pavel și ucenicii săi făcuseră atâtea călătorii pentru răspândirea Evangheliei, să fi răsunat și în țările de la Dunăre.

E drept că istoria notează mai întotdeauna chiar evenimentele mari cu oarecare întârziere. Reformele însemnate nu sunt primite la început decât cu [o] oarecare sfială și numai într-un cerc mai îngust. Când e vorba de religie, păturile cârmuitoare rămân de obicei timp îndelungat lângă cultul oficial, mai ales când statul și religia sunt atât de strâns unite, ca la popoarele antice, puse fiecare sub protecția unui

zeu special. Și nici masa sătenilor nu se arată doritoare de înnoiri, până ce pilda nu vine mai de sus. De aceea, ideile noi se răspândesc de obicei pe tăinuite, în cercuri mici ale păturii mijlocii, printre meseriașii orașelor, printre negustori, marinari, hamalii porturilor etc., iar de unii ca aceștia istoria nu prea ține seamă.

Dar în Dacia lucrul nu s-a petrecut tocmai așa. Circulația cea mai intensă era, se înțelege, în oraș și mai ales în porturile de la Dunăre și de la mare. De la Odessos (Varna) până la Tyras (Cetatea-Albă), coloniile se țineau lanț, iar geții de sute de ani locuiau nu numai cetatea carpatică, ci ajunseseră până la malul mării. Sub Dromichete, Remaxos și Burebista, ei erau protectorii porturilor grecești. Ba avem dovezi că, în unele porturi, ei formau chiar majoritatea populației. Pe timpul când Ovidiu era exilat la Constanța (*Tomis*), orașul acesta era plin de cojoacele dacilor. Vorbind mereu cu ei, poetul deprinsese până și limba localnicilor și făcea versuri în graiul lor. Prin urmare, cele ce se petreceau în Orientul apropiat și în tot bazinul Mediteranei puteau lesne să ajungă și la urechile dacilor pontici. De unde urmează că și „Vestea cea bună", adică *Evanghelia*, a putut pătrunde încă de la început în cuprinsul pământului dacic. Aceasta cu atâta mai mult, cu cât aici era și o altă înlesnire: însăși nobilimea dacică putea fi accesibilă noii doctrine, ca una care cinstea viața austeră a capnobaților și traiul lor contemplativ. Amândouă aceste fapte ușurau din capul locului apropierea de doctrina predicată în Galileea. Cât privește țărănimea, măcar că sătenii sunt de obicei conservatori, dar cea dacică a putut să afle mai repede despre ce e vorba, din cauza unei împrejurări căreia nu știu dacă i s-a dat până azi atenția cuvenită. Împrejurarea e următoarea: dintre toate legiunile romane, cea care trăise mai mult [timp] în legătură cu evenimentele de la începutul creștinismului a fost a V-a *Macedonica*. Ea ținuse vreme lungă garnizoană în Palestina, așa că soldații știau tot ce se lega în acel timp de Ierusalim: predica lui Iisus, procesul cu fariseii,

răstignirea, revolta evreilor, dărâmarea Templului etc. S-a nimerit însă că tocmai această legiune să fie mutată în castrul de la Igliţa (*Troesmis*), pe malul Dunării, aproape de Măcin. Veteranii împrăştiaţi în satele Dobrogei erau, aşadar, un fel de cronică vie a tuturor întâmplărilor legate de evenimentele de la începutul creştinismului.

Nu numai atât. Aceeaşi legiune, în generaţia următoare a fost aşezată chiar în mijlocul Daciei, la Turda (*Potaissa*), împrăştiind şi pe aici veterani. Astfel, nepoţii şi strănepoţii legionarilor care dărâmaseră Ierusalimul puteau asculta în fiecare zi ceea ce bunicii şi străbunicii văzuseră cu ochii în ţara de unde pornise noua învăţătură.

Altă împrejurare favorabilă: după cucerirea Daciei, a năvălit aici o mulţime de coloni (*infinita copia*)[VIII], veniţi nu numai dinspre Iliria şi Italia, dar şi din provinciile răsăritene, atraşi de bogăţia ţării (un fel de Californie a lumii vechi). De bună seamă, printre ei erau şi creştini, fiindcă chiar din epoca lui Traian, creştinismul era foarte răspândit în Asia Mică şi [în] Peninsula Balcanică. O vedem din scrisorile lui Pliniu[IX] către împărat. Aşa se explică pentru ce găsim ruine atât de însemnate de biserici (*basilica*) în Dobrogea. Dacă Episcopul din Tomis ia parte chiar la cele dintâi Sinoade ecumenice, aceasta e o dovadă concretă că Biserica fusese organizată aici de timpuriu. Aşadar, afirmaţia celor care pun începutul creştinării daco-romanilor abia în secolul al IV-lea nu se potriveşte cu faptele. Cei care judecă astfel sunt, de obicei, victimele unei iluzii optice: sunt deprinşi a lega viaţa poporului dac numai de cetatea carpatică, pe când, în realitate, ea s-a desfăşurat încă din timpul lui Darius Histaspe[X] de la munte până la mare, cum dovedesc două fapte din acea epocă: împotrivirea geţilor contra armatei persane, ce înainta prin Dobrogea, spre vadul Dunării, la Isaccea, apoi împotrivirea celor din podişul Transilvaniei şi din Moldova contra sciţilor doritori să-i primească, ba să se şi întovărăşească cu ei la luptă contra lui Darius. Aşadar, încă de pe atunci constatăm prezenţa elementului

autohton nu numai în Dacia continentală, adică în cetatea munților, dar și în Dacia maritimă sau pontică. Cu atât mai mult, viața strămoșilor noștri se manifestase, *în tot ținutul acesta*, în cele cinci secole următoare, cum o dovedesc cu prisosință cuvintele lui Ovidiu, martorul acestei vieți timp de opt ani, la Tomis.

Apoi, se mai adaugă și un alt fapt de mare însemnătate. Întinderea creștinismului în Dacia fusese înlesnită nu numai de credința în nemurirea sufletului și de doctrina lui Zamolxe, dar și de altă împrejurare. Cultul lui Mithra se întinsese din Asia spre Europa încă din timpul lui Pompei și al prietenului său Burebista. Adorarea luminii se potrivea minunat cu credințele dacilor, care trăgeau cu săgeți spre nori, să-i alunge, spre a nu întuneca cerul. (Expresia „Sfântul Soare" se aude și azi în gura poporului nostru). Pe de altă parte, sângele jertfei adusă zeului solar, cum se vede din atâtea monumente păstrate în cuprinsul țării noastre, era un fel de introducere spre simbolismul creștin (sângele lui Iisus, vărsat pentru mântuirea oamenilor). Așadar, nu numai doctrina lui Zamolxe, dar și larga răspândire a cultului mithraic înlesnea apropierea localnicilor de creștinism.

În sfârșit, trebuie să mai ținem seama și de împrejurarea că răspândirea unei credințe religioase este mai ușoară la început, când dogmele ei nu sunt încă fixate. În secolele dintâi ale creștinismului, cei care aduceau „Vestea cea bună" căutau, după vorba Apostolului, să se facă „tuturor toate", ca pe toți să-i dobândească pentru noua învățătură. Mai târziu, când formele se înmulțesc, când ierarhia și canoanele sunt fixate, începe cazuistica, iar propaganda lâncezește. Cât de rotund mergeau treburile în cele dintâi secole ale erei creștine, avem o bună dovadă în mărturisirile lui Grigorie cel Mare. Când venise vorba de răspândirea Evangheliei în arhipelagul britanic, inimosul Papă spune așa: „M-am gândit mult la cazul cu Anglia. Desigur, templele idolilor acestui neam *nu trebuie să fie dărâmate*, ci numai idolii din ele. Să se facă apoi aghiasmă, să se stropească zidurile, să

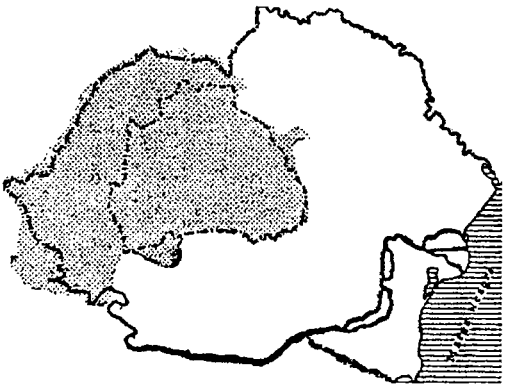

Întinderea cuvântului *cuminecătură* (*Atlasul limbii române*)

se ridice altare, iar sub ele să se așeze moaștele... ca să treacă astfel de la cultul demonilor, la slujirea lui Dumnezeu"[21]. De la păgânism la creștinism, pasul s-a făcut uneori aproape pe nesimțite și, prin urmare, a fost posibil ca lucrul să se petreacă la fel și în unele părți ale Daciei.

De altfel, limba însăși, martorul cel mai vechi și mai credincios al vieții unui neam, ne arată vechimea creștinismului românesc și chiar arhaismul lui. Cuvântul biserică amintește *basilica*, adică tribunalul roman; unde e acum altarul (*altar* sau *altare*) stătea judecătorul; cuvântul *martor* e și mai clar: amintește epoca „martirilor", care au fost, fără îndoială, mulți și în Dacia, o dată ce a fost cu putință această alunecare de înțeles, iar semantismul nu se putea întâmpla decât înainte de 315-325, când creștinismul a încetat de a mai fi persecutat, așadar *înainte* de secolul al patrulea și înainte de retragerea legiunilor sub Aurelian. Tot așa, *cruce, rugăciune, lumânare, cuminecătură, cimitir, cucernic, Crăciun*, Florii (*Florilia*), Rusalii (*Rosalia*) ș.a. sunt documente vădite despre arhaismul Bisericii române.

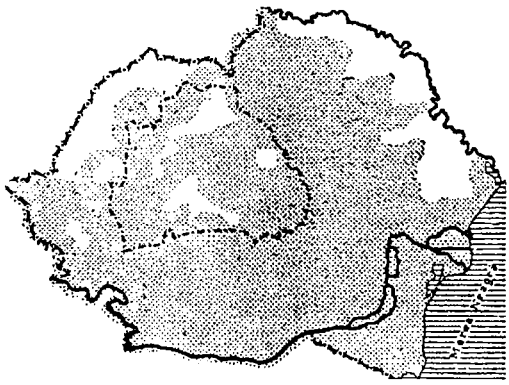

Întinderea cuvântului *județ* (*Atlasul limbii române*)

Nu numai că suntem aici, la Dunăre și lângă Carpați, *singurul popor* căruia nici geografia, nici etnografia, nici istoria nu-i cunosc alt loc de origine, dar suntem în bazinul Dunării de jos, *singurul popor creștinat pe nesimțite*, încă din cele dintâi timpuri ale erei creștine, pe când vecinii noștri, fiind veniți de aiurea, adică „venetici", au primit botezul mult mai târziu, — unii pe cale administrativă, adică foarte sumar. (Mulțimea, de pildă, a fost silită să treacă prin apa unui râu, iar când a ajuns pe malul celălalt, a fost considerată popor creștin).

În rezumat: despre vechimea creștinismului românesc nu mai poate fi nici o îndoială. Cine privește pe hartă răspândirea cuvântului *cuminecătură, împărtășanie* și *grijanie*, vede numaidecât că forma arhaică s-a păstrat mai bine tocmai în cetatea Carpaților. Probabil, vorba era mai întinsă spre răsărit, ca și cuvântul *județ* (din „judex"), dar a fost strâmtorată de pe urma slavonismului. În treacăt, am putea observa doar atât: lipsa de logică a cărturarilor care dincolo de document nu mai văd nimic. Dacă *lipsa documentului* înseamnă pentru astfel de oameni *lipsa lucrului*, ei ar tre-

bui una din două: sau să nege creștinarea poporului român, fiindcă le lipsește din arhivă *documentul cu data botezării lui*; sau să ne arate în ce loc și în ce timp a fost creștinat neamul românesc. După cum, pe temeiul sofismului că lipsa documentului dovedește lipsa lucrului, odinioară se contesta continuitatea[22] vieții românilor în teritoriul Daciei Traiane, tot așa ar trebui, pe baza acestei ieftine metode, să ni se nege și participarea la creștinism, deoarece convertirea noastră nu se află trecută nicăieri în vreun calendar, la anume an și zi, cum s-a întâmplat cu cei împinși spre Biserica creștină prin inițiativa unui stăpânitor și sub sila unei porunci administrative[23].

Notă — Pentru părerea lui Unamuno (vezi nota 18) despre lipsa de toleranță religioasă și cruzimile războiului civil din Spania, ca urmare a influenței țiganilor, vezi: Jérôme și Jean Tharaud, *Cruelle Espagne*, Paris, 1937, p. 239. Numai în provincia Catalonia au fost schingiuiți și uciși vreo 700 de preoți și călugări (unii dintre ei „unși cu păcură și răstigniți pe ușa bisericii").

Întrebat dacă nu cumva furia de a vărsa sânge e o urmare a amestecului cu arabii și berberii, Unamuno a răspuns: „Se poate...", dar a atras luarea-aminte mai ales asupra țiganilor, „populație rătăcitoare de căldărari, spoitori, geambași de cai, coșari, ghicitori (...) pe care îi găsești peste tot în Spania, chiar în satul cel mai mic. Ei au porniri primitive, sălbatice, fără omenie, antisociale; sunt încredințat că de la ei ne-a venit această crudă moștenire" (p. 239).

În România, ca și în Spania, o altă cauză a fost amestecul comuniștilor. (Răsculații din Brăila erau toți comuniști — *Universul*, 1 februarie 1941). Să nu uităm însă nici anarhia intelectuală și morală a epocii care a urmat războiului de întregire. Alături de o „concentrare cu adevărat rară de incapacități personale în conducerea și guvernarea poporului", au mai contribuit la tulburarea spiritelor și unii cărturari cu temperament de agitatori, fiind ei înșiși agitați de o nepotolită vanitate și dorință de a comanda. Nestatornicia lor nu numai în latura politică, dar și în părerile sociale — și chiar literare — a fost atât

de scandaloasă, încât unui profesor de reală notorietate i s-a putut aduce această grozavă înfierare publică: *ești sufletește necinstit.*[xi] (Din aceste usturătoare cuvinte i s-a tras moartea acuzatorului, apoi și moartea acuzatului, adeverindu-se astfel proverbul că „toată pasărea pe limba ei piere").

Așadar, grozava încercare de război civil în România (tocmai când hotarele țării erau fărâmate!) e o urmare nu numai a incapacității politicienilor și a lipsei lor de cinste; nu numai a influențelor străine (fie comuniste, fie masonice), dar și a exemplului rău dat de unii cărturari care, prin lipsa lor de onestitate sufletească, ajunseseră un izvor de impuritate morală și o cauză directă a zăpăcirii tineretului...

5

Simbioza între Biserică și Stat, fără antagonism

Pătrunderea pe nesimțite a creștinismului în Dacia a avut urmări de mare însemnătate pentru neamul din Carpați. Le putem cuprinde pe toate într-o singură formulă: *stabilirea unei simbioze între Stat și Biserică, fără ciocniri*, pe de o parte, și fără contaminarea politică, atât de păgubitoare în viața altor națiuni, pe de altă parte.

La noi, Biserica și neamul au trăit în deplină solidaritate, chiar de la început. Pentru a înțelege aceasta, e nevoie să ne dezbărăm de unele prejudecăți ale cărturarilor. De obicei, ei socotesc retragerea legiunilor pe timpul lui Aurelian drept o catastrofă pentru Dacia. Realitatea a fost cu totul alta. Plecarea administrației și a funcționarilor imperiului a fost o adevărată ușurare pentru populația din tot cuprinsul Daciei.

Într-adevăr, *pax romana* încetase de mult. Anii de la suirea lui Traian pe tron până la moartea lui Marcus Aureliu au fost cea din urmă epocă de relativă sănătate a statului roman. Cu urmașul său, Commodus, un sportman ușuratic și fără demnitate, semnele descompunerii ies repede la iveală. E drept, agonia mai durează câteva secole, dar trebuie să ținem seama că zvârcolirile nu se simțeau atât la marginea imperiului, ci mai ales înăuntrul lui, iar deznodământul nu mai putea fi amânat. După ce avusese un singur cap, statul roman ajunsese bicefal (cu doi monarhi), apoi policefal, [din momentul în care] împărații își adăugară ca tovarăși o sumă de Cezari. (Când citești descrierile lui He-

rodian[XII], martor ocular al acestor grave prefaceri, simţi că sfârşitul se apropie: statul devenise o arenă de lupte între generalii doritori să se facă împăraţi, punându-se în fruntea legiunilor pentru a porni asupra Italiei şi a se încorona la Roma).

De aceea şi vedem în acest timp un fapt bătător la ochi: Aurelian (bărbat harnic, deştept şi ager în treburile militare) nu se gândeşte numai la asigurarea graniţei faţă de barbari (goţi), ci şi la apărarea Romei, ridicând repede un *zid împrejurul capitalei.* Nu la Dunăre, la Rin sau la Eufrat era pericolul cel mare, ci chiar în mijlocul Italiei[24]. Prin urmare, retragerea legiunilor din Dacia însemna o reală uşurare pentru această provincie, fiindcă ieşea din viesparul imperiului.

Mai întâi, locuitorii Carpaţilor scăpau de zurbava legionarilor doritori să ridice pe tron mereu alt general, ca să capete donaţiunile obişnuite în astfel de ocazie. Scăpau apoi de ceva şi mai grav: de asprimea impozitelor care ajunseseră excesive, fiindcă cheltuielile statului creşteau necontenit. Traian găsise finanţele ruinate în urma risipei slăbănogului Domiţian. Dar tezaurele enorme luate din Dacia, ţara cea mai bogată în aur pe acele timpuri, îi dădură înţeleptului împărat putinţa nu numai să echilibreze bugetul[25], dar să şi suspende încasarea impozitelor din tot imperiul — lucru ne[mai]auzit până atunci! Totuşi, risipa împăraţilor cheltuitori, numeroasele împărţiri de daruri cu ocazia urcării pe tron a atâtor împăraţi şi cezari, jafurile legate de fiecare război civil, confiscările ş.a., făcuseră să crească impozitele până într-acolo încât, la o sută de ani după moartea cuceritorului Daciei, statul era aproape de faliment, aşa că s-a văzut silit să falsifice el însuşi moneda. Aurul pierise, cum se întâmplă întotdeauna în vremuri de mare criză, iar argintul era numai o amăgire. (Monedele aveau numai 10% metal nobil, iar restul era aramă curată). Cu alte cuvinte, o adevărată „inflaţie", cum se zice în timpurile noastre.

Cu ce să mai plătească statul armata și funcționarii? Rămânea un singur mijloc: rechizițiile în natură (grâne, vite și chiar veșminte!). De aceea, ca să scape de dări, locuitorii își părăseau casele, se ascundeau pe unde puteau și produceau cât mai puțin, deoarece prisosul era răpit de fisc. De la o vreme, fuga a fost oprită: s-a făcut o lege ca nimeni să nu se mai poată muta dintr-o casă în alta, sau măcar să-și schimbe profesiunea. Iar cine avea o moșie sau măcar un petec de pământ, acela părăsea orașul și se așeza la sat, spre a trăi cât mai nebăgat în seamă[26]. Astfel, viața orășenească începuse a scădea încă din secolul al doilea după Hristos, iar decadența va continua și în secolele următoare. E destul să amintim atât: dările ajunseseră așa de grele, încât cei săraci își vindeau până și copiii, numai să scape de asuprirea fiscului. Mărturisirea aceasta o va face însuși Papa Grigorie cel Mare.[27]

Așadar, față de suferința care creștea necontenit în sânul imperiului, *retragerea legiunilor a însemnat pentru populația Daciei o reală înlesnire a traiului.* Cei legați de pământ prin agricultură, păstorit și podgorit, nu numai că nu s-au grăbit să urmeze legiunile și perceptorii statului, dar s-a întâmplat ceva neașteptat: cei din imperiu căutau adăpost în Dacia. „Într-un glas se roagă *țăranii romani să-i lase a trăi cu barbarii (...).* Și-apoi să ne mirăm că nu pot fi învinși goții, când sătenii sunt mai bucuroși să fie cu ei, decât cu noi."[28] Pe de altă parte, cum ar fi fost cu putință să încapă toată populația dintre stepa scitică și cea panonică — un ținut de peste 300.000 km² — într-o mică provincie, ca Dacia aureliană! Față de astfel de fapte și mai ales față de mărturia atât de vădită a lui Salvianus, nu poate rămâne [nici] cea mai mică îndoială că retragerea legiunilor, departe de a fi o catastrofă, din contra, a fost un câștig imediat pentru localnici. (Din cazul acesta poate vedea oricine că istoria, când e scrisă de oameni lipsiți de intuiția geografică a ținuturilor unde se petrec evenimentele, și de cunoașterea relațiilor etnografice, poate fi un mare izvor

de interpretări false, chiar când e vorba de faptele cele mai simple).

Dar nu numai în secolul stăpânirii goților (care erau în mare parte creștini), ci și [în] secolul următor, sub huni, situația Daciei a fost favorizată de împrejurări. Personalitatea lui Attila a fost înfățișată fals de scriitorii deprinși a clama și declama (istoria se citea pe atunci în forum și ținea loc de teatru). Departe de a fi o calamitate pentru Dacia, cuceritorul asiatic, așezându-și scaunul în câmpia Tisei, plănuiește întemeierea unui mare imperiu barbar în fața celui roman. (În câmpiile catalonice, el avea sub comanda sa o mulțime de neamuri europene). De aici, nevoia de a cruța centrul imperiului său, Dacia, cum dovedește grija sa pentru populația de la Dunăre, să nu fie stingherită în relațiile ei comerciale cu locuitorii de pe malul drept al fluviului. Lucrul nu e deloc de mirare, din partea unui monarh cu planuri atât de întinse și cult (știa latinește, avea secretar pentru limba elenă, prețuia muzica, locuia într-un palat luxos, ba avea și apucături de eleganță în ce privește îmbrăcămintea). Nu Dacia, ci Italia și alte părți ale imperiului au avut să sufere mult de pe urma expedițiilor hunice, iar cine plânge soarta poporului din Carpați, după retragerea legiunilor, ar face mai bine să-și amintească ce se petrecea de la Eufrat până în Spania, în acele veacuri de agonie a lumii romane. Adevărul e că furtunile cele mari se îndreptau atunci mai ales în două direcții: spre Bizanț și spre Roma. Când lombarzii lui Agilulf ajunseseră până sub zidurile Romei, Papa povestește următoarele: „Am văzut cu ochii mei romani legați cu funia, ca niște câini, și târâți spre Galia, spre a fi vânduți"[29]. De altfel, e lucru știut azi că nu barbarii au ruinat imperiul roman, ci ruina imperiului, pricinuită de cauze interne, i-a chemat pe barbari — ba încă unii dintre ei chiar s-au silit să-l restaureze.

Am înșirat aceste fapte pentru a dovedi un singur lucru: ceea ce unii și alții numesc „miracolul românesc", adică stăruința poporului român în Carpați, nu e deloc o minune.

Populația daco-romană a rămas legată de cetatea carpatică și de împrejurimile ei din mai multe motive lesne de înțeles:

— mai întâi, fiindcă era mai *numeroasă* decât barbarii ce treceau pe aici și era răspândită pe un spațiu foarte întins. Năvălitorii reprezentau un fel de armată în marș, iar după ce poposeau, stăpânirea lor peste ținutul dimprejur era mai mult cu numele. Singura legătură a localnicilor cu străinul era dijma;

— [în al doilea rând, datorită unei] împrejurări favorabile pentru autohtoni: *civilizația și cultura* lor era cu mult superioară față de [cea] a barbarilor. Viața urbană, cum s-a arătat mai sus, scăzuse încă din timpul imperiului. Odată prădate și arse de barbari, orașele nu s-au mai putut ridica. Însuși vestitul *forum* din Roma, care văzuse gloria atâtor oameni de stat și mari generali, ajunsese obor de vite... În schimb, satele — mai ales cele care nu nimeriseră în calea invaziei — își duceau viața ca și mai înainte. În Dacia, cu atâția munți, atâtea văi și atâția codri, păstorii de pe plaiurile carpatice, muncitorii de pământ, prisăcarii, pescarii din Balta Dunării și altă lume mărunțică, oricât de strâmtorată ar fi fost, reprezentau totuși ceva mai mult decât veneticii nelipiți de pământ. Față de barbarii puțini, inculți și nestatornici, autohtonii, dând elementului parazitar dijma cuvenită, și-au putut urma rosturile vieții lor de toate zilele, sub formă de mici structuri locale: *județe, cnezate* și *voievodate*.

Așadar, nici urmă de „miracol". Cuvântul acesta, atât de impropriu, este un răsunet târziu al istoriei bântuite încă de retorică. Continuitatea neamului românesc în Dacia este dovedită acum prin atâtea probe antropologice, etnografice și lingvistice, încât nici un cercetător serios nu mai simte nevoia să stăruie asupra ei[30]. Am reamintit totuși aceste fapte numai ca să arătăm care era starea socială și sufletească a poporului din Carpați, în momentul când religia creștină a început a fi un factor decisiv în viața lui istorică.

Înainte însă de a vedea rolul Bisericii creștine ca un cheag al organizării noastre politice în Evul Mediu, se cuvi-

ne să amintim că cel dintâi factor de consolidare etnică, după retragerea legiunilor din Dacia, fusese pentru noi însăși *limba latină*. Ca un fel de hotar nevăzut, dar mereu *auzit*, graiul a păstrat mai departe unitatea neamului și l-a separat de amestecarea cu străinii. Capitalul intelectual al limbii latine fiind superior față de idiomurile barbare, era firesc ca limba autohtonă să dureze și să se afirme, după cum o unealtă puternică învinge și înlătură una slabă. La masa lui Attila, Priscus a auzit vorbindu-se limba *ausonică*. (Secretarii cuceritorului, care arăta o mare plăcere să trateze și să pertracteze înainte de începerea ostilităților, scriau latinește și grecește, iar poruncile către localnici nu puteau fi date decât în limba înțeleasă de ei). Astfel, graiul latin, (ausonic) ca singurul mijloc de înțelegere între cei legați de cetatea carpatică și de Dunărea de jos, a devenit un fel de limbă de circulație (*Verkehrssprache*), cum zice un eminent filolog german, într-o comunicare despre originea românilor, făcută nu de mult la Academia din Berlin[31]. Pentru ființarea mai departe a neamului din Carpați, limba a fost așadar un sprijin incalculabil. În rezumat, afirmarea poporului nostru în spațiul carpato-danubian a fost ajutată mai întâi de *număr*. Încă din mileniul întâi înainte de Hristos, împreună cu tracii, noi formam blocul etnic cel mai mare din Europa (Herodot). Apoi, am fost ajutați de civilizația noastră superioară (agricultură cu export de cereale, creștere de vite cu export de animale pentru prăsilă, podgorie — până la supraproducție, pescuit abundent, industrie casnică, admirată chiar de greci etc.). Nu mai puțin am fost ajutați de cultura noastră superioară mai ales în latura etică (credința în nemurirea sufletului); în sfârșit, de limba latină, una dintre cele două mari componente ale culturii antice.

La toate acestea, s-a adăugat, după începutul erei creștine, și *Biserica*. După retragerea legiunilor, sfaturile și poruncile Bisericii au trebuit să ia locul autorității oficiale, anulată în chip firesc din ziua plecării funcționarilor statului. Desigur, însă, că nu plecaseră toți. Cei legați de intere-

sele familiei și proprietății au rămas locului, cum se întâmplă totdeauna și peste tot în astfel de împrejurări. În orice caz, tribunalul nu putuse pleca, în el s-a continuat exercitarea magistraturii. De cine? Obiceiurile dacilor ne lămuresc deplin: la ei, preotul era și judecător. Și astfel, *basilica*, adică judecătoria ori tribunalul, a devenit pe încetul *biserica*. Omul a sfințit localul civil, dându-i caracter religios. În lipsa sancțiunii administrative a statului, a rămas sancțiunea morală reprezentată de preot, fiind el însuși continuator al vechiului *popa* — bărbatul însărcinat cu sacrificiile păgâne. Cel care împrăștia sângele jertfei în cultul mithraic împarte acum, pe temeiul unui simbolism analog, vinul și pâinea *cuminecăturii* creștine.

Pe calea aceasta, Evanghelia a ajuns pe nesimțite un fel de lege nescrisă, ținând locul magistraturii. Că lucrurile s-au petrecut astfel ne-o dovedește însăși limba, documentul cel mai *întreg* al vieții unui popor. Pe când scrisul este ceva fragmentar și intermitent (în timp și în spațiu), limba este un *tot permanent*, ca un fel de înregistrare totalitară a vieții. Terminologia latină: *lege, judecător, județ, judecată, a judeca...* dovedește că *dreptatea* romană nu pierise pe pământul Daciei. Sunt însă trei cuvinte care cuprind ele singure veacuri de istorie. Mai întâi cuvântul *lege,* care a ajuns să însemne în limba noastră trei lucruri dintr-o dată: *Credință religioasă, Cod civil* și chiar *Nație* sau neam, cum dovedesc zicătorile populare („în legea lui" înseamnă: „în credința lui despre divinitate"; „om fără-de-lege" înseamnă un om care nu ține seama de rânduielile țării în care trăiește; ce „lege de om e ăsta?" înseamnă: din ce nație face parte, când nu-i de „lege românească", adică creștin ortodox?).

Al doilea cuvânt semnificativ este *credința.* Spre deosebire de alte limbi romanice, vorba aceasta are la noi iarăși trei înțelesuri: unul *teologic* (confesional); altul *politic*: lealitate sau fidelitate, iar altul *juridic*: „credința boierilor mei" înseamnă în actele domnilor români *exactitatea* mărturiei celor pomenite în act.

În sfârșit, e al treilea cuvânt care arată mai limpede decât toate cât de strânsă a fost legătura dintre Biserică și Neam în ce privește rânduiala vieții sociale. Cuvântul *afurisenie*, sentința cea mai grea a judecății la care poate fi supus un creștin, arată că ea pornea din Biserică. După cum *afierosirea* era cea mai solemnă consacrare a cuiva, tot așa *afurisenia* a căpătat în mintea poporului nostru înțelesul celei mai grave condamnări. Când geografia lingvistică va cartografia întinderea acestor cuvinte, iar folclorul va fi mai adânc analizat, de bună seamă vom vedea din ce în ce mai clar rolul Bisericii în dezvoltarea neamului.

Deocamdată ne oprim la următoarea constatare: îmbinarea atât de intimă a unor noțiuni atât de diferite *în același cuvânt* a fost o urmare firească a izolării în care am rămas după retragerea legiunilor pe linia Dunării. Rămânând afară de granițele imperiului și de atingerea cu celelalte neamuri romanice, evoluția noastră a fost deosebită. La noi, Biserica creștină a căpătat [un] mare rol social și chiar politic *înainte de a fi fost recunoscut creștinismul ca religie de stat.* Aproape cu o jumătate de secol înainte de edictul lui Constantin, Evanghelia a trebuit să țină în Dacia loc de constituție socială și politică.

Așa se explică de ce simbioza între organizarea civilă și cea religioasă s-a putut face la noi fără antagonism. (Ne ajutase, e drept, și vechea legătură dintre monarhii daci și marii preoți care săteau alături de ei ca sfetnici în toate împrejurările însemnate). Împrejurarea colaborării dintre Stat și Biserică a fost însă un adevărat noroc. În statele păgâne, capul statului era și zeul națiunii (până și împărații romani au făcut această enormă greșeală de a coborî divinitatea la nivelul vieții omenești plină de lunecări). Dacii, cu înalta lor spiritualitate, au nimerit un drum mai cu minte: regele reprezenta puterea militară în politică; Marele-Preot era simbolul puterii religioase, dar zeul luminii trona deasupra tuturor muritorilor. Cu alte cuvinte, simbioză fără confundare, ca la păgâni, dar și fără contaminare, cum s-a

întâmplat mai târziu în statele creștine, unde autocrații s-au amestecat în teologie, iar reprezentanții clerului (Patriarhi, Papi etc.) s-au apucat să facă politică. Lucrul era însă inevitabil: când e puternic, statul se amestecă mai mult decât se cuvine în treburile Bisericii, după cum clerul, când ajunge la o ierarhizare mai complicată, nu păstrează măsura față de stat, ci caută să și-l subordoneze ori i se subordonează pentru interese materiale sau de altă natură: pentru persecutarea ereticilor etc.

Lucrul acesta s-a adeverit repede la sudul Dunării, când Dacia a rămas afară din imperiu. Îndată după recunoașterea oficială a creștinismului prin decretul constantinian a și început amestecul politicii în Biserică. Pentru a astâmpăra unele certuri dintre teologi, împăratul a convocat Sinodul de la Niceea, pe care l-a prezidat în persoană, măcar că nu înțelegea limba greacă. Dar dezbinările s-au ținut lanț — tulburând liniștea statului și ducându-l pe împărat până la dezgust. Iată ce scria Episcopilor adunați în Sinodul de la Tyr: „Mă tem ca *adevărul* să nu fi pierit în mijlocul atâtor patimi. Ar trebui să luați pildă de la barbarii care, de frica puterii mele, păzesc legea lui Dumnezeu". (De bună seamă se gândea la goți și la alți barbari din apropierea Dunării de jos, un ținut pe care-l cunoștea foarte de aproape încă din tinerețe). [Pe] de altă parte, nici clerul nu se lăsa mai prejos cu critica și aluziile politice. În legătură cu Sinodul de la Tyr, iată ce spunea Sfântul Atanasie: „Cu ce drept oamenii aceia (partizanii Episcopului Arie) au convocat un Sinod contra mea? Cu ce obraz pot ei să numească Sinod o adunare prezidată de un prefect (...) și în care poliția pune lucrurile la cale? Ce Sinod e acela, unde prefectul vorbește, iar Episcopii tac și pleacă fruntea înaintea lui? (...) Dacă vor să judece ca Episcopi, ce nevoie aveau de prefect și de soldați sau de scrisoarea de convocare semnată de împărat?"[32]

Din acestea se vede în ce gravă criză sufletească se afla pe atunci lumea mediteraneană. Spre deosebire de evrei, la care statul era al lui Iehova, iar clerul putea destitui pe re-

ge („ungând" pe altul plăcut preoțimii), grecii și romanii ajunseseră la o colaborare mai armonioasă între stat și religie. (Zeul sau zeița cetății era un protector firesc și lua uneori parte chiar la război, pentru a ocroti comunitatea politică, de care era legat prin ofrande aduse în temple etc.). Astfel de zei puteau uneori să fie luați prizonieri și duși în robie. Și iată acum se ivește o problemă nouă: aducându-și aminte de amestecul lui Iehova în punerea și depunerea monarhului, precum [și] de titlul [de] *pontifex maximus*, și de divinizarea împăratului la romani, Constantin ia asupră-și convocarea Sinodului de la Niceea și se amestecă în teologie, iar prefecții, poliția și armata încurcă și ei treburile Bisericii. Scandalul a izbucnit chiar de la început într-o măsură la care nimeni nu se așteptase. Sfântul Atanasie, Episcopul Alexandriei și cap al opoziției contra împăratului, o mărturisește în chipul cel mai fățiș. Un moment, el caută sprijin tocmai la Episcopul din Roma. [Pe] de altă parte, Episcopii Romei, tot cu gândul la *pontifex maximus* și la supremația politică a vechii Rome, vor luneca și ei cu încetul spre interese politice, gândindu-se chiar la întemeierea unui stat teocratic, statul *papal*!

În rezumat: de la cezaropapismul lui Constantin și [al] altor împărați bizantini (unii cufundați în teologie), s-a trecut cu timpul la un fel de papocezarism, la Roma, având pretenția uriașă de a subordona sceptrului pontifical toate țările, adică tocmai ce putea fi mai străin de atitudinea pur spirituală a lui Iisus. („Împărăția Mea nu este din lumea aceasta..."). Nenorocita lunecare a Bisericii creștine spre politică a fost una din cele mai grave erori ale vieții europene. Iar judecata aceasta nu pornește de la vreun liber-cugetător contemporan, ci chiar de la marele catolic Dante, martorul luptei dintre Papă și împărat. De aceea, inimosul creștin numește pe Papă „principe al fariseilor, care ține în aceeași mână și sabia, și cârja pastorală", iar despre Biserica Romei, mărturisește că „a căzut în noroi, fiindcă a con-

fundat cele două puteri și s-a murdărit ca și catâroaica pe care încalecă Papa" (*Purgatoriul*, cântul XVI).

Ce-a ieșit din Bizanț și din Biserica apuseană, cu pretenția ei iudaică de a supune statul lui Iehova, se știe. S-a ajuns cu timpul la formula barocă: *cujus regio, ejus religio*[XIII], jignitoare nu numai pentru orice creștin, dar și pentru orice conștiință omenească.

Nimic din toate acestea nu s-a pomenit în cuprinsul pământului carpatic.

Mai întâi, ne-au ferit de atitudini excesive însuși temperamentul potolit al rasei și evlavia ei, relevată de Strabon ca o însușire precumpănitoare a caracterului dacilor. Zeul luminii (Sabazios) și Zamolxe nu aveau nimic din asprimea lui Iehova al evreilor — contractual, exclusivist și răzbunător.

În al doilea rând, neamul dacilor avea îndărătul lui o lungă tradiție de armonizare între cugetarea religioasă și cea politică. Deceneu, Vezina și alți Mari Preoți sunt sfetnici, nu niște fanatici cu blestemul pe buze, ca în Vechiul Testament. Echilibrul era deci și în sânge, și obiceiurile moștenite de la străbuni[33].

Privind deci creștinismul în faza lui de închegare, când nu era însoțit de multe forme, iar Biserica nu ajunsese încă la destulă ierarhizare a funcțiilor, poporul daco-roman a primit marea doctrină ca [pe] un fel de altoi pe propria sa credință religioasă. Iar când s-a trezit singur, după retragerea legiunilor, situația Bisericii sale, ca și cea politică, nu putea fi decât foarte modestă: în latura civilă, niște județi (apoi cnezi și voievozi), iar în cea bisericească, popi sau preoți și chorepiscopi, adică un fel de protopopi. De Episcopi (afară de Dobrogea) ori de Mitropoliți, legați de vreun oraș cu rolul de capitală, nici vorbă nu putea fi.

Astfel, din nevoie am făcut, cum se zice, virtute: strâmtorarea ne-a împins spre armonie, în loc de antagonism. Trăind cu barbarii în coaste, n-am avut răgaz pentru certuri, chiar dacă temperamentul nostru ar fi fost certăreț — ceea ce nu era însă în firea noastră. Am fost bucuroși să ne stre-

curăm printre greutăți, ascultând de căpeteniile civile și bisericești, care stăteau ca un fel de mijlocitori între masa satelor și barbari. Iar năvălitorii aveau și ei interes să recunoască aceste autorități locale spre a putea strânge dijma cu ajutorul lor. Avem o dovadă palpabilă: chiar în mijlocul viforului celui mare al năvălirii tătărăști, descrisă de călugărul Rogerius de la Oradea, veneticii s-au servit de județii noștri ca de un fel de perceptori[34].

Concluzie: cele înșirate până aici dovedesc, credem, un lucru cu neputință de tăgăduit. Pentru locuitorii Daciei a fost un real câștig să nu aibă nici o atingere cu certurile politico-dogmatice din imperiul roman. Atât cezaropapismul împăraților din Bizanț, cât și papocezarismul de la Roma și, mai târziu, țaropapismul de la Petersburg, au fost și sunt, pentru conștiința oricărui creștin nepărtinitor, o adevărată desfigurare a învățăturii lui Iisus — total străin de preocupările politice[35]. Îndemnându-ne să dăm Cezarului ceea ce este al Cezarului, iar lui Dumnezeu ceea ce este al lui Dumnezeu, întemeietorul creștinismului înlăturase din capul locului orice putință de antagonism între Biserică și Stat. Pentru oamenii sinceri, doctrina evanghelică era și este cât se poate de limpede: nici clericii să nu se amestece în uneltiri politice, nici cârmuitorii politici să nu calce peste conștiința religioasă a cuiva: *simbioză, fără ciocnire*! Aceasta a fost formula care a exprimat și exprimă cugetul cel mai exact al poporului român cu privire la raportul între puterea temporală și cea spirituală. Așezarea geografică „în calea răutăților" a fost compensată astfel, măcar în parte, prin pacea sufletească în latura religioasă.

6

Lipsa ereziilor și a ereticilor

Cele constatate până aici lămuresc nu numai lipsa de ciocniri între Biserică și Stat, dar și lipsa de lupte dogmatice în sânul Bisericii române. Neamul nostru a fost scutit și de erezii, și de eretici.

Pentru timpurile mai vechi, avem însăși mărturisirea împăratului Constantin din scrisoarea mai sus amintită, iar mărturia lui este de mare preț pentru noi, fiindcă monarhul cunoștea foarte bine ținutul de la Dunăre[36] (făcuse chiar lucrări de fortificație în Dobrogea). Avem apoi și chezășia Sfântului Atanasie, apărătorul Ortodoxiei[37]. Și lucrul nu-i de mirare. Locuitorii Daciei, rămași sub stăpânire gotică timp de aproape un secol, își vedeau de necazurile lor, [pe] când, în cuprinsul imperiului, creștinismul era bântuit de certuri nesfârșite. Goții, ca barbari ce erau, îmbrățișaseră arianismul. După cugetul lor, tatăl avea până și dreptul de a-și ucide copiii... Atunci, cum Dumnezeu-Tatăl să fie deopotrivă cu Iisus-Fiul? Nedumeriri din acestea simpliste, ca și subtilitățile teologiei, nu aveau căutare în satele Daciei. Fiecare își îngrijea nevoia și neamul, sau „neamul nevoii", cum va spune Eminescu.

Dar și mai târziu, după criza ariană, ereziile n-au putut prinde rădăcini în viața localnicilor. Într-adevăr, după plecarea goților, cei care s-au perindat pe pământul Daciei au fost păgâni: huni, gepizi, slavi, avari, bulgari, maghiari, pecenegi, cumani și tătari — toți indiferenți față de credința noastră religioasă.

Abia pe la [anul] 1000, când s-au creștinat ungurii și s-a format în pusta panonică un „stat apostolic", s-a ivit pentru noi necazul. La început, ungurii erau ortodocși, dar, urmând despărțirea între Biserica răsăritului și cea apuseană, Papii au pornit a ne considera schismatici și a asmuți pe regii Ungariei contra poporului român. Persecuția aceasta a durat timp de secole, dar românii au rămas credincioși creștinismului lor arhaic. Vechea evlavie dacică le-a ținut mai de cald decât sofisticăria bizantină și politicăria papală. Arieni, nestorieni, novatieni, marcioniți, iconoclaști[38], bogomili și alți sectanți au rămas toți străini de sufletul poporului nostru, după cum și mai târziu luteranismul, calvinismul și alte schisme nu ne-au ademenit câtuși de puțin. E știut că dezbinările religioase nu prea pleacă din sate, adică din mintea țăranilor, ci de obicei din zarva orașelor. Și fiind românii un popor de plugari, era firesc ca, după ruinarea orașelor din cauzele mai sus arătate, să rămână scutiți de agitația ereticilor. Unamuno, povestind cu ce evlavie se închinau două țărănci într-o bisericuță din Pirinei, simțea o adevărată silă amintindu-și de *filioque* și de alte mărunțișuri teologice, de care bietele creștine habar n-aveau.

Așa și la noi — ba încă mai mult decât în Pirinei. Creștinismul nostru păduratic a rămas la adăpostul Carpaților mai curat decât al altora, adică mai aproape de simplitatea celui predicat în Galileea. Iar în privința aceasta ne-au ajutat trei împrejurări: mai întâi, temperamentul calm: evlavia dacică (relevată de Strabon) și înclinația către contemplare a vechilor noștri sihaștri (capnobați). Poporul român, nefiind habotnic și nefăcând proces gândului altora, nu și-a pierdut timpul cu cicăleli confesionale și cu subtilități cazuistice. Cu atât mai puțin s-a gândit să asuprească pe cineva pentru credința lui. Arderi pe rug, spânzurare, osândă la moarte pentru felul cum înțelege ori nu înțelege Evanghelia nu s-au văzut niciodată în cuprinsul hotarelor noastre. Din contră, românul a avut întotdeauna eleganța morală de

a-l tolera pe „fiecare cu *legea* lui" și de a-l „lăsa în plata Domnului".

Ne-a ajutat apoi, cum am spus, viața rurală, însoțită de mari greutăți — mai ales în epoca năvălirii barbarilor.

În sfârșit, ne-a ferit de pecinginea ereziilor și despărțirea destul de timpurie de imperiu. Abia pusese Constantin semnul crucii pe steaguri că, în locul *iubirii* creștine, a izbucnit cea mai cumplită ură și dezbinare: sinoade și contra-sinoade, canoane și contra-canoane, anateme și contra-anateme... O zarvă atât de urâtă, cum nu se pomenise niciodată în timpul păgânătății. Un singur exemplu: când a fost să se adune Sinodul de la Serdica (Sofia), Episcopii s-au despărțit, fără să țină măcar o singură ședință. Atât de mare era înverșunarea dintre ei! De aceea, putem spune că, după cum fusese o ușurare pentru populația carpatică să scape de sarcinile fiscului, când administrația romană s-a retras o dată cu legiunile, tot așa a fost un mare noroc că despărțirea de imperiu i-a ferit pe localnici de atingerea cu scandalurile bisericești.

Celor ocrotiți de munții și codrii Daciei le-a fost destul un lucru: să se simtă prin limba latină, prin numele *romanus* și prin „legea" creștină deosebiți de barbari. Iar aceasta nu e o simplă ipoteză. Țăranul din Carpați ține minte și azi ostenelile unui vrednic creștin, căruia calendarul nu i-a făcut parte de nici o zi deosebită pentru sărbătorirea lui, dar pe care sătenii îl pomenesc și acum zilnic, ca pe un fel de străjer al credinței noastre bătrânești. Seara la culcare, plugarul zice așa:

Cruce-n casă, cruce-n masă
Cruce-n tuspatru colțuri de țară
Șade Sân Nichita în mijlocul casei [39].

Slujba sfântului nostru Episcop e „să țină pe draci de păr".

El ne veghe,
Ne priveghe
De cu seară
Pân' la cinioară,
De la cinioară
Pân' la cântători,
De la cântători
Pân' la revărsat de zori [40].

Din toate acestea, se poate vedea cât de împăcat era poporul român cu tradiţia moştenită din bătrâni şi cât de calmă era cugetarea sa religioasă. Fiind „aproape creştini înainte de creştinism", deşi prididiti de năvăliri — sau, poate, tocmai din cauza aceasta — [românii] nu şi-au schimbat nici gândul, nici simţirea de hatârul cuiva. Vremelnicia stăpânirii barbarilor le-a dat sentimentul statorniciei şi i-a întărit în rezistenţă. De aici Ortodoxia arhaică a poporului român, mereu aceeaşi ca şi mirosul cetinei de brad şi al răşinei carpatice, care ţinea loc de tămâie. Iată pentru ce, această Ortodoxie nu are nevoie de certificatul nimănui, fie de la Apus, fie de la Răsărit sau de aiurea. Aibă parte fiecare de ceea ce este al lui, dar să ne lase şi pe noi cu ceea ce este al nostru. Nu jinduim nici la Bizanţ, nici la Roma, şi cu atât mai puţin la Moscova. Din contra, socotim că este o greşeală stăruinţa copilărească a celor ce leagă mereu soarta mănăstirilor noastre de nişte călugări străini şi îndeosebi de starețul Paisie. Acest monah rus — chiar dacă ar fi venit fără nici un alt gând — şi chiar dacă viaţa lui ar fi fost luminoasă ca lumina soarelui, a fost [doar] o clipă faţă de vechimea isihăstriei din Carpaţi. Poporul nostru pomeneşte în baladele lui pe alţi schimnici:

El îngenunchia
Şi mi se ruga,
Şi mi se jura
Ca el să trăiască

Și să schimnicească
Prin văi și prin munți,
În Domnul să creză,
Nimic să nu vază
Și să nu audă
De frate, de rudă,
Nici popă tocând,
Nici clopot trăgând,
Nici păsări cântând,
Ci vântul bătând
Și ape curgând[41].

Doar pe malurile Gangelui și la asceții din Himalaia, dacă mai aflăm atâta înstrăinare de cele lumești. Era oare nevoie ca urmașii sihaștrilor daci să afle ce este contemplarea religioasă de la niște bieți călugări de pripas, veniți de peste Dunăre ori dinspre Moscova? Astfel de iluzii optice nu se pot naște decât în mintea cărturarilor miopi, arvuniți buchiilor și prin urmare lipsiți de intuiția vieții reale din mănăstirile și schiturile risipite prin toate colțurile dosnice ale țării și mai ales prin pădurile Carpaților.

Adevărul e acesta: arhaismul terminologiei noastre bisericești (singuri noi am derivat numele bisericii din numele tribunalului roman), analiza folclorului, care leagă obiceiurile noastre religioase direct de ale păgânismului roman, și amănuntul etnografic al păstrării comanacului (căciulă împletită, ca a vechilor capnobați) ne arată destul continuitatea de viață religioasă mai lungă decât a tuturor vecinilor și o calmă sedimentare de obiceiuri creștine devenite tradiție. Trăind în umbră, am trăit în relativă liniște, cel puțin în latura religioasă. Organizația politică fiind slabă, cea bisericească nu putea fi nici ea decât smerită, iar smerenia e o condiție favorabilă criticii și deci sănătății morale. Nu ne-am lăsat ademeniți de vântul înnoirilor venite de aiurea. Ereziile nu ne-au ispitit.

Din contra, prosperitatea politică şi huzurul material sunt mai degrabă cauze de tulburări. Cine zice ierarhie (civilă ori bisericească) cu multe trepte, acela zice îndată multe ambiţii, multe interese şi, deci, ocazie de multă cioc-nire. În catedrale de marmură puteau fi pompă, rivalităţi, certuri între eretici, prigoniri şi tot neastâmpărul lumesc. În schituri de lemn (adesea întreaga biserică era „dintr-un lemn") aşa ceva era cu neputinţă. De aceea, am trăit în re-lativă izolare până târziu. Nici călugărilor bizantini (mai târ-ziu fanarioţi), nici celor papistaşi (sosiţi cu sabia în mână la Posada), nici celor moscoviţi nu le suntem datori în latura Evangheliei. Putem privi spre vecinii noştri (mai ales în ce priveşte ereziile) cu deplină seninătate, ştiindu-ne creştini mai vechi decât ei şi cu o experienţă religioasă mai bogată decât a lor, cum se va vedea şi din cele ce urmează.

7

Prezența lui Iisus în folclorul național

Un alt semn caracteristic pentru Ortodoxia noastră este adânca pătrundere a lui Iisus în legende și [în] alte creații ale sufletului românesc.

Poezia — îndeosebi cea populară — este ceva mai filosofic și mai adânc decât istoria. „Puterea poeziei este mai înaltă decât a celui mai mare istoric (...) fiindcă prin poezie dobândește cercetătorul știința despre felul omenirii în genere, precum și lămuriri cu privire la ceea ce este vremelnic ori național." Poezia este așadar „icoana părții eterne din viața popoarelor, învățându-ne despre ele în toate privințele și adeseori ea este *singurul lucru păstrat și mai bine păstrat"* din tot trecutul lor.

Cuvintele acestea vin tocmai de la Aristotel, iar cine crede că sunt prea vechi, să afle că ele sunt întărite în timpurile noastre și de vestitul Burckhardt, unul dintre cei mai cunoscuți și recunoscuți istorici — mai ales în latura ei mai fină, unde e adică vorba de literatură și de artă[42]. Așadar, cine vrea să cunoască mai de aproape cugetul și simțirea unui neam, când e vorba de viața sa religioasă, în poezia populară și în tot ce ne leagă de folclor se cuvine s-o cerceteze.

În ce privește Biserica poporului român, este [cum] nu se poate mai semnificativă duioșia colindelor care dezmiardă pe Cel născut în Betleem, ca și cum ar fi un prunc omenesc, „mititel și-nfășețel", parcă S-ar fi născut în vreun sat de păstori români, în Carpați, „la poalele codrului, sub aripa cerului". Chipul lui Iisus culcat în staul, așa cum l-a vă-

zut imaginația poporului român, luminează tot întunericul nopții de Crăciun: stâlpii colibei ciobanilor se prefac în făclii; nuielele gardului de la iesle lucesc ca niște lumânări, iar paiele ca niște lumini mărunțele:

În iesle pe flori de fân
Unde Dumnezeu năștea,
Pajiște verde creștea,
Din plociuni[43], *făclii ardea,*
Din grădele[44], *luminele,*
Din păițe, luminițe...

Aceeași alintare a Pruncului și în colindele din Transilvania:

Mititel și-nfășețel
Fașa-I dalbă de mătase,
Scutecel de dupănel[45],
Căpșoară de păioară.

Unele sună de-a dreptul ca un cântec de leagăn:

Și mi-și plouă ploaie caldă,
Ploaie caldă, de mi-L scaldă.
Și mi-și ninge, de mi-L unge,
Vânt leagănul trăgăna,
Domnul repede creștea...[46]

Dar nu numai colindele păstorilor, ci și ale plugarilor dezmiardă pe Iisus:

În iesle de boi Se născu
Cel ce toate le făcu.
Pe paiele grâului,
Pe flori dalbe-a fânului.
Ce pari îs prejur de iesle?
Ce nuiele-s printre pari?

Sunt nuiele argințele
Fiul sfânt e-nfășețele...

Iar priveliștea aceasta dumnezeiască este însoțită și de o minune care se întâmplă în toți anii: în noaptea Nașterii Domnului, cerul se deschide cât ai clipi din ochi, însă numai „cine e bun la Dumnezeu" poate zări ce se petrece atunci în slava cerului[47]. Din astfel de mărturisiri folclorice (și-am mai putea adăuga multe altele), poate vedea oricine cât de adânc au pătruns în conștiința poporului din Carpați toate împrejurările Celui născut în „Vifleim".

Cântecele de stea dovedesc același lucru. Dar nota locală a creștinismului românesc iese și mai bine la iveală în colinde. Maica Domnului este înfățișată ca o femeie îndurerată, care își caută pe fiul ei pierdut în lume:

De văzut, n-ai văzut?
De-auzit, n-ai auzit?
De Hristos, fiul meu
Și Fiul lui Dumnezeu?
Fiulețul meu
Lesne-i a-L cunoaște
Perișorul Lui, pana corbului
Fețișoara Lui, spuma laptelui
Ochișorii Lui, două mure coapte
Coapte de subt foi,
Ne-ajunse de ploi;
Coapte la răcoare,
Ne-ajunse de soare;
Coapte la pământ,
Ne-ajunse de vânt;
Mustăcioara Lui,
Spicul grâului[48].

Parcă e „măicuța bătrână,/ cu brâul de lână", din balada Mioriței.

Betleemul și Galileea — mutate în Vrancea...

Tot astfel bocetul Mariei, în ziua cea mare a răstignirii pe Golgota, sună întocmai ca poezia populară românească...

Secați voi, izvoarelor,
Uscați-vă, mărilor,
Uscați-vă, codrilor,
Și florile câmpurilor...[49]

Aceasta nu e retorică, ci jale adevărată, dovadă despre totala pătrundere (am putea zice integrarea) sufletului românesc în drama răstignirii. Ne vine greu să facem o apreciere comparativă în legătură cu creștinismul altor neamuri. Putem constata atât: folclorul românesc, privitor la nașterea lui Iisus, precum și jalea din „Săptămâna mare", cu mersul la denii și bocetul colectiv la prohodirea de noapte, în mijlocul bisericii sunt realități adânc simțite în viața tuturor satelor românești. (De aceea, au și căpătat o expresie literară și muzicală atât de bogată). Un cercetător foarte priceput, care n-avea nici un temei să laude tocmai pe români, mărturisește fără înconjur că „materialul (muzical) românesc, privitor la cântecele de Crăciun este incomparabil mai bogat decât al tuturor popoarelor vecine"[50].

Nu strică să amintim aici cât de adânc a pătruns și cinstirea Maicii Domnului în simțirea poporului român. Se știe că, în cele dintâi secole ale creștinismului, Fecioara Maria nu avea nici un loc în Liturghie. Cultul ei a început mai târziu (îndeosebi ca o reacție contra nestorienilor) și abia prin veacul al VIII-lea, calendarul bisericesc cuprinde și patru sărbători în cinstea „Prea Curatei Născătoare de Dumnezeu". Însă părerile au fost încă mult timp împărțite cu privire la acest cult. Sfântul Toma de Aquino contrazice pe Sfântul Ioan Hrisostom și-și chinuiește mintea cum să înlăture din viața Mariei urmările „păcatului" nașterii sale dintr-o căsătorie omenească, însăși căsătoria fiind, pe atunci, privită ca un păcat! Așa că abia în secolul trecut, Biserica

apuseană prin enciclica *Ineffabiles* (de la 8 decembrie 1854) a pus capăt neînțelegerilor dintre teologi, declarând, în sfârșit, „imaculata concepție" ca un *adevăr revelat*[51].

Să judece acum oricine dacă, după atâta chin al cărturarilor, nu-i vrednic de luat în seamă în ce fel poporul românesc, fără opintirea învățaților, fără să fi auzit de certurile nestorienilor, iar mai târziu de ale dominicanilor și ale franciscanilor, de interpretări de texte și alte viclenii scrise ori tipărite, a cuprins în sufletul său, alături de Iisus, și pe Maica Domnului, fără să mai zăbovească la subtilități teologice. Grija mamei pentru Pruncul cel prigonit de Irod și durerile ei pentru patimile Fiului răstignit între tâlhari au fost de ajuns, ca să-i facă Fecioarei Maria un loc [cum] nu se poate mai larg în inima poporului român. „Epistola Maicii Domnului", nelipsită din chimirul celui mai singuratic cioban de pe culmile Carpaților, precum și acatistele îndreptate întâi și întâi de toate către Maica Domnului, de orice țărancă în ceasuri grele, sunt dovezi de netăgăduit. Am putea spune că nimeni din cer nu-i mai des chemat în ajutor de mulțimea românească decât Precista, adică Maica Domnului.

[Mai rămâne] acum o întrebare: este oare destul de caracteristică pentru creștinismul românesc această atitudine a poporului nostru față de Iisus și de Fecioara Maria?

Răspunsul vine de la sine: tocmai împrejurarea că e vorba de atitudinea poporului, *fără amestecul cărturarilor*, e o dovadă lămurită că folclorul religios al românilor este într-adevăr foarte semnificativ pentru judecarea sufletului românesc. Nu ne gândim o clipă să ne facem părtași la culpa romanticilor, considerând poezia populară numaidecât superioară celei culte; nu vom aluneca nici în greșeala și mai mare a celor care cred că literatura poporului ar fi un soi de cenușăreasă, trăind din firimiturile ce cad de la masa bogaților, adică a poeților cărturari. Dacă John Meier a aflat în țara sa nu mai puțin de 336 de cântece populare împrumutate din cărți (formând un fel de „gunoi[52] cultural"),

aceasta este o împrejurare locală. Într-o țară, masa citește mai mult; în alta, mai puțin, în cealaltă, aproape deloc, iar poporul își creează el singur literatura și toată arta de care are nevoie sufletul său. Credem că acest caz e cel mai fericit dintre toate (să nu fie cu supărare celor care se ostenesc mereu să numere pe analfabeți, cu suspine[53] gândindu-se mereu la lipsa lor de cultură!). Iar cărturarii europeni care afirmă că *poporul nu produce, ci reproduce*, de bună seamă că au avut înaintea ochilor lor mase populare de o vădită sărăcie intelectuală. Dar nu aceasta e regula generală și, oricum ar fi, nu acesta e cazul la români. N-o spunem noi, ci o mărturisesc chiar străinii.

Am arătat mai înainte părerea unui renumit cercetător ungur cu privire la folclorul nostru muzical. Putem adăuga și judecata altor oameni de știință. Un filolog german, împreună cu alți specialiști, și-a dat osteneala să facă un studiu comparativ asupra neamurilor care se găseau în lagărele de prizonieri la sfârșitul războiului mondial. Se aflau atunci în Germania reprezentanți ai tuturor popoarelor, din Indochina, până în Franța, Anglia și Canada. S-au îndreptat deci acei cercetători spre Silezia, unde știau că vor găsi soldați ce vorbeau toate limbile romanice. Între aceștia erau, firește, și mulți români.

Iată mărturisirea filologului, făcută într-o operă publicată după război, în colaborare cu alți oameni de știință: „Ajungând în lagăr, comisia s-a adresat comandantului, un bătrân general în rezervă. Când a venit rândul să vadă și pe români, comandantul a întrebat:

— Ce vă gândiți să faceți cu turma nenorociților acestora, care mor ca muștele?

I-am răspuns:

— Noi cercetăm *sufletul* poporului român în cântecele și basmele sale...

Atunci, bunul bătrân dădu din cap și, prietenește, ne-a răspuns glumind:

— Domnilor, zadarnic vă pierdeți timpul, deoarece oamenii aceștia *n-au suflet.*

S-a dovedit și în această împrejurare, cum se întâmplă de altfel de multe ori, ce lucru tragic și ce lipsă de înțelegere se pot ivi când graiul nu poate stabili o legătură între cel de sus și cel de jos". Filologului însă, care le înțelegea limba și, timp de luni de zile, s-a adâncit în viața sufletească a acelor prizonieri, i s-a deschis înainte o *lume nouă.* „În nici o secțiune din întreaga comisie privitoare la popoarele romanice, n-am întâlnit *atâta bogăție* de cântece lirice absolut proprii, și romanțe, și povestiri epice, legende și cântări religioase, cântece de nuntă și de dans, bocete pentru morți și descântece etc. Puhoiul (fluxul) vieții lor tainice îl ascundeau în inima lor acei oameni oacheși ai câmpiei dunărene, care păruseră la început că sunt lipsiți de orice cultură."

„Cei mai mulți erau analfabeți, dar recitau cântecele și basmele lor — chiar cele mai lungi — cu o neclintită siguranță. Mi s-a întâmplat ca un povestitor să ne înșire un basm lung, de peste un ceas, fără să schimbe cuvintele când l-am rugat să-l repete. Scrisesem (stenografic) povestirea, iar a doua zi, am putut să controlăm textul scris, ascultând vorbă cu vorbă repetarea basmului."

Acestea [se petreceau] în Silezia.

„La Mannheim ne-a pironit atenția o altă colonie de români din Basarabia. Aproape toți înalți, sprinteni și cântând niște cântece foarte duioase, în care era vorba de dorul de casă și de iubire; am găsit la ei și unele cântece originale de Crăciun."

„Din capul locului, trebuie să mărturisim că, pretutindeni, am găsit la neamurile romanice (adică la prizonierii lor din diferitele lagăre) cea mai mare bunăvoință. Împotrivire nu s-a pomenit nicăieri — cel mult sfială — față de aparatul fotografic. Îndată însă ce li se arăta oamenilor că e vorba de o cercetare științifică și că socotelile militare sunt lăsate la o parte, după câteva zile de trai împreună, prizonierii căpă-

tau încredere. Ici și colo se mai auzeau încă unele vorbe de îndoială, bănuind unii că ar fi ceva pus la cale tot de militari. *Camarades, ça n'a rien à faire avec la défense nationale!*[XIV] Lămurirea aceasta dată de cei care înțelegeau într-adevăr de[spre] ce e vorba, ne-a deschis îndată peste tot ușa și inima prizonierilor."[54] Iată cum sună mărturisirea filologului german ajuns cu cercetarea în lagărul românilor:

„Oamenii aceștia făceau impresia unei depline striviri: înfometați și cu hainele rupte pe ei. Sosiseră nu de mult în lagăr și se vedeau bine urmele lipsurilor suferite în călătoria lor prin Austria, unde fuseseră lăsați aproape fără nici o îngrijire. Administrația lagărului avusese destulă greutate, până să facă rânduială între acești oaspeți balcanici. E drept că-i veniseră în ajutor trei ofițeri români foarte înțelegători, care conduceau aceste turme de copii cu un singur semn din mână. Era lucru înduioșător să vezi cum pot niște ființe omenești să urmeze pe conducătorul lor, întocmai ca oile pe un păstor."

Și totuși comandantul lagărului spusese din capul locului că oamenii aceștia nu au suflet!

Așadar, departe de a împărtăși părerea lui John Meier că „poporul nu produce, ci reproduce", am fi mai degrabă îndreptățiți să ne întrebăm: există undeva vreo grupare etnică, în care mulțimea să fie capabilă numai de a împrumuta, nu și de a crea?

Oricare ar fi răspunsul la această întrebare, o astfel de ipoteză ar fi zadarnică, pentru că e cu totul falsă, când e vorba de neamul din Carpați. Folclorul poporului român dovedește oricui o reală putere de creație, în toate laturile, fără să-i lipsească cea religioasă[55]. Adânca pătrundere a lui Iisus și a Maicii Domnului în legendele populare este o dovadă limpede că creștinismul nostru e nu numai străvechi (cum arată amintirile despre martiri și [despre] Sfântul Nichita), dar are și o coloratură locală, adică originală, ca urmare a unei lungi elaborări sufletești.

8

Absența pornirii spre răzbunare

Cât de puternic s-a prins altoiul creștin pe vechea tulpină a sufletului dacic se poate vedea și din lipsa înclinării spre răzbunare. Această însușire am dovedit-o altădată[56]. Aici e destul să amintim numai câteva fapte cunoscute de toți: după ce neamul nostru a apărat timp de secole hotarul Nistrului și al Dunării contra tătarilor și turcilor, cheltuind astfel în pagubă puterile sale cele mai bune[57], când lupta a ajuns la capăt, n-am [în]cercat o clipă măcar să ne răzbunăm pe mahomedanii rămași între hotarele statului nostru. N-am răsplătit răul cu rău... Din contra, uitând satele arse, locuitorii duși în robie, bisericile prădate și pângărite, noi i-am lăsat pe urmașii dușmanilor de odinioară să trăiască în tihnă, ba încă le-am clădit și geamii din banii statului și am înființat chiar școli pentru pregătirea muftiilor lor[58].

Purtarea românilor față de bulgari nu e mai puțin caracteristică. În anii războiului mondial, deportarea soldaților bulgari lăsase o mare amărăciune în sufletul poporului român. Le făcuserăm prea mult bine ca să nu fim indignați de atâta lipsă de omenie. Judece oricine:

— la noi, în Râmnicu-Vâlcea, cea dintâi carte de școală pentru bulgari;

— la noi, cele dintâi tipografii bulgărești (vreo 20), cele dintâi ziare (peste 50 de periodice) și peste 500 de cărți în limba bulgară;

— la noi, cea dintâi reprezentație de teatru, încurajată chiar de prezența domnitorului României;

— la noi, începuturile Academiei bulgare, ale cărei ședințe s-au ținut întâi la Brăila, înainte de a fi îngăduite la Sofia;

— la noi, organizarea celor dintâi cete de luptători pentru eliberarea Bulgariei de turci;

— la noi, cel dintâi parlament (neoficial) al vecinilor de peste Dunăre. Iată ce povestește Vazov (un fel de Alecsandri al neamului bulgăresc): „În fiecare zi (pe la 1876) soseau în București tot alți pribegi, care fugeau de la moarte (...) și erau siliți să caute în România adăpost. Pe Dunăre, prin Constantinopol și Brăila, ba și prin Viena, soseau neîncetat în București alți frați fugari, unul cu calea ferată, altul cu căruța, iar alții — adică cei mai mulți — pe jos, cu hainele rupte, slabi, bolnavi, nenorociți. Se întrista sufletul privind acești oameni vrednici de milă (...). Iar privitorului îi venea și mai greu, când începeau să povestească scenele de groază, la care fuseseră părtași ori martori. O parte dintre acești fugari se [în]grămădeau în orașele de lângă Dunăre: Oltenița, Giurgiu, Zimnicea, Turnu-Măgurele și altele, înarmându-se sub conducerea lui Botiov. Iar din partea guvernului român, „circulări secrete erau trimise la toți prefecții, să se prefacă că nu văd și nu aud nimic"[59].

Se putea o primire mai călduroasă, față de un vecin nenorocit?

Credem că „nu este o afirmație gratuită, când spunem că *întreaga renaștere culturală și politică* a Bulgariei este tributară României și românilor"[60].

Dar nu s-a isprăvit cu atât. La 1877, armata română trece Dunărea. La Grivița și Plevna, puterea turcilor e frântă și se pun temeliile unei Bulgarii libere. Cetățile dunărene: Nicopole, Rahova și Vidinul sunt cucerite de români care repetă astfel după aproape trei secole fapta lui Mihai Viteazul.

Care a fost răsplata?

La 1912, când imperiul turc era atât de hârbuit, încât bulgarii, grecii și sârbii îi rup hotarele, cel dintâi gând al bulgarilor n-a fost să-și întocmească statul lor deplin emancipat de apăsarea turcească, ci și-au îndreptat ochii spre

România; s-au apucat să tipărească hărți în care hotarul Bulgariei era mutat tocmai la gurile Dunării! Astfel amenințată, România a trebuit să mobilizeze armata, iar prin pacea de la București și-a asigurat o graniță mai sigură spre miazăzi. Armata română, deși ajunsese până în marginea Sofiei, a cruțat capitala Bulgariei de umilirea ocupației militare.

Urmarea s-a văzut în 1916: pustiirea Giurgiului, isprăvile de la Turtucaia, arderea satelor și alte grozăvii, cum nu s-au întâmplat nicăieri pe nici un front al războiului mondial — nici măcar acolo unde luptau trupe aduse din alte continente[61].

După legea talionului, ar fi fost de așteptat, când biruința a rămas pe partea României, iar trupele române au intrat iarăși la 1918, în Dobrogea devastată, să șteargă de pe fața pământului orice urmă de bulgar, măturând din Dobrogea toate așezările bulgărești... Adevărul e că satele bulgarilor au rămas neatinse. Nicăieri, nici o execuție și nici un soi de răzbunare.

Dacă în paginile istoriei universale, află cineva o împrejurare de felul acesta, ar face bine s-o scoată la iveală... Iar cine se minunează că așa ceva a fost cu putință, se cuvine să afle ceva și mai greu de crezut.

Se cunoaște șirul prigonirilor suferite de poporul român, timp de secole, din partea maghiarilor. Cine își reamintește silniciile „statului apostolic" ungar, față de români, socotiți ca eretici din cauza Ortodoxiei lor: biserici închise ori dărâmate, preoți alungați, pedepse bănești și trupești etc.; cine numără toate răscoalele iobagilor români contra nemeșilor, stinse de unguri în sânge — până la răscoala lui Horea, frânt pe roată împreună cu căpitanii lui la sfârșitul secolului al XVIII-lea, și revoluția lui Iancu la jumătatea secolului trecut; cine știe că ungurii, trecuți la calvinism, au fost tot atât de dușmănoși și cruzi, ca și pe timpul când erau catolici; în sfârșit, cine n-a uitat că chiar în momentul când ungurii fugeau din fața armatei române ei au asasinat la Beiuș pe fruntașii românilor, silindu-i să-și sape groapa singuri, iar la Huedin peste 40 de țărani au fost arși de călăii cu nume de

creştini, cine îşi aminteşte astfel de grozăvii s-ar fi aşteptat ca, în 1919, românii să încheie acest proces secular, plătindu-le asupritorilor potrivit cu fapta lor neomenoasă. După ce Béla Kun a început războiul contra României, iar armata română a ocupat Budapesta (august 1919), ceasul justiţiei sunase. Ca o continuare la baia de sânge în care dictatorul comunist scăldase capitala Ungariei, cu toate că Dunărea era oblonită de cadavre, puteau să adauge şi românii câteva — măcar câteva, ca un simbol al răzbunării.

Dimpotrivă, comandantul armatei române, intrând biruitor în Budapesta, a dat următoarea proclamaţie:

„Armata română nu face război locuitorilor, ci armatelor care au atacat-o. Ostaşii români garantează liniştea, avutul şi viaţa cetăţenilor".

Iar ziarul *Tarsasag* (oct. 1919), după trei luni de ocupaţie militară, scria cele ce urmează: „Românii au făcut ordine; au împărţit gratuit pâine, aşa că popularitatea lor a crescut zi cu zi! Ocupaţia română n-a împiedicat viaţa Budapestei. Din contra, a apărat interesele populaţiei, a ajutat comerţul, a ajutat şi garantat siguranţa publică". Şi astfel generalul unui corp de armată român, părăsind ţara inamică, a putut da această proclamaţie, publicată de ziarul *Igyeteres* (6 martie 1920): „Am respectat proprietatea, am reparat şi îndreptat stricăciunile, aşa că peste tot, pe unde am trecut, am primit de la naţiunea maghiară numai flori şi cuvinte de mulţumire".

Când stătea în puterea noastră să pălmuim pe unguri în mijlocul capitalei lor, noi am întors, după cuvintele Evangheliei, şi obrazul celălalt... Desigur, poporul român are scăderi, ca orice alt popor. E departe de a se crede sfânt... Dar dacă cineva află în paginile istoriei încă o împrejurare la fel cu aceasta, e bine s-o dea în vileag, ca material interesant pentru filosofia istoriei şi pentru etnopedagogie. Iar cine e curios să ştie şi cum ne-au răsplătit ungurii, după 22 de ani, când dictatul de la Viena le-a dăruit fără război jumătate din Transilvania, va fi destul să afle că sate întregi

au fost nimicite, li s-a dat foc în timpul nopții, și soldații maghiari trăgeau în nenorociții români scăpați din flăcări; să afle apoi că țăranilor și intelectualilor români li s-a bătut cu ținte în spate steagul României; altora li s-a crestat corpul și li s-a pus var nestins în răni, ori au fost spânzurați cu capul în jos, răstigniți pe crucea bisericilor și uciși în chinuri de care nimeni nu auzise până atunci[62].

După cele înșirate până aici, rezultă pentru orice om de bună credință, concluzia că, într-adevăr, poporul român este lipsit de orice înclinare spre răzbunare. Sentimentul acesta presupune calcularea rece a suferinței altuia. Violența, ca fapt individual, este cu putință oriunde. Dar de o aplecare a neamului românesc spre ură calculată împotriva cuiva, evident că nu poate fi vorba.

Cum se explică această pornire spre iertare?

Unii observatori superficiali s-au grăbit să dea o explicare simplistă: românul nu se răzbună, fiindcă nu simte suferința!

Așa să fie?

Cine își dă osteneala să privească traiul de toate zilele al țăranului român, acela va ajunge la o concluzie cu totul deosebită. Va vedea că ceea ce deosebește pe plugarul sau păstorul român de neamurile vecine este o mare cumpătare în judecată și o foarte delicată rezervă față de alții. Din fire, românul adevărat este discret, nu dă buzna în viața altuia și nu se coboară niciodată la nivelul vulgului. Cercetând literatura cu caracter plebeian, unul dintre scriitorii mai tineri a făcut dreapta observație că neamul românesc „nu poate fi închipuit în expresia lui, fără *cuviință, sfială* și discreție"[63]. Această judicioasă observație merită cu atât mai multă luare-aminte, cu cât întărește o alta mai veche, făcută de cineva care putea privi foarte de sus împrejurările vieții românești. Când a venit în România, Principesa de Wied (mai târziu *Carmen Sylva*) a rămas uimită, văzând că chiar cea mai de rând țărancă stătea liniștită în fața ei, fără pornire spre mirare, necum spre admirare. Nici hainele și po-

dorobele doamnei, nici alaiul Curţii nu făceau pe sătence să-şi piardă cumpătul. Priveau şi atât.

Dar liniştea aceasta nu înseamnă nepăsare, ci e cu totul altceva: este o firească bunăcuviinţă întemeiată pe anume axiome de viaţă. Nu le putem înşira aici, amintim însă două zicători caracteristice, de la românii din margină, care au văzut şi-au păţit mai multe, ciocnindu-se mereu de străini. Rumerii din Istria zic aşa: „Glasul lui *asiru* (adică al măgarului) nu se aude până la cer". Se poate un bobârnac mai apăsat peste nasul celor care fac larmă, crezând că vor birui lumea cu obrăznicia şi zbierătul lor?

Românii din Pind, deprinşi a trăi pe culmile munţilor, unde zarea e largă şi măsurarea lucrurilor omeneşti mai liberă, spun aforistic: „Răsare soarele şi *fără* să cânte cocoşul" — toată filosofia din „Chanteclair" al lui Rostand, cuprinsă în câteva cuvinte. Repede simţi deosebirea dintre ceea ce este esenţial şi nimicurile vieţii între care se numără şi fudulia...

Dar nici românii din Dacia nu-s mai puţin ageri în judecata lor. Fiind aşezaţi „în calea răutăţilor", cum bine a zis cronicarul, ei au văzut timp de secole mai multe decât orice alt neam al Europei. De aceea, au şi dobândit un foarte fin simţ în ce priveşte relativitatea lucrurilor omeneşti. Nu se mai sperie de nimic. Mirarea (sau chiar admiraţia — când se întâmplă să încerce şi aşa ceva) e mai mult lăuntrică. Şi mai ales ţăranul e cât se poate de rezervat. Când îl întreabă cineva, nu se grăbeşte cu răspunsul: parcă îşi ia timp de gândire, să mai cântărească încă o dată despre ce e vorba. *Cuviincios, liniştit, discret* — iată cele dintâi însuşiri caracteristice ale românului. Mircea, aşa cum l-a zugrăvit Eminescu, este prototipul neamului întreg:

Un bătrân atât de simplu, după vorbă, după port.
—„Tu eşti Mircea?" (întreabă mirat Sultanul).
(...)
—„Am venit să mi te-nchini,

De nu, schimb a ta corană într-o ramură de spini."
Domnul însă îi răspunde liniștit, cu toată cuviința ce se cere unei gazde față de oaspeți străini:

„Cât suntem încă pe pace, eu îți zic: bine-ai venit!
Despre partea închinării însă, Doamne, să ne ierți..."

De-ți trece cumva prin minte — adaugă cu o ironie abia simțită:

„... [cu oaste] și război ca să ne certi (...)
De-o fi una, de-o fi alta... Ce e scris și pentru noi,
Bucuroși le-om duce toate, de e pace, de-i război."

Mai multă demnitate nici că se poate.
Și numai când vede că turcul ridică glasul, atunci înalță și bătrânul fruntea, apăsând dârz pe mânerul sabiei. Află, străine, că cel care te-a întâmpinat:

„Nu e om de rând, el este Domnul Țării Românești.
Eu nu ți-aș dori vreodată să ajungi să ne cunoști,
Nici ca Dunărea să-nece spumegând a tale oști."

N-avem oști? Ascultă, dacă vrei să știi:

„...tot ce mișcă-n țara asta, râul, ramul
Mi-e prieten numai mie, iară ție dușman este
Dușmănit vei fi de toate, făr-a prinde chiar de veste."

Să știi, deci, dacă n-ai știut până azi, că Io Mircea Voievod și poporul n eu nu ne temem de a ta faimă, Baiazid!
Se isprăvise cu „Măria Ta".
Așadar, *rezervă, discreție, cumpătare...* (întocmai ca în cunoscutul aforism al lui Maiorescu). Acesta este fondul psihologic și etic al neamului din Carpați. Și așa a fost el totdeauna: de la Dromichete, învingătorul lui Lisimah, până

la Marele Basarab, biruitorul ungurilor la Posada, la Rovinele lui Mircea și Cosminul lui Ștefan care poftise pe regele Poloniei (întocmai ca și Basarab) să plece pe drumul pe care venise, ca să nu strice țara. Întâi, vorbă bună, cât „suntem încă pe pace". Iar dacă nu înțelege, e rândul spadei, la locul și la timpul potrivit.

Aceasta a fost legea cea mai veche a judecății și a purtării noastre. Iar izvorul acestei atitudini l-am arătat: este „primatul sufletului" și străvechea obișnuință dacică de a privi în toate împrejurările mari spre zarea veșniciei. Izbânda de o clipă (fie a noastră, fie a altora), precum și căderea de o clipă (fie a altora, fie a noastră) nu ne fac să ne pierdem cumpătul. Că doar „n-au intrat zilele în sac". Ce nu e azi s-ar putea să fie mâine... Așadar nu te grăbi să judeci pe cineva, după isprava unei singure zile. Și, mai ales, ia seama: pune-ți drept lege a purtării în viață: *fereala de vulgaritate, de bădărănie și de nedreptate.* Ferește-te de acestea, ca de foc, fiindcă nu-s vrednice de omul care e om și fiindcă datoria cea dintâi a vieții este tocmai omenia. Așa ne-a poruncit Zamolxe. Știa el ce știa.

Între senzualismul popoarelor de la miazăzi (cu bacanale, saturnalii, lupanare, lupte de circ... și altele din acestea) și sălbăticia barbarilor de la miazănoapte, care trăiau ca pieile-roșii, bând din cranii de om în loc de pahare, poporul carpatic forma o insulă de o netăgăduită superioritate morală, comparabilă doar cu a celor ce ascultau Vedele pe malul Sfântului Gange. Iar părerea aceasta nu e o laudă de sine, ci era împărtășită și de alții. Strabon, cel mai mare geograf din vechime, explorator peste mări și țări, spune lămurit:

„Este un lucru de care nimeni nu se poate îndoi *și care răsare din toată istoria geților (dacilor): râvna religioasă a fost,* de când lumea, caracterul precumpănitor *al firii lor".*

Și vedeți: tocmai aceasta e și impresia pe care ne-o lasă toți bărbații reprezentativi ai neamului, de la viteazul dar iertătorul Dromichete (care ospătează pe Lisimah, dușma-

nul biruit, apoi îl lasă slobod), până la Horea care, în ajunul frângerii pe roată, nu are altă grijă mai mare, decât să-și împace cugetul, iertând pe cei care îl vânduseră, dându-l pe mâna călăului; și până la Tudor — indulgent față de trădătorul ce-l va răpune apoi mișelește.

Hotărât lucru: răzbunarea și cruzimea nu sunt în firea poporului nostru, ceea ce a și făcut pe Zilot Românul să se plângă cu ciudă și amărăciune de „bunătatea cea cu prostie a românului". Prea i se părea din cale-afară [de] bun.

Se ridică însă aici o grea întrebare: e bine oare că poporul român a ajuns la o astfel de concepție despre viață ori este rău? Și încă ceva: atâta îngăduință, chiar față de dușmani, să fie oare o însușire sinceră ori e numai fățărnicia unui neam slăbănog care face din slăbiciune o virtute?

Unii cărturari mai mult sau mai puțin străini de rasa noastră cred că toleranța românului ar fi o simplă nepăsare, adică ceva negativ: lipsa de simțire sau chiar un soi de lașitate. Pentru astfel de critici, românul este „ateu", „leneș", „lasă-mă să te las"... adică aproape de nulitate morală.

Cine cunoaște însă viața satului românesc, nu numai din goana trăsurii ori de la fereastra vagonului unui tren, acela găsește altceva: toleranța românului față de religia altora (căci de aceasta e vorba aici) nu e ceva negativ și nu are nici o legătură cu slăbiciunea sau cu teama. Ce teamă putea să aibă Moldova lui Alexandru cel Bun, față de niște husiți pribegi? Din contra, pentru domnul Moldovei ar fi fost un câștig politic, dacă i-ar fi alungat, — mai ales că regele Poloniei și [cel] al Ungariei îi cereau acest serviciu în numele catolicismului. Totuși, Alexandru s-a împotrivit: era sub demnitatea lui de domn al unei țări libere să alunge pe niște bieți pribegi, persecutați pentru credința lor. Apoi, nici nu era potrivit cu caracterul său de om „bun", cum a și rămas în amintirea moldovenilor.

Adevărul e că nici prin gând nu-i trecea — și nu-i trece nici azi [vre]unui român — să necinstească biserica și cre-

dinţa altui neam. O astfel de faptă i s-ar părea nu numai o necuviinţă, dar şi o prostie. Neamul nostru, cum o arată chiar proverbele, adică înţelepciunea lui seculară, ştie că sufletul cuiva nu poate fi prins cu cleştele: „dragoste cu sila nu se poate". Aşadar, e o nebunie să cauţi a dobândi pe cel de altă lege, dărâmându-i biserica, punându-i frânghia în gât sau frigându-l pe cărbuni. Mijloacele acestea sunt prea neghioabe şi deci sub nivelul judecăţii unui român care, o fi având el multe cusururi, dar n-a îndrăznit încă nimeni să-i spună că e prost.

Prin urmare, toleranţa românească faţă cu cei de altă „lege" nu izvorăşte nici din teamă, nici din vreo altă slăbiciune, ci din sinceră convingere; nu e ceva negativ, ci este atitudinea pozitivă a omului matur care nu-şi pierde timpul cu zădărnicii. Exclusiviste se arată de obicei căpeteniile confesiunilor religioase, adică preoţii. Dar, la noi, nici acest lucru nu se întâmplă. Iată mărturisirea unui cleric român: „În Transilvania, poporul nu ţine seama nici până azi dacă biserica în care intră e *unită* sau *neunită*, iar în Dobrogea, românul primeşte în biserica sa şi pe grec, şi pe bulgar, şi pe armean, fără deosebire. Merge mai departe: pot afirma, adaugă preotul, că nici pe turc nu-l sileşte să iasă afară... Românul în Dobrogea, ca şi în Maramureş şi în alte părţi ale ţării, găseşte în creştinismul său ortodox ocazie fericită de a înlătura orice gâlceviri şi de a se înfrăţi cu alogenii"[64].

Aşadar, nici urmă de frică sau nepăsare, ci o reală îngăduinţă faţă de oaspeţi. Răbdarea nu înseamnă nici frică, nici prostie. A răbda, în bună limbă românească nu înseamnă numaidecât a suferi în chip pasiv împilarea cuiva, ci poate însemna cu totul altceva: a primi cu bunăvoinţă unele greutăţi aduse de împrejurările vieţii şi, la nevoie, a suporta cu liniştită şi bărbătească hotărâre ceea ce nu-i cu putinţă de înlăturat. Numai slăbănogul scânceşte ca un copil şi se tânguieşte în faţa durerii; cel tare suferă în tăcere, ajutat de credinţa că vindecarea este încă cu putinţă. Să fi fost oare dovadă de laşitate retragerea din faţa năvălirilor

barbare și adăpostirea în codri și în văile munților? Dar atunci, omenirea toată ar fi netrebnică, fiindcă toate neamurile au făcut în astfel de împrejurări același lucru. Cine nu-și apără capul de pietroi? A înconjura primejdia, ferindu-te din calea ei, când nu este alt chip, e treabă de om înțelept. Ce-am zice despre românii Evului Mediu, dacă ei ar fi considerat ca o datorie să iasă în fața tuturor barbarilor și să se ciocnească cu ei pe toate căile și cărările? Ei ar fi dobândit poate aprobarea criticilor mai sus amintiți, dar neamul românesc n-ar mai fi unde este și cum este, ci s-ar fi măcinat de mult. Din contra, retragerea din fața puhoiului — și chiar pustiirea țării în calea dușmanilor (cum făcea Ștefan Vodă) — a fost lucru cu minte. Numai fricos nu era Ștefan, despre care cronica spune că se asemăna cu „un leu... ce nu-l poate nimeni îmblânzi". Lui și *odihna altuia* îi părea ca pagubă! (Ar fi vrut să-i vadă pe toți treji și mereu gata de luptă...). „La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși să vârâia, ca *văzându-l* ai săi, să nu se *îndărăpteze* (adică să nu dea îndărăt măcar un pas — n.a.) și pentru acéia rar război de nu biruia" (Grigore Ureche).

Răbdarea așadar se poate împerechea și cu vitejia cea mai mare, [după] cum a te bate cu vânturile sau a bate valurile cu vergi, numai vitejie nu se cheamă. Dimpotrivă, răbdarea poate fi uneori semnul celei mai adânci înțelepciuni, cum se știe din filosofia stoicilor. E cunoscută atitudinea lor în fața vieții: nu te tulbura și nu-ți pierde cumpătul... Chiar dacă s-ar dărâma universul, (*si fractus illabitur orbis*[64]) rămâi neclintit. E treabă de copil[65] să te vaiți în fața nenorocirilor, oricât ar fi ele de grele și [de] neașteptate.

Așadar, e dovadă de maturitate să iei împrejurările *cum sunt*, spre a le preface apoi, cu timpul, *cum vrei* tu să fie. Lucrul de căpetenie e să ai un ideal în viață. Iar pe acesta poporul nostru l-a avut întotdeauna înaintea ochilor. Dovada e înțelepciunea proverbelor și frumusețea artei populare — *transpunerea seculară a realității de toate zilele în forme ideale*. Gândiți-vă, de pildă, la basmele românești. Ele sunt

Iliada și Odiseea (un fel de odisee imaginară) a poporului din Carpați. În eroii poveștilor, românul arată cum ar fi voit el să fie lumea: să biruie totdeauna Făt-Frumos, iar zmeii, căpcăunii, zgripțuroaicele să fie totdeauna biruite; să scape Ileana Cosânzeana din toate primejdiile și binele să iasă la iveală chiar de acolo de unde te aștepți mai puțin: feciorul cel mai mic al împăratului să fie mai năzdrăvan și mai voinic decât toți frații lui, să facă isprăvi mari, fiind bun și milos față de un ciocârlan șchiop, ba și de o furnică ori de un țânțar, și să afle mântuire chiar când ajunge părăsit de toți și de toate, nimerind tocmai la Sfânta Vineri, într-o mănăstire, undeva, la marginea pământului... Fiindcă, după mintea și inima românului, lumea aceasta nu poate fi un fel de iarmaroc al nebunilor, ci are rânduiala ei, de la care nu se poate abate, deoarece Însuși Dumnezeu umblă câteodată cu Sfântul Petre, să mai vadă ce fac oamenii; să-i ajute și să le îndrepte cărările.

E sigur, așadar, cu totul sigur, că poporul nostru a avut și are o înaltă concepție despre menirea vieții: proverbele, basmele, baladele, cântecele și toate manifestările artei populare o dovedesc cu prisosință. Dar alături de folclor[66] avem la îndemână și fapte mai noi, petrecute sub ochii noștri și care nu lasă nici o îndoială cât de chibzuit poporul nostru pășește spre un ideal propriu.

În pragul acestui secol, după ce mulțimea neamului românesc a fost tulburată de mai multe mișcări agrare, a izbucnit în 1907 o foarte primejdioasă răscoală țărănească. Durerile de atunci sunt vii încă și acum în amintirea contemporanilor... După un astfel de cutremur social, ar fi fost de așteptat o perioadă de inerție sau chiar de tăinuită revoltă. Nici urmă: peste șase ani, (în 1913), masa țărănimii îndată ce a sunat mobilizarea, a trecut Dunărea cu sufletul liniștit, știind bine că trebuia să apere țara de amenințarea bulgarilor care voiau să mute hotarul la gurile Dunării, anexând tot ținutul dintre Silistra și Tulcea!

Apoi, îndată ce-a isprăvit campania din Bulgaria, aceeași masă rurală cerea fățiș un sacrificiu neasemuit mai greu: să fie dusă la luptă pentru dezrobirea neamului românesc de peste munți. Voința aceasta de jertfire, pentru împlinirea unei mari datorii, să fie ea oare semn de „nepăsare" și de toleranță pasivă, cum cred cei care au categorisit poporul românesc în chipul mai sus arătat?

Să răspundă fiecare cum va voi, dar nici un om de bună credință nu va putea considera manifestarea aceasta ca [pe] o atitudine negativă ori ca [pe un] semn de frică sau de laș egoism.

Încă o dovadă: la 1916, a sosit și ceasul cel greu al jertfei. Și, cu toate că cei de la cârmă n-au fost la înălțimea dorințelor mulțimii și nu [se] îngrijiseră cum trebuie de pregătirea ostașilor, armata a trecut Carpații cu cel mai eroic avânt. Iar după uriașe opintiri în trecătorile munților, prinsă între dușmanul de la Dunăre și cel din Transilvania, a fost silită să se retragă spre Moldova, bântuită de boli molipsitoare și de cele mai grele lipsuri.

Totuși, numai după câteva luni, aceiași oameni, având acum arme și muniții cum cereau împrejurările, s-au măsurat în trei mari bătălii (Mărăști, Cireșoaia și Mărășești) cu dușmanii din ajun și au biruit, — cu toată trădarea rusească. A mulțimii fusese vina, dacă n-a avut din capul locului cârmuitori la nivelul nevoilor neamului și statului românesc?

Și acum, iată o dovadă cu caracter mai general, din care se poate vedea și mai bine firea poporului român. După încheierea războiului mondial, toate țările se simțeau obosite, sărăcite și bolnave. Un cugetător spaniol, care își petrecuse tinerețea în Germania, pusese acest diagnostic: pentru Europa, ziua de mâine nu cuprinde *nici o speranță*. Națiunile mari nu se odihnesc din cauza oboselilor luptei, cum zic unii, ci pentru altceva: *în nici una din ele* nu există dorință lămurită spre o *formă mai bună de viață*, care să-i stea înaintea ochilor ca model ademenitor spre schimbare[67].

Nu numai atât. Zăpăceala era atât de mare, încât agerul critic a putut face o profeție care s-a și împlinit. Pe când mii și mii de zgârie-hârtie și milioane de demagogi predicau idealul marxist și împingeau spre dictatura proletară[68], Ortega le-a spus lămurit: „Tot ce se petrece acum pe fața pământului se va sfârși cu *risipirea pretenției maselor*[XVI] de a lua în mână conducerea vieții publice" (1920). Într-adevăr, am și văzut ivindu-se rând pe rând în Italia, Spania, Portugalia, Germania, Polonia, Rusia, Turcia, Grecia — ba și în China — dictatori mai mult sau mai puțin fățiși. (Cât de puternic a fost revirimentul, s-a putut constata din împrejurarea că chiar Franța republicană, patria tuturor revoluțiilor democratice, începând cu cea de la 1789, a trebuit să dea unui ostaș, mareșalul Pétain, puteri cvasi-dictatoriale). Scriitorul spaniol ar putea să se laude cu exactitatea previderilor sale.

Este însă cineva care ar putea să se laude și mai mult, fiindcă prevăzuse același lucru mai dinainte și-l exprimase într-o formă și mai concretă: e masa poporului român. Nici nu se isprăvise bine războiul și iată că din toate satele României a răsunat această chemare:

„Noi, plugarii, am văzut în timpul luptelor că lucrul cel mai de seamă este comanda. Războiul s-a sfârșit, dar lupta încă nu; este nevoie de o nouă opintire, ca să punem la cale țara, începând cu munca pentru pâinea de toate zilele, și până la o dreaptă împlinire a legilor, de sus și până jos. Fără cârmuitor bun, nu se poate face nimic. Am văzut-o în tranșee (...), am văzut-o în toate luptele, din Carpați, până la Mărășești și la Budapesta (...). De aceea, *părinte* al oștilor (se deprinseseră să zică «tată» unui general[XVII]), nu ne părăsi. Fă tu rânduială. Nădejdea toată e la tine, în tine ne punem toată încrederea..."

Din nenorocire, generalul chemat cu atâta bună credință de masa poporului român s-a dovedit mai prejos de așteptările neamului. „Răspunderile" sale și ale altora ca el rămân să fie drămuite în fața istoriei. Un lucru însă nu se

poate tăgădui: că *toleranța și răbdarea masei românești nu-s o însușire negativă, ci o atitudine înțeleaptă, gata spre fapte pozitive, de câte ori poporul dimprejurul Carpaților a avut în fruntea sa o personalitate eminentă.* În astfel de împrejurări fericite, el a fost gata să meargă „până în pânzele albe" cum a dovedit-o de la Posada Marelui Basarab până la Mărăști, Mărășești, Cireșoaia și în luptele de la Tisa în 1919.

Mai este acum nevoie de o dovadă și mai nouă? O avem și pe aceasta. În clipa când masa plugarilor, oameni ai tradiției de veacuri, ridica mâinile spre un cârmaci, căruia îi cerea să vină cu orice înnoire, numai să aducă înscăunarea dreptății și să realizeze idealul de ordine fără de care muncitorul gliei nu poate trăi, muncitorii fabricilor, sub influența marxismului și a străinilor care îl importaseră în România (cei mai mulți evrei și nihiliști ruși) puneau la cale cu totul altceva: revoluția comunistă. În capitală, greve și iar greve: șiruri nesfârșite de lucrători, părăsind fabricile, străbăteau orașul, cântând Internaționala. Patru câte patru în rând, un fel de batalioane pestrițe, în care numărul femeilor era aproape tot atât de mare cu al bărbaților, sub ochii poliției neputincioase arătau pumnul către „burjui", iar în cântecele lor armata era blestemată, ca unealtă a burghezilor... La Iași, unde numărul evreilor era copleșitor, primejdia dezorganizării era și mai mare: grevele se țineau lanț, iar manifestările comuniste se repetau de câteva ori în fiecare săptămână. Se și șoptea numele viitorului președinte al republicii Sovietice din România (un evreu). Lucrătorii de la căile ferate chiar ridicaseră steagul roșu deasupra atelierelor de la Nicolina. Anarhia era gata.

S-a văzut atunci un lucru vrednic de mirare: un muncitor metalurgist, împreună cu o mână de muncitori români, ajutați de câțiva studenți universitari, s-au pus de-a curmezișul anarhiei și organizară din îndemnul sufletului lor „Garda Conștiinței Naționale". Apoi publicară într-o foaie intitulată *Conștiința* un manifest care dovedește, fără putin-

ţa de îndoială, că mişcarea idealistă a păturii rurale nu era izolată, ci răspundea *uni sono* şi în sufletul românilor de la oraşe, nemolipsiţi de propaganda internaţională. Manifestul apare la 9 februarie 1920, adică îndată după încheierea păcii şi încă din august 1919, pe toate zidurile Iaşilor, se lipise un manifest care inaugura partidul unui „Socialism naţional creştin", pe când numele lui Hitler era încă necunoscut în România. Cuprinsul acelui manifest e bine să rămână în amintirea urmaşilor, fiindcă el dovedeşte un lucru de mare însemnătate: oamenii muncii efective (ţăranii şi lucrătorii români din oraşe) alături de oamenii cărţii, reprezentaţi prin tineretul universitar, fără să vadă vreo pildă aiurea, manifestau o vie sete de înnoire — de idealism practic, nu numai teoretic şi verbal[69]. Aducându-şi aminte de învăţăturile lui Eminescu, tineretul Universităţii în care tradiţia naţională era mai vie[70], a început o mişcare de regenerare simţită apoi din hotar până în hotar.

Cât de adânc a răsunat acea iniţiativă în sufletul poporului nostru, s-a dovedit peste douăzeci de ani, când, în „ziua blestemului" (iunie 1940), capul ţării a chemat în ajutor tineretul legionar spre a opri fărâmarea hotarelor.

Aşadar, procesul e încheiat. Criticii superficiali, care batjocoreau poporul nostru, atribuindu-i o ploaie de însuşiri negative („ateu", „nepăsător", „leneş", „pesimist") sunt victimele unei iluzii; ei pun pe socoteala masei, păcatele cârmuitorilor de duzină din epocile slute ale istoriei românilor. Uită aceşti critici grăbiţi că regatul nu există de multă vreme, dar a existat de atâtea veacuri *Românul*, ceea ce e cu mult mai mult. Iar prin acest cuvânt înţelegem masa de totdeauna a muncitorilor care *întotdeauna* şi-a îndeplinit datoria, lucrând ogorul, păstrând fiinţa neamului carpatic şi dând dovadă prin minunatul său folclor că are şi un înalt ideal în viaţă.

Prin urmare, absenţa pornirii spre răzbunare şi toleranţa de care a fost aici vorba nu sunt făţarnice, izvorâte din slăbiciune şi laşitate; răbdarea românului nu este pasivitate, ci

cumpătare și dovadă de maturitate sufletească, cum și era de așteptat de la un popor atât de vechi și de încercat, așezat „în calea tuturor răutăților".

Se înțelege însă de la sine că aceste însușiri caracteristice, fiind legate de masă, au ieșit și mai mult la lumină în personalitățile reprezentative ale neamului, când norocul — adică loteria eredității — a făcut să se ivească și astfel de figuri tipice.

9

Acceptarea suferinței ca mijloc de purificare morală

Ca dovadă [a afirmației din titlu] ar fi destul să amintim înclinarea dacilor spre ascetism, — un lucru neobișnuit în țările mediteraneene[71] și cu atât mai mult în pădurile din miazănoapte ale Europei. Pentru „dacii nemuritori", viața pământească era doar o pregătire pentru cea de „dincolo". De aici, stoicismul lor și bărbăția în războaie, la care luau parte uneori și femeile, și copiii. Geograful Pomponiu Mela[XVIII] ne spune că erau totdeauna gata de moarte (*ad mortem paratissimi*). Dorința de a muri (*appetitus mortis*) izvora din credința că tot ce e pământesc are puțin preț față de ceea ce va urma în lumea nemuritoare și perfectă a sufletelor. Despre acestea, avem dovezi clare:

1. Nașterea copiilor era însoțită de o grijă vecină cu întristarea, pe când moartea îi umplea de bucurie.

2. Evlavia față de morți și gândul la Dumnezeu era la ei ceva [cum] nu se poate mai firesc. Pe când Iisus predica învățăturile Sale neamului îndărătnic din Palestina, Strabon mărturisește despre locuitorii din Carpați ca un lucru știut, de care nimeni nu se îndoiește „de când lumea", că râvna religioasă era „caracterul precumpănitor al firii lor". Iar mai târziu, Iulian Apostatul mărturisește și el abnegația dacilor și curajul în războaie ca urmare a dezlipirii de cele pământești.

De aceea, se cuvine să observăm că Eminescu a dovedit o foarte fină intuiție, când, în „Rugăciunea unui dac", a pus în gura celui care vorbește cu Zamolxe aceste cuvinte pline de setea purificării prin suferință:

Gonit de toată lumea prin anii mei să trec,
Pân' ce-oi simți că ochiu-mi de lacrime e sec.
(...)
Și-aceluia, Părinte, să-i dai coroană scumpă,
Ce-o să asmuțe câinii, ca inima-mi s-o rumpă,
Iar celui ce cu pietre mă va izbi în față,
Îndură-te, Stăpâne, și dă-i pe veci viață!

Dar să lăsăm și mărturia geografilor vechi, și intuiția poetului, spre a ne apropia de fapte istorice cunoscute până în amănunte. Stă scris la cronica țării pentru 10 ghenarie, anul de la Facerea Lumii 6983 (1475) că pe valea Bârladului era frig, ceață mare, vreme mocnită. „Sultan Mehmet, împăratul turcesc, întrarmând oaste de 120.000 de oameni, și oaste tătărească și muntenească (...) au trimis-o asupra lui Ștefan Vodă (...). Iar Ștefan Vodă au fost învățat pe ai săi de au fost pârjolit iarba peste tot locul, de au slăbit caii turcilor, cei gingași, și apoi, ajutând și puterea cea dumnezeiască, cum se va tocmi voia lui Dumnezeu cu a oamenilor, așa i-a cuprins pe turci o negură, cât nu se vedeau unul cu altul..."

Urmează descrierea luptei, în care „mulți pași și sângeați[XIX] au pierit (...) și pușcele (tunurile) le-au dobândit, și steaguri mai mult de o sută au luat".

Și scrie Ioan Stricovskie că „o sută de mii de trupuri să fi căzut într-acel război (...); că au *văzut și ochii săi* grămezile de oase, unde a fost acel război (...)". Și sfârșește așa: „Arătatu-s-au Ștefan Vodă, după acel război, *plecat cu biruință* (adică smerit); de la Dumnezeu singur *au numărat că este izbânda*. Patruzeci de zile, nici o mâncare n-au mâncat, fără numai pâine cu apă".

Închipuiți-vă acum ce va fi fost în lunca Bârladului de jos de Vaslui. Erau acolo și oameni de alt neam: poloni, unguri și alți străini. Aveau înaintea ochilor ceea ce nu mai văzuseră nicăieri și niciodată: gata de luptă o mare armată a sultanului „care luase Țarigradul, cu mare jale și grijă a

toată creștinătatea, 50 de zile bătându-l". Ce vor face moldovenii? Putea-vor sprijini năvala ori vor da îndărăt și vor lua o la fugă? Dlugosz spune lămurit: „Toate șirurile dinainte (...) fuseseră zdrobite de turci. O mare primejdie amenința (...) până ce Ștefan se aruncă el însuși în mijlocul turcilor, nebuni de bucuria învingerii și, cu puterea minunată a lui Dumnezeu, *nimici urdiile turcești*, având el abia 40.000 de luptători, dintre care partea cea mai mare erau țărani".

S-a isprăvit. Oștirea sultanului e făcută ferfeniță, cu pași cu tot; și iată peste o sută de steaguri la picioarele domnului. Oricine se așteaptă acum la o veselie fără margini: trâmbițe, surle, alai, saltanat și voievodul cel viteaz intrând călare în Vaslui, în fruntea oștirii, întâmpinat de sunetul clopotelor de la toate bisericile.

Nici urmă de așa ceva. Clopotele au sunat și în Vaslui, și în toată țara, dar nu pentru fală, ci pentru altceva: domnul a dat, cum s-ar zice azi, „ordin de zi" pe toată oștirea și toată suflarea Moldovei: *post și rugăciune*, din hotar până-n hotar: „Nu s-a îngâmfat Ștefan în urma acestei biruințe, spune cronicarul polon, ci a postit 40 de zile cu apă și pâine. Și-a dat poruncă în țara întreagă, *să nu cuteze cineva* să pună pe seama lui acea biruință, ci numai pe a lui Dumnezeu, — măcar că toți știau că izbânda din ziua aceea lui i se datora...".

Aici se vede omul: pe cât era de aprig în lupte, pe atâta de smerit în izbândă. Parcă ar fi zis:

— Doamne, am făcut și eu ce-am putut... Ca ostaș, chibzuitu-le-am toate, cum m-am priceput și cum cere treaba războiului. Am tras îndărăt oastea și, cu inima îndurerată, am pârjolit eu însumi țara mea, iar la locul potrivit, am rânduit cele de cuviință pentru luptă și-am dat război aprig împotriva păgânilor. Nici unul din ostașii mei n-a căutat îndărăt...

Însă, nestatornice lucrurile omenești!... Zadarnice ar fi fost toate, dacă nu era și ajutorul Tău. Mulțumescu-Ți, Doamne, cu inima frântă și smerită! Iar tu, popor al Mol-

dovei, pleacă-ți genunchii. Post și rugăciune, de la mare până la mic.

Ceea ce înseamnă că „la o mie patru sute" și chiar mai târziu, vechea evlavie dacică era încă vie în inima neamului din Carpați. „Primatul sufletului" și „socotelile cu veșnicia" rămăseseră întregi ca un fel de coordonate neclintite în sufletul etnic. Aceasta o dovedește cât se poate de lămurit și folclorul cu creația sa cea mai tipică — Miorița. Seninătatea păstorului în fața morții este un răsunet depărtat al concepției dacilor despre lumea de dincolo de mormânt. În variantele Mioriței, se schimbă unele amănunte, dar seninătatea în fața morții și acceptarea liniștită a suferinței sunt ca un fel de axă invariabilă.

Și dacă totuși se mai îndoiește cineva de exactitatea acestei caracterizări, iată avem la îndemână încă două documente [cum] nu se poate mai grăitoare: mărturia scriitorilor vechi (istorici și geografi) despre bucuria cu care dacii mergeau la moarte poate fi constatată și azi în unele părți ale neamului legat de Carpați. La Clopotiva, în Hațeg, „îngropăciunea este prilej de nespusă veselie și bucurie (...) că *omul a scăpat de viața de pe pământ*". La priveghiul morților, „se petrece cu veselie, glume și jocuri care țin toată noaptea. Abia dimineața, la răsăritul soarelui și seara, la apusul lui, se *cântă* mortul". Priveghiul este „așa ca o *bucurie la casa omului* care (...) are mort în casă (...). Și e un râs atunci, de se cutremură casa"[72]. Obiceiul acesta a fost de bună seamă mult mai răspândit, deoarece îl găsim nu numai în Hațeg, dar și în Vrancea[73] și la românii din Macedonia. El dovedește în chipul cel mai lămurit că poporul dac, apoi daco-roman și român, a privit (și privește încă pe-alocuri) viața numai ca o pregătire prin suferință pentru traiul de dincolo de moarte.

Dovada aceasta este atât de puternică, încât e de prisos să mai căutăm și altele. *Vox populi, vox veritatis*[xx]. Totuși, de la *ieros* până la *eres* nu-i decât un pas, un foarte mic pas, iar cugetul omenesc, iscoditor și uneori cârcotaș, ar putea suge-

ra bănuieli și chiar obiecții: nu cumva interpretarea acestor rituri populare n-ar fi destul de potrivită cu adevărul?

De aceea, ca să nu fie nici cea mai mică bănuială, iată fapte noi de tot și foarte bine cunoscute, din care se poate vedea pe de o parte idealismul poporului român, iar pe de altă parte acceptarea deplin conștientă a suferinței, ca mijloc de purificare morală. Începem cu suferința fizică.

Cine cunoaște originea mișcării legionare și toată desfășurarea ei — fără îndoială, momentul cel mai semnificativ din viața noastră publică de la războiul mondial până la fărâmarea granițelor în 1940 — nu se poate să nu bage de seamă un lucru într-adevăr caracteristic. Legionarismul a voit să însemne întâi de toate o reformă morală. El s-a născut ca o reacție contra comunismului nivelator al națiunilor și strivitor al libertății individuale, adică în contra dictaturii proletare predicată de Karl Marx și de alți evrei în numele „Internaționalei". Înainte de a fi simțite adânc efectele comunismului în Italia amărâtă după război și în Germania frântă și călcată în picioare, ele s-au simțit întâi de toate în România. Revoluția comunistă a zdruncinat armata rusească și-am rămas singuri la Mărășești, în fața celor care ocupaseră jumătate din țară. Am văzut hoardele moscovite retrăgându-se fără nici o rânduială spre Nistru, jefuind și omorând pe cei ce nu se puteau apăra. Am văzut apoi Rusia lui Lenin declarând „război permanent" tuturor popoarelor care nu vor adopta comunismul. Era deci firesc ca România să înțeleagă cea dintâi primejdia și să se împotrivească. S-a împotrivit armata, iar când țăranii s-au întors la vetrele lor, mulțimea a căutat să se împotrivească și ea, căutând un conducător politic care să facă rânduială în țară. Dar ceea ce încerca în chip instinctiv și tumultuos masa, a încercat după aceea în chip doctrinar și sistematic tineretul care se deșteptase la viață cu ororile războiului și ale revoluției comuniste în ochi.

Așa se explică un lucru de mare însemnătate: pe când fascismul era o mișcare socială și politică, iar hitlerismul o

mișcare politică și socială, legionarismul a fost din capul locului o mișcare *națională, religioasă* și *pedagogică*, culminând într-o manifestare politică fără precedent în viața neamului românesc.

„Cea mai mare primejdie națională stă în aceea de a ne fi deformat, de a ne fi desfigurat *structura noastră rasială* daco-romană, dând naștere acestui *tip de om*, adică *stârpitura morală* ce se cheamă politicianul care nu mai are nimic din noblețea rasei noastre; care *ne dezonorează și ne omoară.*"[xx]

Cum a fost cu putință o astfel de cădere?

Întâi, prin cauze geografice. Neamul nostru a fost așezat în „calea răutăților", adică în drumul tuturor invaziilor, iar cea mai grozavă dintre toate a fost invazia elementului evreiesc în secolul al XIX-lea. Și cantitativ, și calitativ, invazia evreiască întrece toate năvălirile barbare din Evul Mediu. De acelea ne-am apărat adăpostindu-ne în codrii munților, ai dealurilor, câmpiilor și luncilor râurilor noastre. Barbarii erau puțini, săraci, necivilizați și inculți. N-au putut niciodată să copleșească toată întinderea pământului românesc. Cei dintâi care au izbutit să se înfigă peste tot (până în creierii munților) au fost evreii. Pentru ce? Pentru că-s mulți (aproape două milioane) și pentru că au venit sprijiniți de capital, de solidaritatea „Alianței Izraelite", de organizația rabinică (rabinul fiind mai mult cap politic, decât religios), de o presă foarte îndrăzneață și de toate mijloacele de corupere a păturii suprapuse. „E pentru întâia oară în istoria noastră, că suntem dezarmați și cădem învinși, fiindcă românii se întâlnesc de data aceasta cu un neam care nu-i atacă cu sabia, ci cu armele speciale rasei iudaice, care întâi izbesc și paralizează instinctul moral al națiunilor, împrăștiind *în chip sistematic* toate bolile morale și distrugând astfel orice putință de reacțiune." (Id., ibid., p. 307).

Așa se explică pentru ce, luând moșiile în arendă și transformând unele părți ale țării într-un fel de provincii evreiești (Fisherland[xxi]); exploatând pădurile (Țara Moților

și munții fondului religionar din Bucovina erau domenii încercate de societăți evreiești); cumpărând podgoria, ajungând până și baci la stânele din Maramureș fără să mai vorbim de bănci, de negoț, de fabrici și alte ramuri de producție, invazia evreiască reprezenta cel mai mare pericol politic, economic, cultural și chiar rasial dintre toate câte au căzut pe capul neamului nostru din Antichitate și până azi. Iar „poporul român, ziceau tinerii, *în aceste zile ale lui*, nu are nevoie de un mare om politic, așa cum greșit se crede, ci de *un mare educator și conducător*, care să *biruiască puterile răului* și să zdrobească tagma celor răi. Dar pentru aceasta, el va trebui să biruiască *răul din el* și din ai lui (...). Din această *școală legionară*, va trebui să iasă un *om nou* (...). Să dea țării un mare *tip de român*, (...) să *frângă în două întreaga noastră istorie* și să pună temeliile unei alte *istorii românești*" (Id., ibid., p. 308).

Pe ce cale?

Prin *școala muncii* efective. Începând cu facerea cărămizilor la Ungheni, pe malul Prutului; cu grădina de legume în valea Bahlului și zidirea casei de pe „Râpa galbenă" în Iași; cu digul de la Vișani, pe malul Buzăului, „Casa Verde" din București, lagărul de la Carmen Sylva, adăpostul de pe Susai, la Predeal și alte multe ocazii de muncă cu palmele, legionarii au fost cei dintâi tineri români care și-au dat seama de rolul educator al muncii și de faptul că unealta este cel mai de laudă semn al omului (*homo sapiens*) și al „omeniei", ca treaptă superioară animalității.

Apoi, alături de muncă, noua generație a tineretului legionar, disprețuind și *lăcomia capitaliștilor*, și *calicia proletarilor* (care devin în regimul comunist un fel de termite cu chip de om, adică scoboară ființa omenească până la nivelul societăților de insecte), *omul nou*, educat în spiritul legiunii, înțelege rostul averii doar ca semn al putinței de a acționa și nu se sfiește câtuși de puțin de o viață modestă. A te naște lângă țărână, muncind chiar din copilărie, e o mare fericire. Pe cât de primejdios e prisosul care te ispitește la

lene, pe atât de binefăcătoare e grija de trai, care te întețește la muncă. A munci cu încordare și chiar „a suferi" de pe urma oboselii sănătoase a muncii sunt un mare noroc în viață. Dacă munca singură te înalță, când la muncă se adaugă și oarecare suferință, ea dă celui ce lucrează un nimb de reală noblețe, de câte ori supunerea la suferință e de bună voie.

Iată cum sună un punct din programul educației legionare: „Voi căuta să dezvolt în tinerii legionari, în primul rând, voința: prin marșuri lungi, încărcați de poveri, executate pe ploaie, vânt, căldură tropicală, frig sau noroaie în cadență și aliniere, cu ceasuri întregi de interzicere a vorbirii (...). Prin obligația de a fi aspri cu ei înșiși" (Id., ibid., p. 362). *„Să sufere,* pentru a se oțeli, *să se jertfească,* pentru a se deprinde cu depășirea propriei persoane, slujindu-și neamul" (Id., ibid., p. 308).

Și, firește, alături de suferința fizică, suferința morală este o pârghie și mai puternică pentru înălțarea sufletească a cuiva. Educatorul legiunii o spune cât se poate de lămurit: „Din suferința noastră, va ieși ceva mai bun pentru neamul acesta (...). Din petreceri și din traiul tihnit al fiilor lui, un neam n-a câștigat niciodată nimic. Din *suferință, totdeauna a ieșit ceva mai bun pentru el."*

„Izbutisem să găsesc un rost al suferinței noastre (se afla noaptea, în celula unei închisori) și în același timp, un sprijin moral pentru aceste ceasuri triste.

M-am sculat atunci, m-am pus în genunchi și m-am rugat: Doamne, luăm asupra noastră toate păcatele neamului acestuia. *Primește-ne suferința* de acum. Fă ca *din această suferință,* să rodească o zi mai bună pentru el." (Id., ibid., p. 176).

Faptele înșirate până aici se leagă deci între dânsele ca verigile unui lanț. Ele dovedesc maturitatea sufletească a poporului român, nu numai prin lipsa sentimentului vulgar al răzbunării și alte însușiri amintite mai sus, dar și prin acceptarea de bună voie a suferinței[75] ca mijloc de purificare și perfecționare morală.

10

Încrederea în biruința binelui asupra răului

Caracteristicile creștinismului românesc, înșirate până aici, izvorăsc toate din temperamentul neamului și ating culminarea lor într-o vădită aplecare spre optimism: încredere în biruința finală a binelui asupra răului.

Pe ce se întemeiază această afirmație? Pe folclor, care este un martor cu neputință de pus la îndoială. „Spune-mi ce gândești și ce simțești, ca să-ți spun cine ești." Regula aceasta nu suferă nici o abatere, începând cu sălbaticii și sfârșind cu popoarele cele mai civilizate și mai culte. La toate, fără excepție, folclorul este oglinda cea mai credincioasă a sufletului etnic.

În linii mari, deosebim două ipostaze: unele neamuri se întorc parcă instinctiv spre lumină; altele, spre întuneric. De pildă, la margi, o seminție din Nigeria, domnește credința că toți oamenii răi pier îndată după moarte, iar cei buni se întorc iarăși din mormânt, întrupându-se în vreun copil din familia lor. Se poate concepție mai optimistă despre lume? Din contra, tribul dravidian Binjhwar crede că tocmai cei buni pier, iar cei răi trăiesc și după moarte, prefăcându-se în diavoli. Astfel, folclorul arată îndată că temperamentul etic, ca și cel estetic, se deosebește de la neam la neam. Putem urmări deosebirile acestea și mai bine la popoarele apusene ajunse pe o înaltă treaptă de dezvoltare. Unele sunt sterpe la suflet atât în latura artei, cât și a moralei. Fenicienii au trăit și au murit cu ochii la pungă: negoț, industrie, colonii, piraterie... și altele asemenea.

Grecii, din contra: alături de viața materială, au avut un mare spor și la cele sufletești; ei au dat la iveală atâta idealitate (știință, filosofie, poezie, dramă, sculptură, arhitectură, pictură, ceramică artistică etc.), încât și azi, după două mii de ani, privim cu admirație spre ceea ce cărturarii numesc „miracolul grec". Romanii nu s-au lăsat nici ei mai prejos, dar în alte privințe. Isprava lor cea mai mare a fost în latura culturii morale: *jus, justitia* și niște „table de legi", nu ascunse în neguri și însoțite de fulgere, ca cele de pe Sinai, ci la lumina clară a zilei, în vederea tuturor, exprimând adânci convingeri omenești. Respectul demnității omului capătă prin ei proporții necunoscute până atunci; religia romană are *penați, vestale* și *pontifex maximus* în Capitoliu, sub ochii tuturor cetățenilor, iar *familia* primește o înfățișare cvasi-divină prin cultul strămoșilor. *Populus romanus* fusese parcă anume născut să arate lumii ce înseamnă *ordine, dreptate* și deplină supunere la *legi*, iar în armată la autoritatea celui care comandă. *Urbs, censor, tribunus militum, consul, imperium, imperator, pax romana*...[XXII] ce contrast față de îngustimea orizontului altor neamuri și îndeosebi, față de concepția particularistă a evreilor, legați cu Iehova printr-un contract egoist și exclusivist! Eu sunt Domnul Dumnezeul tău, iar tu ești „poporul ales" căruia îi voi da în stăpânire toate neamurile pământului. (Într-adevăr, pe locuitorii Canaanului i-a și stârpit ca pe niște jivine răufăcătoare, repetând astfel crima lui Cain într-o măsură înmiit mai mare). Dimpotrivă, romanii adunaseră în Capitoliu pe toți zeii popoarelor învinse. Având convingerea că istoria a ajuns prin lărgirea statului lor cu adevărat universală — impresia aceasta o avusese foarte clar Polybios — ei dădură pilda unei mari lărgimi de vederi; a fi sau a deveni *civis romanus* și a te bucura de scutul legilor romane erau un semn de înaltă demnitate socială și morală.

Am putea spune așadar că, începând cu sălbaticii și sfârșind cu neamurile cele mai civilizate și mai culte, din Antichitate până azi, afară de artă, unde se vede expresia

tipică a simţirii fiecărui neam, nimic nu arată mai lămurit firea sa adevărată, decât concepţia religioasă şi morală, manifestată în folclor. De aceea, dacă vrem să percepem mai de aproape caracteristicile creştinismului românesc, cea mai sigură cale e să ne întoarcem ochii spre credinţele religioase ale masei româneşti. (Un om singur se poate uneori ascunde; un neam întreg — nu; vrând-nevrând, folclorul îl arată aşa cum este).

Să începem cu ideea despre Dumnezeu. Pe când zeii păgânilor aveau o mulţime de slăbiciuni omeneşti (cine a citit pe Homer nu mai are nevoie de nici o dovadă), iar Iehova era înfăţişat de evrei ca zeul lor naţional, plin de asprime şi de răzbunare — cine îl vedea murea pe loc — poporul român are despre divinitate [o] cu totul altă închipuire. Am arătat mai înainte cât de duios înfăţişau colindele pe Iisus ca [pe] un prunc „mititel şi-nfăşeţel". Îl dezmiardă întocmai ca pe un copilaş... Dar chiar pe Dumnezeu-Tatăl Îl arată într-o aureolă de pace, blândeţe şi lumină: ca pe un bătrân înţelept şi nemărginit de bun. E atât de milos faţă de faptele mâinilor Sale, încât Se coboară uneori El Însuşi pe pământ, să vadă ce mai fac oamenii şi să le vină în ajutor. Îngrijeşte până şi de dobitoacele dimprejurul casei lor.

— Oare de ce zbiară oile acelea?

Ale cui sunt aceste oi
De zbiară aşa de frumos
Şi frumos, şi cuvios...

Păstorul răspunde cu smerenie:

De-ale Tale
Cu ale mele.
Eu le pasc,
Tu le păzeşti;
Eu le mulg,
Tu le-nmulţeşti,

Grecii, din contra: alături de viața materială, au avut un mare spor și la cele sufletești; ei au dat la iveală atâta idealitate (știință, filosofie, poezie, dramă, sculptură, arhitectură, pictură, ceramică artistică etc.), încât și azi, după două mii de ani, privim cu admirație spre ceea ce cărturarii numesc „miracolul grec". Romanii nu s-au lăsat nici ei mai prejos, dar în alte privințe. Isprava lor cea mai mare a fost în latura culturii morale: *jus, justitia* și niște „table de legi", nu ascunse în neguri și însoțite de fulgere, ca cele de pe Sinai, ci la lumina clară a zilei, în vederea tuturor, exprimând adânci convingeri omenești. Respectul demnității omului capătă prin ei proporții necunoscute până atunci; religia romană are *penați, vestale* și *pontifex maximus* în Capitoliu, sub ochii tuturor cetățenilor, iar *familia* primește o înfățișare cvasi-divină prin cultul strămoșilor. *Populus romanus* fusese parcă anume născut să arate lumii ce înseamnă *ordine, dreptate* și deplină supunere la *legi*, iar în armată la autoritatea celui care comandă. *Urbs, censor, tribunus militum, consul, imperium, imperator, pax romana...*[xxii] ce contrast față de îngustimea orizontului altor neamuri și îndeosebi, față de concepția particularistă a evreilor, legați cu Iehova printr-un contract egoist și exclusivist! Eu sunt Domnul Dumnezeul tău, iar tu ești „poporul ales" căruia îi voi da în stăpânire toate neamurile pământului. (Într-adevăr, pe locuitorii Canaanului i-a și stârpit ca pe niște jivine răufăcătoare, repetând astfel crima lui Cain într-o măsură înmiit mai mare). Dimpotrivă, romanii adunaseră în Capitoliu pe toți zeii popoarelor învinse. Având convingerea că istoria a ajuns prin lărgirea statului lor cu adevărat universală — impresia aceasta o avusese foarte clar Polybios — ei dădură pilda unei mari lărgimi de vederi; a fi sau a deveni *civis romanus* și a te bucura de scutul legilor romane erau un semn de înaltă demnitate socială și morală.

Am putea spune așadar că, începând cu sălbaticii și sfârșind cu neamurile cele mai civilizate și mai culte, din Antichitate până azi, afară de artă, unde se vede expresia

tipică a simțirii fiecărui neam, nimic nu arată mai lămurit fiecare sa adevărată, decât concepția religioasă și morală, manifestată în folclor. De aceea, dacă vrem să percepem mai de aproape caracteristicile creștinismului românesc, cea mai sigură cale e să ne întoarcem ochii spre credințele religioase ale masei românești. (Un om singur se poate uneori ascunde; un neam întreg — nu; vrând-nevrând, folclorul îl arată așa cum este).

Să începem cu ideea despre Dumnezeu. Pe când zeii păgânilor aveau o mulțime de slăbiciuni omenești (cine a citit pe Homer nu mai are nevoie de nici o dovadă), iar Iehova era înfățișat de evrei ca zeul lor național, plin de asprime și de răzbunare — cine îl vedea murea pe loc — poporul român are despre divinitate [o] cu totul altă închipuire. Am arătat mai înainte cât de duios înfățișau colindele pe Iisus ca [pe] un prunc „mititel și-nfășețel". Îl dezmiardă întocmai ca pe un copilaș... Dar chiar pe Dumnezeu-Tatăl Îl arată într-o aureolă de pace, blândețe și lumină: ca pe un bătrân înțelept și nemărginit de bun. E atât de milos față de faptele mâinilor Sale, încât Se coboară uneori El Însuși pe pământ, să vadă ce mai fac oamenii și să le vină în ajutor. Îngrijește până și de dobitoacele dimprejurul casei lor.

— Oare de ce zbiară oile acelea?

Ale cui sunt aceste oi
De zbiară așa de frumos
Și frumos, și cuvios...

Păstorul răspunde cu smerenie:

De-ale Tale
Cu ale mele.
Eu le pasc,
Tu le păzești;
Eu le mulg,
Tu le-nmulțești,

Eu le tunz
Tu mi le crești...[76]

Chiar și unor mici vietăți, ca albinele, le poartă de grijă Cel Prea Înalt. Iată o mărturie: într-o zi, sătul de sărăcie, un biet om a pornit să se plângă tocmai lui Dumnezeu. Știți unde L-a aflat? Într-o prisacă. Îngrijea Prea Sfântul de câteva știubeie, ca orice moșneag cu milă de albinele lui[77].

Cât despre Maica Domnului e de prisos să mai stăruim. Ea este pentru român bunătatea întrupată; primește toate plângerile oamenilor și le duce înaintea Fiului Său, mijlocind pentru dânșii. În folclorul românesc, partea Fecioarei Maria este atât de precumpănitoare, încât „Visul Maicii Domnului" este nelipsit din chimirul oricărui cioban, din sânul călătorului plecat la drum lung, din luntrea pescarului și din cugetul oricărui om care luptă cu nevoile cele mari ale vieții.

Nimic însă nu poate arăta mai lămurit cu ce firească încredere se apropie poporul nostru de Maica Precista, decât această rugăciune a unei fete de Maramureș:

Sfânta de tine,
Eu mă rog ție
Cu inimă curată,
Cu inimă dreaptă,
Cu minte-nțeleaptă,
Cu fața la pământ plecată,
Către Maica Sfântă Preacurată,
Cum se roagă lumea toată...
Din lume,
De peste lume,
Din toate patru cornurile de lume,
La mămuca lui Dumnezeu anume,
Că eu n-am altă ajutătoare,
Nici altă folositoare,
Fără pe tine, Doamna Cerului,

Și a pământului, Cea mare:
Ajutătoarea scârbiților,
Bucuria necăjiților...
N-am faptă de curăție,
Ca să-ți plac ție,
O, mămuca lui Dumnezeu,
Roagă pe Fiulețul tău
Să-mi trimită darul mie
Să te laud în vecie
Amintirea Lui să fie
Aur, argint și tămâie.[78]

Iar aiurea, găsim aceeași duioasă și dureroasă mărturisire:

Ea a rămas plângându-se
Și văietându-se
Cu glas mare până-n cer.
(...)
Nimeni în lume n-o aude,
Fără Maica Domnului...
Din poarta cerului,
La dânsa s-a coborât
Pe scară de ceară [79].

Dar și mai caracteristică pentru firea românului este înfăptuirea unei metamorfoze fără pereche la alte popoare. Se știe că cea mai lumeață dintre toate zânele și zeițele păgâne a fost Venera. (Pe alocuri a rămas tare și mare chiar după începutul erei creștine. Pentru germani, ea locuiește în Venusberg[80] și împiedică pe bietul Tannhäuser să plece cu pelerinii la Roma, să-și spele, prin rugăciune, păcatele cărnii).

Ce s-a întâmplat cu Venera în folclorul poporului român? A ajuns, închipuiți-vă, *Sfânta Vineri* — o călugăriță cucernică, trăind într-o mănăstire undeva, tocmai într-un ostrov departe-departe, la marginea pământului, gata însă

de ajutor lui Făt-Frumos, când răutatea zmeilor sau chiar a oamenilor îi pune viața în primejdie.

Venus la biserică! în mantie călugărească și cu mătăniile în mână —simbol de smerenie[81] și de creștinească umilință! (A trebuit să fie un popor într-adevăr adânc la suflet, ca acel românesc, spre a realiza o astfel de transfigurare— dovadă concretă a evlaviei despre care Strabon spunea că a fost „de când lumea" caracterul precumpănitor al firii neamului din Carpați).

Tot așa de omenește înfățișează poporul nostru și pe sfinți. Dintre toți, cel mai popular e *Sfântul Petre.* Ca portar al raiului, el însoțește pe Dumnezeu când Se coboară pe pământ și-I stă aproape, împlinind tot felul de slujbe. (În unele basme, sfântul cel cu cheile în mână îngrijește ca un chelar până și de hrana sălbăticiunilor, împărțind lupilor și altor fiare tainul lor de fiecare noapte). Ceilalți sfinți stau ceva mai în umbră și e vrednic de reținut că românii s-au sfiit să umple calendarul cu sfinți din neamul lor. Cu gândul la slava cerului unde strălucește „Sfântul Soare", poporul român a socotit că ar fi o îndrăzneală să așeze în rândul sfinților și pe oamenii legați de lutul dimprejurul Dunării și al Carpaților. Martiri au fost destui și pe pământul Daciei, cum arată chiar înțelesul acestui cuvânt, care a ajuns apoi „martor", adică chezașul unei credințe. Schimnici și sihaștri au fost iarăși destui, începând de la Zamolxe și până în zilele noastre. Într-un Minei din 1854, aflăm această mărturisire:

„Am apucat în zilele noastre părinți (călugări) înalți întru bunătate și plecați la smerenie adâncă: pe Părintele Chirică de la Bisericani, gol, petrecând și ticăloșind în munte 60 de ani; și pe Chiriac din Tazlău, pe Epifanie din Voroneț, Partenie din Agapia — încă și pe Ioan din Râșca, Arhiepiscopul acela *sfânt,* pe Inochentie din Pobrota și pe Eustatie". Dacă cercetezi Mineele vecinilor ortodocși (de pildă pe cele rusești și grecești) vei găsi în ele și sfinți de neam românesc. Dar Biserica noastră, „iubitoare de anoni-

mai", s-a ferit să împăneze calendarul cu sfinţi români. Doar pe ici, pe colo, ea pomeneşte câte un nume de mare sihastru, ca „să arate că Dumnezeu Îşi alege robii Săi din toate neamurile"[82]. Nici măcar harnicului nostru ostenitor pentru Evanghelie, Sfântului Nichita, nu i s-a dat în Minei o zi deosebită pentru cinstirea lui. Alţi vecini n-au stat atâta la îndoială: pe unii creştini din neamul lor i-au înaintat la grad pe cale administrativă. (Un rege al Ungariei a ajuns Sf. Ştefan *honoris causa*, iar doi cărturari ai slavonilor, Metodie şi Chiril, s-au bucurat şi ei de aceeaşi favoare, pentru consideraţii locale).

O singură dată, a spus şi neamul nostru o vorbă atât de mare: în ziua de 2 iulie, anul 7012 de la Facerea Lumii, când în toată Ţara Moldovei sunau clopotele bisericilor, iar boierii şi toţi dregătorii, de-a valma cu ţăranii, plângeau îngenunchiaţi la marginea drumului, pe unde trecea Mitropolitul Sucevei şi soborul de arhierei şi preoţi, cădelniţând sicriul lui Ştefan-Vodă, în calea către mănăstirea Putnei. Spune cronicarul că, în mijlocul suspinelor şi al lacrimilor, poporul îi zicea: „*Sfântul* Ştefan-Vodă, nu pentru suflet, ce ieste în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fost om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejeşti, carile nimenea din domni, nice mai nainte, nice după acéia l-au agiuns". Ştia mulţimea ce spune, deoarece, între cei îngenunchiaţi, mulţi luptaseră sub steagurile lui, fuseseră martori la zidirea atâtor biserici după fiecare biruinţă, şi-şi aduceau aminte şi de postirea cea lungă în câşlegi, după lupta de la Podul Înalt. Aşadar, *pietatis causa*.

Însă latura cea mai semnificativă a concepţiei poporului român cu privire la morală este închipuirea lui despre rai şi iad. Unii cărturari grăbiţi au afirmat că „nepăsarea şi *fatalismul* sunt notele cele mai limpezi care se pot desprinde din sufletul şi caracterul nostru"; că „nepăsarea şi resemnarea sunt însuşirile care apar în toată clipita şi în toate acţiunile ţăranului român"; că „ceea ce deosebeşte în chip izbitor dezvoltarea vieţii noastre istorice de *a oricărui alt neam*

este desăvârșita incoerență și anarhie a istoriei noastre politice, sociale, economice etc."

Să ne fie permis a nu mai aminti numele celui care a scris aceste „basme" cu privire la caracterul poporului român, fiindcă nimic nu e mai departe de adevăr decât spusele sale. Ne vom mărgini să înșirăm câteva fapte, din care cititorul va putea trage o altă concluzie: mai întâi, să nu uităm că, încă din adâncurile Evului Mediu și până azi, neamul nostru s-a simțit ca *o individualitate etnică*, după cum dovedește însuși numele său de român. E caracteristică împrejurarea că vorba *rumân* are trei înțelesuri: unul *național* (român spre deosebire de alte națiii); altul *special* „țăran neliber", adică legat de pământ prin plugărie; și altul *generic* (am întâlnit un „român" călare, nu însemnează în povestire că acel călăreț era numaidecât un om de nație românească, ci un *om oarecare*). Dintre aceste trei înțelesuri, cel mai special, adică *plugar*, este legat tocmai de centrul românității răsăritene. Din contra, spre miazăzi, în peninsula balcanică, cuvântul *romanus* a ajuns să însemne la albanezi păstor (*remer*) ori a fost înlocuit prin *Vlah* care înseamnă tot păstor, iar în părțile de miazănoapte ale Carpaților, s-a întâmplat la fel. Ceea ce dovedește că blocul central al neamului s-a manifestat îndeosebi prin *viața sa agricolă* și numai în roiurile periferice păstoria a căpătat dimensiuni de cale lungă (*transhumanță*). Așadar, departe de a fi supus economicește de elementul slav, inferior și ca civilizație, și în ce privește cultura, poporul român, lipit de pământ prin agricultură (arat, grăpat, semănat, grâu, mei, secară, orz, ceapă, ai (usturoi), bou, vacă, oaie, capră, porc, scroafă etc.) a reprezentat, ca și sub goți, huni și alți barbari, o adevărată individualitate etnică legată de *toată regiunea* carpato-danubiană, ocupată ici și colo de niște cuceritori nestatornici. „Anarhia istoriei noastre politice, sociale și economice" este deci o părere superficială, născută în mintea celor nedeprinși cu analiza faptelor și cu proiec-

tarea lor pe hartă, spre a vedea legătura dintre om şi mediul geografic.

Din strânsa legătură dintre om şi pământ, ceea ce înseamnă *stabilitate* (faţă de barbarii în continuă mişcare, schimbându-şi locul după câţiva ani, chiar şi cei care începeau să se deprindă cu plugăria, cum arată Tacit), a rezultat pentru neamul românesc (cu agricultură străveche) conştiinţa clară a dreptului de proprietate asupra ogorului lucrat de atâtea generaţii, a păşunii, a pădurii etc. Aşa se explică un amănunt de mare însemnătate, păstrat de notarul anonim al lui Béla: declaraţia categorică a ducelui român care spunea limpede năvălitorilor că el şi ai săi nu vor ceda teritoriul nici în ruptul capului (*terram... se daturum negabat*).[XXIII] Aceasta nu seamănă a incoerenţă, anarhie socială, politică şi economică... Apoi e cu totul de prisos să mai amintim în ce fel Basarabii şi Muşatinii atât la Dunăre şi la Nistru, faţă de turci şi de tătari, cât şi dinspre unguri şi polonezi, au apărat individualitatea etnică a poporului lor.

Dar nu numai că neamul românesc îşi simţea individualitatea sa etnică faţă de străini ci, cu timpul, a căpătat şi *simţul unităţii* sale rasiale şi sufleteşti, manifestată îndeosebi prin circulaţia aceluiaşi grai în toată întinderea pământului românesc. Încă de la 1648, Mitropolitul Simion Ştefan spunea că acele cuvinte sunt bune, care sunt înţelese în toată întinderea neamului, adică „umblă" ca banii cei buni peste tot.

Iar Varlaam al Moldovei aruncă slavoneasca, lăsând stăpână în biserică limba pe care el, ca răzeş putnean, o ştia că-i singura înţeleasă de toată suflarea românească.

Aşadar, alături de conştiinţa *individualităţii* etnice, un fapt legat de viaţa mulţimii unui popor, iată şi conştiinţa clară a *unităţii* în spaţiu şi a *continuităţii* în timp exprimată de cărturarii săi. Miron Costin scrie lămurit: „A *neamului* ţărilor acestora nume *drept* şi *vechi* este *român*, adică rămlean de la *Roma*. Acest nume de la descălecatul lor de Traian se trage şi, cât au trăit de la pustiirea satelor (mai bine

ar fi zis a orașelor — n.a.) pe aceste locuri, și cât au trăit în munți, în Maramureș și pe Olt, *tot acest nume au ținut și țin și azi.* Și încă muntenii mai bine îl țin decât moldovenii, că ei și acum zic și scriu: *Țara Românească* (...). Și măcar că străinii ne dau și alte nume, dar numele cel *vechi* întemeiat și *înrădăcinat* rămâne *români*, cum vedem (...). Că măcar că ne *răspundem* acum *moldoveni*, dar nu întrebăm: știi *moldovenește*? Ci: știi *românește*? (adică râmlenește = *scis romanice*? pe limba latinească). (...)

Stă deci numele cel vechi ca *un temei neclintit, iar cel ce este rădăcină nu se mută.*"[XXIV]

Până și un biet scriitoraș ca Simeon Dascălul își dădea seama că în cuprinsul vechii Dacii se înfiripaseră cu timpul mai multe țări românești. „Țara Ardealului, zice el, nu este o *țară însăși*, ci Ardeal se cheamă numai *mijlocul* țării care *multe* cuprinde în toate părțile; în care stă și scaunul crăiesc, iar *pe la marginile* ei sunt *alte țări* mai mici (...). Cumu-i *Maramureșul* despre Țara Leșească, și *Țara Săcuilor* despre Moldova, *Țara Oltului* despre Țara Muntenească, și *Țara Bârsei*, și *Țara Hațegului, [și] Țara Oașului*". Învățatul Miron Costin, ca unul care citise mult și călătorise mult, vedea până în adâncimea timpului dacic. Își dădea seama că reazemul cel mare și tare al populației carpatice fuseseră, din timpuri străvechi, munții cei înalți de la miazăzi și de la miazănoapte. „Maramureșul și Țara Făgărașului cuprind aici atâți români, ca și cum *niciodată* n-ar fi fost o descălecare; ci vorbesc *graiul românesc cel mai frumos și mai apropiat de limba italiană*, mai cu seamă maramureșenii, care se bucură de însușirea de a nu fi *iobagi, ci se cârmuiesc după legile lor, ca oameni liberi*, având pe seama lor cetatea Hust, și luând parte în războaie alături de călărimea regală, în care *răsar* prin vitejie."

După cuvinte atât de răspicate cu privire la individualitatea, unitatea și continuitatea etnică a neamului nostru, e de mirare nu numai că s-a putut afirma enormitatea de mai sus (că „ceea ce deosebește *în chip izbitor* (!) dezvoltarea

vieţii noastre istorice, *de a oricărui alt neam* (!!) *este desăvârşita incoerenţă şi anarhie a istoriei noastre...*"), dar şi iluzia copilărească a acelora care au tot repetat că abia unirea unei părţi dintre români cu Biserica papală ne-a făcut să ne amintim de originea noastră romană.[83]

Însăşi ideea de unitate politică mijise în minţile geniale. Dovada incontestabilă o avem în cuvintele scrise chiar de mâna lui Mihai: „Pohta ce-am pohtit — Ardealul, Moldova şi Ţara Românească"[XXV], idee care apoi n-a mai pierit niciodată din sufletul românilor mai luminaţi.

În sfârşit, în latura socială, se cuvine să nu uităm numeroasele răscoale ţărăneşti, începând cu cea de la 1437 în Transilvania, şi sfârşind cu [cea] a lui Horea, cu ridicarea pandurilor sub Tudor şi atâtea mişcări agrare de la războiul de neatârnare (1877) până la marea răscoală de la 1907.

Toate acestea la un loc dovedesc că nu poate fi vorba de „nepăsare şi resemnare pasivă", necum de anarhie, ateism, fatalism şi alte însuşiri negative. Poporul român e cu socoteală, nu nesocotit, cum dovedesc unele proverbe ca acestea: *Dumnezeu îţi dă, însă nu-ţi pune şi în traistă; Cum ţi-i aşterne, aşa vei dormi; Pică pară mălăiaţă în gura lui Nătăfleaţă...* toate cu un vădit substrat de ironie, ceea ce înseamnă o foarte fină cântărire a faptelor şi a ideilor. Poporul nostru încă din timpul dacilor „nemuritori" şi până azi a făcut şi face „socoteli cu veşnicia", după cum vom vedea îndată, cercetând concepţia lui despre rai şi iad. (Dacă ar trăi Miron Costin şi-ar auzi ce spun acum unii şi alţii despre poporul nostru, ar numi toate acestea „ocări" şi „basne" scornite de nişte „mahleari", cum scria el în graiul de atunci).[XXVI]

Înainte însă de a vedea părerile poporului nostru despre iad şi rai, ca semn al concepţiei sale despre lume, e bine să luăm ca termen de comparaţie şi credinţa altor neamuri, fiindcă numai astfel ne putem da seama de adevărata caracteristică a creştinismului românesc. O cât de fugară privire asupra etnografiei ne încredinţează îndată că e fundamen-

tal falsă afirmația despre ateismul neamului românesc. Un cunoscut etnolog, sir James Frazer, și-a dat osteneala să arate nu de mult într-o serie de conferințe la Trinity College (Cambridge) credințele diferitelor popoare despre soarta omului după moarte. Concluzia cercetărilor sale este impresionantă: cele mai multe neamuri trăiesc într-o necurmată frică nu de moarte, ci de morți. „Nu credem nimic, spune un șaman către exploratorul polar Rasmussen, ci numai *ne temem* (...). Ne temem de *Spiritul Pământului* care face vremea rea cu care trebuie să ne luptăm spre a ne agonisi hrana din mare și de pe uscat; ne temem de *Sila* (spiritul din Lună); în colibele noastre de zăpadă, ne temem necontenit de foamete (...), ne temem de *Tatana Kapsulak*, femeia care stă în fundul Oceanului, stăpână peste vietățile din apă." Frică și iarăși frică, fără speranță de scăpare ori de alinare, deoarece sălbaticii nu leagă traiul de nici o idee de progres ori de justiție superioară. „În religiile inferioare, credința în nemurire este dezbrăcată de orice semnificație morală, cei buni nu-s răsplătiți, iar cei răi nu-s pedepsiți după moarte."[85] Așadar, suferință fără înțeles logic; un fel de *iad permanent*, lipsit de orice motivare și de orice perspectivă de schimbare. Aceasta e starea de suflet cea mai răspândită între sălbatici.

Abia pe o treaptă mai înaltă, omul s-a putut ridica la o concepție mai senină despre lume. În loc de o frică necurmată și universală, unele neamuri au ajuns la ideea liniștitoare că Universul e împărțit în două: o parte întunecată, stăpânită de zeul răutății (Ahriman), iar alta luminoasă, ocrotită de zeul binelui (Ormuz) în luptă necurmată cu întunericul. Nu e locul să înșirăm comparativ toate închipuirile din vastul basm al mitologiei. „Se sparie gândul" cercetând câte năzdrăvănii i-au trecut omului prin minte, care de care mai înfricoșate. (Doar grecii au fost ceva mai senini, — cu toate că și infernul lor este destul de trist). Nu putem aminti nici încercările atâtor întemeietori de religii, cu gândul să scape ființa omenească din capcana spaimelor ce

chinuiau sufletul în pruncia omenirii. (Numai cultul lui Mithra prevedea vreo 80 de grade de purificare[85] prin fel de fel de mijloace magice). Ar fi fost deci de așteptat ca măcar blânda doctrină a lui Iisus să risipească negurile, încredințând pe toți că „puterile iadului" pot fi învinse definitiv și că binele a ieșit în sfârșit biruitor asupra răului.

Din nenorocire, nici Evanghelia n-a putut însenina pe deplin cugetul omenesc. Unele neamuri cu temperament posac — și toți indivizii cu predispoziții pesimiste — au continuat și după ivirea creștinismului să facă principiului rău o parte precumpănitoare. Maniheenii, de pildă, și alți urmași ai lor (de exemplu bogomilii) au stăruit mai departe în credința că pământul e împărăția diavolului, iar omul e o ființă fundamental rea. Acești eretici — un fel de calvini mainte de calvinism — au lepădat aproape toată latura optimistă a creștinismului. Cetatea lui Calvin (vesela Genevă) ajunsese un fel de temniță. Cât despre scoțieni, ei căzuseră în fundul prăpastiei pesimismului. Iată mărturia unui vestit istoric englez:

„Îndeobște, ei credeau că lumea e plină de duhuri rele, care nu numai că străbat pământul, dar trăiesc și în văzduh și au menirea deosebită de a ispiti neamul omenesc și de a-i face rău. Numărul lor era nemărginit; le întâlneau peste tot și în orice timp al anului. În fruntea lor sta însuși satana, a cărui bucurie era să se arate în persoană spre a îngrozi și a prinde în cursă pe cei care îi ieșeau în cale. Ca să-și ajungă scopul, se arată în forme felurite. Într-una cerceta pământul în chip de câine negru; în alta venea ca un cerb; adesea îl auzeai mugind în depărtare, ca un taur. Se arăta uneori ca un om alb îmbrăcat în negru, și câteodată ca un om negru îmbrăcat în haine albe; n-avea încălțăminte, un picior era ca o furcă; glasul lui era îngrozitor; iar șiretlicurile lui erau fără număr. După credința teologilor, istețimea diavolului creștea cu numărul anilor și, fiindcă adunase învățătură timp de peste 5.000 de ani, dobândise o îndemânare nemaipomenit de mare (...) Lua bărbați ori femei și îi

ducea cu el prin văzduh (...), pornea furtuni și vijelii; putea să lucreze nu numai asupra sufletului, dar și asupra simțurilor, făcând pe oameni să vadă și să audă tot ce-i plăcea lui. Pe unii îi împingea la crime, pe alții la sinucidere și măcar că era așa de îngrozitor, *un creștin nu putea să aibă cunoștința deplină în lucrurile bisericești, până nu vedea pe dracul*, până nu vorbea cu el și nu i se împotrivea. De aceea, preoții scoțieni nu mai conteneau cu predica împotriva satanei, ca să pregătească astfel pe ascultători pentru întâlnirea cu acest mare dușman al neamului omenesc. De unde urma că parohienii lor erau pe jumătate nebuni de frică. De câte ori predicatorul vorbea de diavol, spaima era atât de mare, că în toată biserica nu se auzeau decât suspine și plânset. Cu greu își poate face cineva o idee ce era pe vremea aceea o parohie scoțiană. Se întâmpla adeseori că țăranii amorțiți și tâmpiți de frică rămâneau lipiți de scaunele lor (...) vraja cea grozavă îi silea să asculte mai departe, lipiți de scaun, măcar că ei se zbăteau să răsufle și părul li se făcea măciucă de spaimă (...). Astfel de simțiri cu greu se șterg din suflet (...). Fiecare locuitor era încredințat în timpul muncii de toate zilele, că dracul e mereu la călcâiele lui, că-l stăpânește, că-i vorbește și-l ispitește necontenit. Era cu neputință să scapi de el. Unde ai fi mers, și *el* era acolo..."

„În toată Scoția, predicile erau făcute după acest calapod (...). În ochii teologilor, Dumnezeu nu era o «esență» bună, ci un tiran crud și nemilos. Ei declarau că omenirea întreagă — în afară de un foarte mic număr — era osândită din eternitate, iar când începeau să povestească chinurile eterne, imaginația lor întunecată se desfăta de priveliștile grozave pe care le evocau în fața parohienilor lor (...). Era o mulțumire pentru preoți să le spună că poporenii vor fi arși în văpaia focului, spânzurați de limbă, biciuiți cu scorpioni, și că vor vedea pe vecinii lor urlând și frământându-se alături de ei; că ei vor fi aruncați împreună în niște căzi cu apă clocotită și cu plumb topit. Un râu de foc și de

pucioasă, mai lat decât tot pământul, stă pregătit pentru ei; vor fi cufundaţi în acel râu, iar oasele, plămânii şi ficatul vor fierbe în veci, fără să se topească (...). Apoi viermi nenumăraţi îi vor mânca, iar când jivina le va roade trupul, dracii vor sta hora împrejur şi vor râde de chinurile lor (...). Şi acesta nu-i decât începutul. După un iad, va urma *alt iad*, cu alte schingiuiri şi mai cumplite..."

„Şi toate aceste grozăvii erau isprava Dumnezeului preoţilor scoţieni. Erau nu numai lucrul mâinilor *Lui*, dar bucuria şi mândria *Lui*, fiindcă, după a lor părere, *iadul* fusese pregătit *înainte* de crearea omului. Atotputernicul, spuneau ei fără nici o sfială, Îşi făcuse plăcerea de a întocmi acest loc de chinuri ca să fie gata a primi neamul omenesc, când va veni şi el pe lume. Dar oricât de mari fuseseră pregătirile, ele nu erau încă îndestulătoare. De aceea, fiindcă iadul nu era destul de mare, să încapă nenumăratele lui victime, care soseau — soseau mereu, el fusese *de curând* lărgit. Acum, (adică în secolul al XVII-lea) era în sfârşit gata loc asigurat pentru toţi."[86]

Cerem iertare cititorului că i-am pus sub ochi astfel de sminteli. Dar trebuia, pentru două temeiuri: întâi, spre a se încredinţa că chiar la popoare ajunse pe o treaptă destul de înaltă de civilizaţie şi de cultură, credinţa în reaua întocmire a universului a durat până în timpurile noastre; apoi, ca să poată aprecia oricine deosebirea de concepţic a poporului român. În adevăr, altul — cu totul altul — e cugetul românului despre lume. Grozăvii ca cele înşirate mai sus, o clipă n-au trecut prin mintea lui Varlaam, Dosoftei, Simion Ştefan sau alţi clerici români din secolul al XVII-lea. Nici urmă la noi despre superioritatea diavolului în mijlocul creaţiunii. Puterea Celui Care a făcut cerul şi pământul, precum şi bunătatea Lui faţă de oameni, nici un moment n-au fost puse la îndoială. Mai întâi, arhanghelii cu săbii de foc şi Sfântul Ilie cel bogat în tunete şi fulgere îi împrăştie pe draci ca pe o pleavă. Diavolul nu numai că e mai slab decât Dumnezeu (de vreo cumpănire sau de egalitate, nici

ducea cu el prin văzduh (...), pornea furtuni și vijelii; putea să lucreze nu numai asupra sufletului, dar și asupra simțurilor, făcând pe oameni să vadă și să audă tot ce-i plăcea lui. Pe unii îi împingea la crime, pe alții la sinucidere și măcar că era așa de îngrozitor, *un creștin nu putea să aibă cunoștința deplină în lucrurile bisericești, până nu vedea pe dracul*, până nu vorbea cu el și nu i se împotrivea. De aceea, preoții scoțieni nu mai conteneau cu predica împotriva satanei, ca să pregătească astfel pe ascultători pentru întâlnirea cu acest mare dușman al neamului omenesc. De unde urma că parohienii lor erau pe jumătate nebuni de frică. De câte ori predicatorul vorbea de diavol, spaima era atât de mare, că în toată biserica nu se auzeau decât suspine și plânset. Cu greu își poate face cineva o idee ce era pe vremea aceea o parohie scoțiană. Se întâmpla adeseori că țăranii amorțiți și tâmpiți de frică rămâneau lipiți de scaunele lor (...) vraja cea grozavă îi silea să asculte mai departe, lipiți de scaun, măcar că ei se zbăteau să răsufle și părul li se făcea măciucă de spaimă (...). Astfel de simțiri cu greu se șterg din suflet (...). Fiecare locuitor era încredințat în timpul muncii de toate zilele, că dracul e mereu la călcâiele lui, că-l stăpânește, că-i vorbește și-l ispitește necontenit. Era cu neputință să scapi de el. Unde ai fi mers, și *el* era acolo..."

„În toată Scoția, predicile erau făcute după acest calapod (...). În ochii teologilor, Dumnezeu nu era o «esență» bună, ci un tiran crud și nemilos. Ei declarau că omenirea întreagă — în afară de un foarte mic număr — era osândită din eternitate, iar când începeau să povestească chinurile eterne, imaginația lor întunecată se desfăta de priveliștile grozave pe care le evocau în fața parohienilor lor (...). Era o mulțumire pentru preoți să le spună că poporenii vor fi arși în văpaia focului, spânzurați de limbă, biciuiți cu scorpioni, și că vor vedea pe vecinii lor urlând și frământându-se alături de ei; că ei vor fi aruncați împreună în niște căzi cu apă clocotită și cu plumb topit. Un râu de foc și de

pucioasă, mai lat decât tot pământul, stă pregătit pentru ei; vor fi cufundaţi în acel râu, iar oasele, plămânii şi ficatul vor fierbe în veci, fără să se topească (...). Apoi viermi nenumăraţi îi vor mânca, iar când jivina le va roade trupul, dracii vor sta hora împrejur şi vor râde de chinurile lor (...). Şi aceasta nu-i decât începutul. După un iad, va urma *alt iad*, cu alte schingiuiri şi mai cumplite..."

„Şi toate aceste grozăvii erau isprava Dumnezeului preoţilor scoţieni. Erau nu numai lucrul mâinilor *Lui*, dar bucuria şi mândria *Lui*, fiindcă, după a lor părere, *iadul* fusese pregătit *înainte* de crearea omului. Atotputernicul, spuneau ei fără nici o sfială, Îşi făcuse plăcerea de a întocmi acest loc de chinuri ca să fie gata a primi neamul omenesc, când va veni şi el pe lume. Dar oricât de mari fuseseră pregătirile, ele nu erau încă îndestulătoare. De aceea, fiindcă iadul nu era destul de mare, să încapă nenumăratele lui victime, care soseau — soseau mereu, el fusese *de curând* lărgit. Acum, (adică în secolul al XVII-lea) era în sfârşit gata loc asigurat pentru toţi."[86]

Cerem iertare cititorului că i-am pus sub ochi astfel de sminteli. Dar trebuia, pentru două temeiuri: întâi, spre a se încredinţa că chiar la popoare ajunse pe o treaptă destul de înaltă de civilizaţie şi de cultură, credinţa în reaua întocmire a universului a durat până în timpurile noastre; apoi, ca să poată aprecia oricine deosebirea de concepţie a poporului român. În adevăr, altul — cu totul altul — e cugetul românului despre lume. Grozăvii ca cele înşirate mai sus, o clipă n-au trecut prin mintea lui Varlaam, Dosoftei, Simion Ştefan sau alţi clerici români din secolul al XVII-lea. Nici urmă la noi despre superioritatea diavolului în mijlocul creaţiunii. Puterea Celui Care a făcut cerul şi pământul, precum şi bunătatea Lui faţă de oameni, nici un moment n-au fost puse la îndoială. Mai întâi, arhanghelii cu săbii de foc şi Sfântul Ilie cel bogat în tunete şi fulgere îi împrăştie pe draci ca pe o pleavă. Diavolul nu numai că e mai slab decât Dumnezeu (de vreo cumpănire sau de egalitate, nici

vorbă nu poate fi), dar Sarsailă e și prost. Basmele și snoavele românești ni-l înfățișează uneori ca pe un Nătăfleață — un fel de Dănilă Prepeleac, care dă boii pe-un car, carul pe-o capră, capra pe-o gâscă și gâsca pe-un curmei de tei. Câteodată, diavolul e așa de mărginit la minte, încât ajunge înșelat și ciomăgit chiar de un netot ca Păcală (când s-au luat la întrecere: cine va striga mai tare, dracul s-a lăsat legat la ochi — chipurile, ca să nu i se tulbure creierii — iar Păcală l-a pocnit cu ghioaga drept în moalele capului, amăgindu-l că isprava aceasta o făcuse tăria chiotului său. Și câte, și câte nerozii nu pune poporul în spatele Necuratului! O snoavă spune că Ucigă-l toaca făcuse, între altele, și o casă fără ferestre, muncindu-se apoi să care lumina înăuntru cu sacul... până ce Dumnezeu l-a învățat și pe dânsul să spargă peretele, ca să facă ferestre).

E drept că unii draci sunt meșteri. Dar câte babe nu-s și mai meștere! Pe urmă, chiar dracul cel mai împielițat „nu-i totdeauna tocmai așa de negru, cum se spune". Poporului nostru i s-a făcut milă și de Scaraoțchi. Românul crede că, la urma urmei, însuși satana se va spăla de fărădelegile lui. La Judecata de Apoi, va scăpa și el de soarta sa cea blestemată, „dacă își va ispăși păcatele printr-un canon."[87]

Așadar, neamul din Carpați, pe lângă „primatul sufletului" (vechea doctrină a lui Zamolxe) a mai adăugat cu timpul și „primatul luminii asupra întunericului", când e vorba de concepția privitoare la întocmirea universului. Însă lucrurile acestea nu le poate simți cel care nu are intuiția vieții satului românesc. Cine cunoaște poporul și folclorul numai din cărți se aseamănă cu botanistul care a văzut numai florile uscate, fără culoare și fără miros, dintre scoarțele ierbarului. Un astfel de cărturar cade lesne în greșeala lui Gaster ori a lui Hasdeu care vedeau bogomilism chiar și acolo unde ar fi avut ocazia să afle tocmai ceva contrar. A atribui românului o înclinație spre întunecata doctrină a bogomililor e întocmai ca și cum ai învinovăți de orbire pe

cel care nu se mai satură privind, cu ochii lui sănătoși, toate frumusețile lumii acesteia[88].

Din contra, românul privește spre cer, nu spre puterile întunecate ale iadului. Dragostea lui de lumină e veche. Dacii aveau obiceiul să tragă cu săgeți în norii care ascundeau fața soarelui. Furtuna, negura, învălmășeala norilor erau pentru ei lucruri nesuferite. Tot ce-i lipsit de armonie și seninătate e rău și antipatic. Iar răul e o tulburare care se produce în natură numai când principiul binelui încetează ori [își] încetinește activitatea sa creatoare. E destul să aștepască o clipă „bunul Dumnezeu", și toată rânduiala universului suferă:

Mândru-i Domnul adormit
Sub un măr mândru-nflorit!
Scoală, Doamne, nu dormi,
Că de când ai adormit
Iarba verde Te-a-ngrădit
Florile Te-au cotropit
Și lumea s-o păgânit!

Cu firească duioșie, cântărețul popular se încumetă totuși să trezească din somn pe Dumnezeu. El știe, de altfel, că se pot ivi unele neorânduieli, chiar când bunul Părinte ceresc nu doarme, cum s-a întâmplat, de pildă, când cu prădarea raiului.

O, Ler oi, d-ai Ler oi, Doamne,
Sus, în slava cerului,
La poalele raiului,
La scaunul Domnului,
La scaun de judecată,
Und' s-adună lumea toată,
Masă mândră mi-e întinsă
Și de sfinți masa-i cuprinsă:
De Ion, Sfântul Ion,

De Ilie, Sfânt Ilie,
Și de Petru, Sfântul Petru,
Cu toți sfinții dimpreună,
Ospătând cu voie bună.

Iată Domnul că venea,

Și la masă Se punea,
Pâine, vin blagoslovea
Și-ncepea
De mi-și mânca.
Îmi mânca,
Ori nu-mi mânca...
Că ochii sfinți de-arunca
De departe ce-mi vedea?
Pe arhanghelul Gavril
Și pe Sfântul Mihail
Că-mi venea, mereu venea,
Și, la masă d-ajungea,
Drept la Domnu' îngenunchea,
Genunchea și se ruga
Și din gură mi-i zicea:
Știre-ai, Doamne, au nu știi
Câte-n rai s-au întâmplat
Ce-am văzut și câte-am fapt?
Sfântul Petre de-a plecat,
Sânt Ilie l-a urmat
Sfânt Ion că ne-a lăsat
Idolii unde-au aflat,
Drept la rai năval-au dat
Și-năuntru c-au intrat
Și tot raiul au prădat.[89]

Și ce răspunde Stăpânul cerului și al pământului, al tuturor celor văzute și nevăzute?

Petre, nu te spăimânta,
Că ți-oi da un bici de foc
Să pocnești cam la mijloc
Și Iuda s-a spăimânta,
Ce-a luat **tot** *va lăsa...*

În alte colinde, bunătatea și liniștea Celui Atotputernic au chiar și o notă de bonomie, ca să nu zicem de ironie.

Dând cu ochii de Sfântul Ion, îl trimite pe el să facă rânduială:

Măi, Ioane, Sântioane,
Mare-mi ești, puțin pricepi...
(...)
Mergi, ia zbiciul cel de foc
Și trăznește-n Trii locuri
În Trii locuri, în Trii chipuri,
Că Iuda s-a spăimânta,
Și ce-a luat **tot** *va da.*
Da-va luna cu lumina,
Soarele cu razele
Și scaunul *de județ,*
Și căldarea *de botez,*
Și cheile *raiului.*
Și în rai că le-a băga
Iar raiul s-a lumina
Cumu'i legea raiului
Și iadul s-o-ntuneca
Cumu-i legea iadului[90].

Așadar, rânduială și armonizare, potrivit cu legea, însă nici o urmă de mânie. Nimic din înfățișarea aspră a lui Iehova închipuit de evrei ca un sultan amenințător, gata să se răzbune și să ucidă. Nimic din planurile înfricoșate ale calvinilor scoțieni, al căror Dumnezeu ascuns în neguri, nori și trăsnete, ca și cel din muntele Sinai, crease iadul *înainte*

de a-l crea pe om și, fiind prea mic, s-a și ostenit să-l lărgească spre a încăpea cât mai mulți osândiți. Ce înspăimântătoare finalitate în concepția unor astfel de neamuri! Din contra, după închipuirea poporului român, Dumnezeu este însăși personificarea blândeței, a bunătății și a milei. Ca un părinte de familie, El șade la masă cu copiii Săi, binecuvântând pâinea și vinul. E un bătrân frumos-frumos, cu barba albă, Care Se arată câteodată și pe pământ, călătorind cu Sfântul Petre și adăpostindu-Se bucuros chiar în cea mai smerită colibă, când bogații nemilostivi nu-L primesc. Se poate mai încântătoare metamorfoză a Celui Atotputernic și Atotștiutor? În folclorul cărui neam se mai găsește o atât de duioasă umanizare a divinității?

Faptele acestea vorbesc de la sine. O aureolă de atâta lumină și bunătate împrejurul imaginii lui Dumnezeu-Tatăl, o alintare atât de omenească a pruncului Iisus (Cel „mititel și-nfășețel") și o atât de cucernică înfățișare a Precistei — ba încă și schimbarea Venerei în Sfânta Vineri, o cuvioasă călugăriță, trăind într-un ostrov la marginea pământului, gata de ajutor pentru cei prigoniți — toate acestea ar fi enigme peste enigme pentru cine nu cunoaște adânca omenie a poporului român și încrederea lui în deplina biruință a binelui asupra răului — ca un fel de supremă finalitate a universului întreg. Așadar, constatăm o negare a tuturor ororilor smintite cu care unii maniaci, apucați de un zel mai mult patologic decât teologic, au sluțit înalta frumusețe a creștinismului. Și asprul soldat Loyola, și fanaticul Calvin, și Luther cel care zvârlea cu călimara în dracul sunt pentru mintea românului „arătări" puțin normale. Niciodată poporul nostru nu și-ar fi putut croi astfel de idealuri despre om și omenie.

Pentru neamul din Carpați, socoteala e limpede și rotundă: lumea e departe, foarte departe de perfecțiune, însă e cu siguranță perfectibilă. Cât trăim, toți greșim (vorba din Faust: „greșește omul cât trăiește"); toți suntem supuși păcatului, pe toți ne pândește suferința și la urmă moartea,

ca o lege cu neputință de înfrânt. Chiar puternicul Ilie — Sfântul Ilie, cel care străbate cerul într-o căruță cu cai de foc (singura făptură omenească cruțată până acum de moarte) va trebui să se supună și el soartei tuturor muritorilor, când va veni Judecata de Apoi. Și însuși arhanghelul Mihail, mai-marele cetelor îngerești, se va împărtăși din aceeași rânduială, „fiindcă n-a luat *canun*"[91]. Va trebui să închidă și el o clipă ochii, ca toți morții... Dar, la urma urmelor, lumina cerului va învinge întunericul iadului, fiindcă Iisus primind El Însuși să moară timp de trei zile, când cu răstignirea de pe Golgota, „cu moartea Sa pre moarte o au călcat". Va începe atunci pentru toți viața cea veșnică.

Acum, cititorule, vine la rând planul cel mai minunat și cel mai puțin așteptat: la sfârșitul lumii, însuși iadul va fi nu lărgit (cum au găsit de cuviință teologii din Scoția), unde dracii umblă pe toate cărările, stând la călcâiele oamenilor, chiar când își văd de munca de toate zilele, ci *desființat*! După chibzuința celor din Carpați, lucrul se va petrece așa: sufletele oamenilor se vor întoarce tot mai mult către Dumnezeu, pocăindu-se. Maica Domnului va scoate rând pe rând din smoală și din flăcările iadului pe toți nenorociții ce s-au chinuit acolo; munca va fi cam grea, dar e cu putință: ei se vor apuca cu mâna de firele fuioarelor date de pomană pentru dânșii, și astfel vor ieși la liman. Tot iadul va rămâne gol, ca o șandrama fără chiriași. Iar „atunci și diavolii, nemaiavând de lucru, se vor face *buni*, și-i va primi Dumnezeu și pe ei în rai, dimpreună cu ai Săi. Dar mai întâi vor trebui să-și ispășească păcatele printr-un canon"[92]. Dacă nici acesta nu se mai cheamă simț de armonie și optimism, am vrea să știm care neam de pe fața pământului are despre lume o concepție mai optimistă decât cel românesc. Fără dialectica stufoasă a lui Dionisie [pseudo-]Areopagitul, de care n-a auzit nimeni pe la stânele din Carpați, poporul nostru a simplificat toată întocmirea universului, eliminând răul din lume, cum speli puroiul dintr-o rană pe cale de vindecare[93].

Concluzia spre care ne împing faptele acestea e într-adevăr impresionantă: *poporul dimprejurul Carpaților reprezintă o latură originală în dezvoltarea spiritului omenesc.*

Pe când în Iranul lui Zarathustra, lupta rămăsese încă nehotărâtă între Ormuz și Ahriman („un alb și un negru corb", ca și deasupra lui Odin), plecându-se balanța spre rău, după credința lui Manes, întemeietorul maniheismului, din care a izvorât bogomilismul din Balcani și din alte regiuni ale Mediteranei;

pe când în India, curajul omenirii aproape se istovise, așa că Buddha privea drept fericire supremă apropierea de neființă (*nirvana*), iar unii budiști au ajuns să se îngroape de vii în peșterile Tibetului — un fel de sinucidere în rate;

când, [pe] de altă parte, grecii, cu toată mitologia lor de operetă, isprăveau și ei în fața tristului Hades — un infern nu așa de urâcios și înfiorător ca al lui Dante, dar destul de grozav, ca să sperie până și pe un bărbat încercat ca șiretul Ulise, care văzuse și pățise atâtea;

pe când și unii creștini apucaseră calea Thebaidei și altor pustietăți, ca și budiștii Tibetului, poporul român și-a făcut altă socoteală: primește în el suferința ca mijloc de purificare. „Mirurile morților și lacrimile sunt mântuitoare, dar Hristos putrejunii *S-a arătat străin*", fiindcă a înviat. Românul e încredințat că, la urma urmei, *răul va putea fi smuls din rădăcină*; suferința va înceta pentru toți și însuși iadul va fi desființat, iar dracii vor ajunge din nou lângă îngerii cerului, așa cum au fost odinioară, înainte de neroada răscoală a pizmărețului Lucifer...

De unde acest optimism transcendent? Fără de voie, gândul se îndreaptă îndeosebi spre două cauze: mai întâi, spre însușirile ținutului Carpatic. Unde natura e din cale-afară de bogată, ori din cale-afară de săracă, omul e frânt. Căldura umedă și moleșitoare, pe malurile Gangelui, prisosul vegetației (jungla), forfota jivinelor primejdioase: șerpi veninoși, tigri, microbi de holeră și de ciumă, inundații uriașe, toate acestea au obosit simțirea omenească până la

istovire. Iar alături, Tibetul secetos, bântuit de vânturi și de ger, a dus ființa omenească tot la strivire, din cauza lipsei și a sărăciei. Aproape la fel s-a întâmplat în deșertul Arabiei și al Saharei, îndemnând pe om să caute mântuirea în pustnicia Thebaidei, tot un soi de ucidere în rate a bietului corp omenesc. E drept că omul poate reacționa destul de energic. Dar, de obicei, cum e țara, așa sunt [și] casa, masa, familia și de la o vreme chiar *sufletul* omului. Un vestit cărturar din secolul trecut (cel mai pedagog dintre geografi și mare admirator al lui Pestalozzi) a spus o vorbă cu tâlc: „Pământul este casa de educație a genului omenesc". Aceasta e concluzia întregii antropogeografii, fie că în unele regiuni biruiește mediul pe om, fie că în altele reacțiunea omului este precumpănitoare. Iar un alt cărturar (geograf și etnograf cu multă agerime de minte) privind marele lanț de pustiuri din Mongolia până în Arabia și Maroc, a numit ținutul acesta, bântuit mai ales de seceta alizeelor, „zona monoteismului". Formula poate fi criticată, dar în totalitatea ei cuprinde un adevăr ușor de constatat: aici e ținutul celor mai mari contraste climatice; peste zi zăpușeală, iar peste noapte îngheață apa; uraganele de praf culcă la pământ nu numai pe om, dar și cămilele; secета le zvântă; foamea e veșnică. În deșertul arabic și sinaitic, omul se mulțumește și cu lăcuste prăjite pe cărbuni, ceea ce este tot una cu „răbdări prăjite". Așadar, sărăcia prea mare, ca și prisosul, poate duce biata făptură omenească până la descurajare și strivire.

Câtă deosebire în ținutul Carpaților! Pământul dacic are o simetrie și o armonie aparte pe fața planetei.

Începând cu scoarța (cununa munților cu plaiurile, a dealurilor cu colinele, și a câmpiilor cu luncile) și sfârșind cu clima, râurile, lacurile, bălțile Dunării și limanurile mării, cu vegetația, rasele animale și omul, nicăieri, nici urmă de contraste violente. Toate sunt pe măsura puterilor omenești, așa că localnicii și-au putut rândui viața după voia lor. Capnobații daci, cu toată înclinarea lor spre contemplație, n-au ajuns la o concepție lâncedă și mohorâtă despre rostul

omenirii pe pământ și n-au jinduit la *nirvana* budiștilor, iar urmașii lor, adică poporul românesc de azi, a ajuns la ideea liniștitoare de a desființa „scaunul de județ", ba chiar și iadul să-l facă de prisos.

Mai mult optimism și mai multă seninătate sufletească sunt greu de închipuit. În orice caz, nu știm să se găsească altundeva pe fața pământului. Dacă Dante, poetul infernului catolic, ori tristul Calvin și violentul Luther (gata de harță cu diavolul), ori teologii scoțieni, care purtau grijă să lărgească iadul, ar fi aflat cât de blândă este închipuirea poporului român despre Judecata din urmă, când totul se va sfârși într-o apoteoză de lumină și de pace, cu „slavă întru cei de sus, lui Dumnezeu", iar pe pământ cu pace și „între oameni bună învoire", de bună seamă ar fi crezut că un neam ca cel din Carpați nu e o realitate pământească, ci vreo născocire ca cele din basme. Cu amărâta lor concepție despre destinul omului, ca ființă osândită din capul locului să nu poată ajunge la mântuire *niciodată* — oricare ar fi faptele lui, — să fi auzit acei sumbri creștini că poporul român nu numai că nu lărgește iadul, dar îl și desființează, li s-ar fi părut o răsturnare a tuturor teologiilor din lume. Și, într-adevăr, la o soluție atât de radicală, credem că nu s-a mai gândit nici un alt popor creștin.

Dacă inimosul Apostol Pavel, care a spus despre iubire cuvinte mai vibrante decât ale celui mai înflăcărat poet, s-ar mai întoarce printre noi și ar lua cunoștință de felul cum înțelege neamul românesc învățăturile lui Iisus, el ar privi de bună seamă cu dragoste deosebită spre neamul legat de Dunăre și de Carpați.

Se înțelege, nu ne gândim o clipă să explicăm concepția despre lume a neamului românesc numai prin influența mediului său geografic. Vom arăta îndată că a fost la mijloc și alt factor de mare însemnătate. Dar trebuie să recunoaștem că această mare seninătate e și o urmare a unei seculare armonizări între om și însușirile, iarăși armonioase, ale pământului dacic. În țările sterpe unde s-a ivit Vechiul

Testament (patruzeci de ani de rătăcire în pustie au fost, simbolic, patruzeci de secole și chiar mai mult pentru omenire); în deșertul arabic și saharian, bântuite de grozave furtuni de praf, fără o picătură de ploaie în timp de ani de zile, și chiar împrejurul Mediteranei, zguduită pe alocuri de vulcani groaznici și de cutremure foarte dese, rătăcirea imaginației era foarte ușoară. Nu mai vorbim de neguroasa Scoție, unde omul a trăit secole de-a rândul cu spaimă de satana. În Carpați însă, o zdruncinare a sufletului n-are de unde veni. Omul nu este ademenit aici nici spre o viață de nepăsare și de îmbuibare animalică, dar nu-l amenință nici foametea. Munca pe care o cere pământul și felul climei sunt adeseori destul de grele, dar nu duc niciodată până la sila de încordare a celui care se zbate în zadar. De aceea, românul a ajuns de timpuriu la convingerea că, oricare ar fi greutățile traiului, la urma urmei stă în mâna omului să-și croiască destinul, adică „să-și aștearnă, după cum va vrea să-i fie somnul". Știe bine că drumul spre fericire (să-i zicem și rai) e mai lung și mai greu, iar „de iad te desparte numai un gard și încă și acela spart". Le știe [pe] toate acestea românul, și totuși postulatul cel mai tainic al ființei sale sufletești e acesta: *binele va ieși biruitor asupra răului,* așa că chiar amenințarea cu iadul i se pare de prisos.

Dar, ca să ajungă la o astfel de concepție despre lume, a trebuit să fie la mijloc și o anume înclinare sufletească: dispoziția spre contemplație și evlavia de care vorbea Strabon ca de însușiri cunoscute la daci „de când lumea", însoțite de multă seninătate (credința în nemurire) și [de] mult optimism, care se văd din felul cum a micșorat distanța dintre om și Dumnezeu, suprimând în cele din urmă pe Ahriman — iadul, adică întunecimea și răutatea din univers. E o vorbă populară: „Cântă-mi, dragă, cântecul, că mi-e drag *ca sufletul...*". În folclorul său, poporul român și-a cântat cântecul său cel mai adevărat, melodia sa cea mai adevărată. Nu numai că o țară frumoasă îi împodobise sufletul, dar și frumusețea sufletului proiectase asupra pământului și nea-

mului dacic o lumină deosebit de calmă: „lumina lină a unei sfinte seri" din Carpați, când clopotul vecerniei îndeamnă la blânde socoteli cu veșnicia.

Firește, impresia aceasta n-o poate dobândi observatorul superficial, care n-a trăit din plin viața satului românesc și-i cunoaște folclorul numai din cărți. Cine se simte însă lipit de țărâna acestei țări și s-a împărtășit încă din copilărie din toate tradițiile neamului autohton, acela găsește nenumărate dovezi despre adânca armonie a sufletului românesc. Aici să ne fie îngăduit a mai adăuga măcar una.

O legendă din Transilvania ne arată pe Fecioara Maria și pe smeritul lemnar Iosif, în chipul unor drumeți care căutau adăpost când cu prigoana cea mare a lui Irod. Peste tot, pe unde ceruseră găzduire, fuseseră alungați, ba unii asmuțiseră și câinii asupra lor. Numai în casa unor țărani români au putut ei afla bunăvoință și ocrotire. Maica Domnului povestește ea însăși strâmtorarea în care se afla:

Fiul meu Cel bun,
Tu, când Te-ai născut,
(...)
În brațe Te-am luat
Și mi Te-am purtat,
Și Te-am ridicat
Sus la nalții munți
Printre verzii brazi.
Și Te-am scoborât
'N țara ungurească
Și-n țara săsească
La un sas bogat
Cu sasă bătrână.
(...)
De veste de-au prins,
Porcii și-au închis,
Șoimi și-au deslățat,

Câinilor ne-au dat
'N goană ne-au luat.

Așa de-am văzut,
La munți Te-am suit
Și Te-am scoborât
'N țara românească
(Să se pomenească !)
Bine-am nimerit,
Bine ne-au primit
(Cutare) om bun,
Om bun și bătrân.
Bine i-a părut...
Dacă ne-a văzut,
Afar'a ieșit,
Șoimi și-a zăvorât,
Câinii și-a legat,
P-alții i-a certat,
În cas' ne-a băgat,
La vatră ne-a pus,
Focul a aprins,
Masa ne-a întins
Și ne-a ospătat,
Și ne-a mângâiat.
(...)
Când Te-am desfășat,
Tu Te-ai bucurat,
Pân-ai gongăit,
Noi ne-am odihnit,
Pân-am mai băut,
Mare c-ai crescut,
Pân-ne-am închinat,
Tu că mi-ai zburat
Sus la naltul cer
La Sfântul Ion
De Te-ai botezat,

Bun nume Ți-a dat
De Iisus Hristos
Domn al tuturor
Și-al românilor...[94]

Se înțelege că unul sau altul ar putea să ne întâmpine cu observația aceasta: fiecare popor are înclinarea să-și atribuie cât mai multe însușiri de laudă. E adevărat. Dar, în cazul de față, se cuvine să nu uităm trei lucruri semnificative:

— mai întâi, *vechimea* acestor colinde, cum poate dovedi-o ce oricine din vânătoarea cu șoimi, obicei pe atunci nu numai al aristocraților, dar și al sătenilor. E vorba, așadar, de o epocă străveche, când certurile naționale de azi nu existau, iar, pe de altă parte, se petrecuse între timp o lunga experiență socială cu privire la caracterul fiecărui neam, până să iasă la iveală cristalizarea poetică (prin urmare impersonală) a sentimentelor și a situațiilor sociale înfățișate în acest colind;

— în al doilea rând, ca o dovadă în plus asupra *obiectivității* caracterizării, avem la îndemână mărturia unor fapte ușor de constatat. Un bun cunoscător al vieții din Transilvania ne-a descris, cu destule amănunte tipice, în ce fel milostenia sătenilor români se revarsă în anumite ocazii până și asupra necunoscuților din închisori. La Paști, când toată creștinătatea serbează Învierea Mântuitorului, țăranii fruntași din Săcele și din alte sate românești aduceau (și poate că aduc și acum) bucate mai bune pușcăriașilor din orașe, să-i bucure și pe ei cu ceva, de orice neam ar fi și oricare le-ar fi vina[95];

— în al treilea rând, se cuvine să ținem seama că, pentru caracterizarea unui popor, avem la îndemână două mijloace mai sigure: mărturiile individuale ale unor specialiști competenți, apoi civilizația și cultura populară, cuprinse sub numele colectiv de folclor. Cel dintâi mijloc e mai puțin sigur. Cercetătorii și în genere cărturarii, ca individualități trecătoare, pot spune și lucruri numai pe jumătate adevărate,

iar uneori cu totul neadevărate, când sunt la mijloc și alte interese decât cele ale științei. Din contra, analiza folclorului nu poate da greș; masa unui popor nu minte, fiindcă nu poate minți. Literatura și arta anonimă, adunate pe încetul, generație după generație, „îl dau de gol", întocmai ca și oglinda care te arată cum ești: fie frumos, fie slut, după cum te afli. Și e ușor de înțeles și de ce: pentru că folclorul nu păstrează tot ce sună, ci numai ceea ce *ră*-sună în alții, adică *con*-sună cu aspectul etnic. Scriitorii, de pildă, pot înșira multe de toate, vrute și nevrute; iar tiparul păstrează în biblioteci chiar cele mai mari nerozii. Literatura orală — nu. Ceea ce nu se potrivește cu adevărul estetic și etic, așa cum îl *vede* și-l *simte* un întreg popor, se pierde iute din amintirea masei. Folclorul așadar se cerne mereu și păstrează numai „floarea făinii", nu și tărâța. Poporul este propriul său critic — un critic nemilostiv, care nu caută în fața nimănui. De aceea, credem că cele înșirate până aici pe temeiul folclorului trecut prin critica atâtor secole are destui sorți să fie expresia adevărului.

În rezumat:

1. Creștinismul românesc este caracterizat prin încrederea în biruința binelui asupra răului.

2. Pentru ca poporul român să ajungă la o concepție atât de luminoasă despre lume, a trebuit, pe lângă mediul fizic favorabil, și un factor sufletesc tot atât de prielnic: seninătatea dacilor care au dat Evangheliei și tradițiilor creștine o interpretare atât de umană.

3. Alături de armonia unică a pământului dacic și selecțiunea milenară a rasei autohtone, a mai ajutat și înclinarea etică și estetică a neamului cunoscut „de când lumea" pentru pietatea sa (Strabon).

Din faptele înșirate până aici, putem deci scoate această încheiere:

Creștinismul românesc are o sumă de caracteristici locale și originale, care îl despart în chip vădit de acela al vecinilor, veniți toți de aiurea și botezați unii cu o mie de ani

mai târziu, pe cale administrativă. Din contra, creștinismul românesc e ceva organic, cu rădăcini adânci până în doctrina lui Zamolxe.

Am putea spune că acest creștinism arhaic, tolerant și optimist, are ceva din liniștea și perenitatea pădurilor de brazi, care nu-și leapădă frunza, ci rămân totdeauna verzi.

11

Prioritatea frumuseții morale asupra justiției formale

Kalòs Kagathós

Înainte de a termina cu caracterizarea creștinismului românesc, se ivește încă o întrebare: nu cumva ne-a înșelat închipuirea, când am atribuit poporului român însușirile mai sus amintite?

Credem că putem răspunde observând mai de aproape o particularitate [a lui]. Și anume: canonul vieții sufletești a românului respinge în chip hotărât orice rigiditate fariseică. Religia lui nu e contractuală, ca a Vechiului Testament (un legământ special între Iehova și un „popor ales", adică privilegiat). Poporul nostru e mult mai larg la suflet; am văzut că îngăduie fiecăruia să-și caute fericirea în „legea lui" (fără dispută cazuistică): *habeat sibi*, aibă fiecare partea lui de fericire, după idealul său. Am putea spune că morala neamului din Carpați nu are prea multă considerație pentru forme juridice în sensul îngust al cuvântului. De la romani am păstrat mai ales o amintire: *summum jus summa injuria*[XVII]. De aceea, când face un lucru, românul se gândește nu numai la ceea ce e drept ori nedrept, ci și la altceva: *frumos e* ceea ce pui la cale să faci?

Trăind atâtea veacuri „în calea răutăților", cum zice cronicarul, și văzând și pătind atâtea, poporul nostru a dobândit un simț foarte fin al valorilor. El are destulă autocritică spre a înțelege că „nimeni nu e sfânt"; că viața nu e geometrie, ci o pendulare necurmată între bine și între rău — mai adesea alunecând spre rău, așa că de multe ori „dreptatea umblă cu capul spart". Nici chiar bunul Dumnezeu nu te poate apăra destul de nedreptăți, deoarece „până la

Dumnezeu, te mănâncă sfinții" — nu cei adevărați, ci pseudo-sfinții de la Ierusalim, unde Caiafa și tovarășii lui cer pe temeiul *Legii* eliberarea lui Baraba și răstignirea lui Iisus. A înțeles deci poporul român de timpuriu ce mare depărtare e de la Lege până la Dreptate; a văzut că bietul Pilat, cu tot teancul lui de legi, a rămas buimac și întreba: *Unde e adevărul?*[XXVIII] Scârbit de aproximațiile vieții și de îngustimea formelor legale ale rabinilor, cinstitul judecător s-a spălat pe mâini, aflându-se neputincios în fața fariseilor călări pe textul Vechiului Testament.

Drept aceea, românul, când bagă de seamă că litera legii nu se potrivește cu realitatea vieții, în loc de a se spăla pe mâini, ca Pilat, nu se mai întreabă de legalitate, ci de altceva: *frumos* e să faci cutare sau cutare lucru?

Foarte cu minte întrebare, deoarece Codicele de legi poate să-ți dea în formă dreptate, și totuși fapta în sine să fie cât se poate de urâtă. Iată de ce, sensibilitatea morală a neamului din Carpați nu se simte împăcată, până ce *binele* nu e însoțit și de *frumusețe*. Altminteri, *nici binele nu-i destul de bun*. (Acesta e fondul cel mai tainic al cugetării și al simțirii poporului român).

Desigur, masa carpatică n-a avut de unde să afle formula filosofului elin: *Kalòn Kagathón*[XXIX]. Dar tocmai de aceea, împerecherea atât de strânsă a celor două noțiuni chiar în mintea țăranilor, la noi, este un document [cum] nu se poate mai semnificativ pentru caracterizarea sufletului nostru etnic. Întrebarea aceasta: dacă o faptă e nu numai bună, ci și frumoasă, este o dovadă limpede că [o] astfel de preocupare spontană izvorăște din însuși *imboldul adânc al firii autohtonilor*. E o chestiune de *temperament*, adică un dar originar. (Am relevat altădată că virtutea e un talent, adică un dar din naștere, ca și geniul artistic ori cel științific). Credem prin urmare că „prioritatea frumosului", considerat de poporul nostru ca adevărata împlinire a binelui, este un semn că însușirile creștinismului românesc înșirate până aici nu sunt o simplă închipuire, ci formează ceva *organic*;

ele derivă din temperamentul neamului şi sunt strâns legate unele de altele, ca verigele aceluiaşi lanţ.

Părerea aceasta e nu numai a noastră, dar şi a străinilor. În anii din urmă, poporul român a fost cercetat, între alţii, şi de un scriitor pregătit în severa şcoală a documentelor (*l'école des Chartes*). Spre deosebire de mulţi dintre compatrioţii săi, francezul de[spre] care e vorba aici colindase multe ţări, atât din Lumea Nouă, cât şi din Europa, şi a scris apoi în legătură cu călătoriile sale cărţi de mare notorietate. Adăugăm că e şi un mare admirator al lui Pascal, filosoful care a pipăit mai aproape decât oricare altul graniţa dintre religie şi ştiinţă, ca unul care era nu numai [un] geniu ştiinţific, dar şi un creştin cu adâncă simţire religioasă.

Străinul acela, la sfârşitul călătoriei în România, scriind o carte despre ţara şi poporul nostru, se exprimă astfel:

„Ţăranul — singurul român adevărat — ne arată un amestec de daruri şi înclinaţii care, de obicei, se exclud: e critic fără realism, *liric* fără misticism, ambiţios fără machiavelism, *religios* fără fanatism (...). Religia română este o religie a satului, după cum şi biserica română e biserica satului. Orice element religios sau moral, care nu izvorăşte din sat, vine de la străini. Afară de satul său, românul nu are viaţă morală decât ca o imitaţie precară. Din contra, în sat, ţăranul exprimă lirismul religios în forma cea mai spontană şi mai mişcătoare de suflet."[96]

În ce priveşte religiozitatea românului, întemeietorul şcolii de filosofie morală din Darmstadt[97] exprimă o părere vrednică de amintit. El zice că „Biserica română e vie şi că numai aici Biserica ortodoxă (adică orientală) n-a ajuns înţepenită. De aceea, adaugă el, numai în România (...) bizantinismul ar putea renaşte în *latura religioasă*. În alte privinţe, desigur că nu (...). Pe temeiul legii de ne-repetare, o renaştere nu se poate produce niciodată decât într-un corp nou. Vechea Eladă a trăit încă o dată, ca artă, în Renaşterea (italiană); ca spirit, în *clasicismul francez*, iar ca filosofie în *idealismul german*. În Grecia însă, Elada nu va mai

învia niciodată. Nici cultura bizantină nu va renaște în locul său de baștină (...). Bizanțul fusese menit să renască prin slavism. Dar unde a încercat până acuma: în spiritul bulgar, sârb și rus (medieval), încercarea, deși autentică, s-a petrecut pe un plan inferior de cultură; depărtarea culturală era prea mare între aceste popoare și Bizanț. Din contra, în România, bizantinismul ar putea renaște în cea mai înaltă expresie (...). Poporul și țara românească pot avea desigur un mare viitor înaintea lor (...), deșteptând bizantinismul la o viață nouă".

Dacă ar fi cunoscut folclorul român, scriitorul german ar fi ajuns poate la concluzia că menirea culturii religioase românești nu e să reînvie pe cea bizantină, ci să rămână credincioasă tradiției creștinismului românesc care, după cum simte și autorul, este destul de fin, fără a mai fi și bizantin... Păstrăm însă din mărturisirile străinului impresia despre calitatea aleasă a acestui creștinism viu și original în pătura țărănească, iar constatarea aceasta o întărește și mai mult un al treilea străin adânc cunoscător al muzicii noastre populare. Vorbind despre colindele românești, Béla Bartók spune că „materialul românesc privitor la cântecele de Crăciun este incomparabil mai bogat decât al tuturor vecinilor"[98].

Când sentimentul creștin se revarsă și în forme artistice populare, acesta e într-adevăr un semn că pentru neamul acela binele nu e destul de bun, dacă nu e și împodobit de frumusețe, ca un fel de împlinire a tuturor lucrurilor divine și umane. Așadar, nu e vorba de o autoglorificare națională, ci de fapte observate chiar de străini.

Când afirmăm însă „prioritatea frumuseții", să nu uităm că aici e vorba de frumusețea morală, care nu pierde din vedere, ci tocmai caută să se apropie cât mai mult de *adevărul* faptelor și al ideilor, prin urmare de *dreptate*. În privința aceasta e vrednică de observat deosebirea între cântarea românească și cea apuseană. „De unde, în muzica occidentală vorbele cântate nu sunt decât prilej pentru a arăta talentul cântărețului, în muzica noastră bisericească, vorbe-

le sunt principalul, adică ideea cuprinsă în ele, iar melodia nu-i decât mijlocul de punere în valoare a textului."[99]

Se înțelege de la sine că nu putem considera pe martorii citați — oricât de aleasă ar fi calitatea lor — ca [pe] niște arbitri fără apel. Un lucru însă rezultă destul de lămurit din faptele înșirate mai sus: nota precumpănitoare în atitudinea etică a românului este lirismul, adică frumusețea. Ca să fii sigur că un lucru e într-adevăr bun, trebuie să simți emoția impersonală a artistului în fața operei de care el se desparte cu mulțumirea că a sporit cu ceva armoniile vieții. În sprijinul acestei păreri să ne fie permis să mai aducem o dovadă — fiind cea mai ușor de controlat. În basmele românești, nu numai că binele iese totdeauna biruitor, dar are și un fel precădere legată de frumusețea atitudinii. De pildă, când Făt-Frumos din lacrimă pleacă să mântuie pe fata Genarului, aproape de o pădure, în arșița dogoritoare a nămiezii, el dă cu ochii de un biet țânțar ce se zvârcolea pe nisipul fierbinte.

— Făt-Frumos, îi zise țânțarul, ia-mă și mă du până în pădure... (Altceva n-are de făcut călătorul cel plin de griji? De țânțari îi ardea lui?... Totuși, ar fi fost prea *urâtă* fapta celui care n-ar fi făcut nici măcar o jertfă atât de mică pentru o vietate chinuită). Mai departe, ajungând la malul mării, lângă o pustietate, văzu un rac atât de dogorit de soare, că abia mai mișca, necum să mai coboare până în marginea apei.

— Făt-Frumos, zise el, aruncă-mă în mare...

Călătorul uită de necazurile lui și se oprește din drum să ajute niște biete vietăți de nimic, fiindcă nu era în armonia naturii ca să se stingă viața, când putea fi atât de ușor păstrată. Tocmai inutilitatea faptei face frumusețea ei. Căci ce era să aștepte un viteaz ca Făt-Frumos tocmai de la un țânțar! Dar *frumos* ar fi fost să treacă fără a da ajutor celor strâmtorați?

Așa a judecat poporul român, creatorul basmului pomenit. Și tot așa sună și proverbul: „fă binele și-l aruncă în

mare". Așa e frumos: să faci fapta fără nici un gând de răsplată, numai pentru „frumusețea gestului".

De altfel, cu privire la „prioritatea frumuseții morale", avem un document [cum] nu se poate mai demonstrativ pentru caracterizarea sufletului românesc: este însuși numele eroilor din lumea ideală a basmului. La alte neamuri, eroul se cheamă Siegfried, Roland, Cid Campeador. Al neamului din Carpați se cheamă totdeauna Făt-Frumos. E puternic, isteț, bun, iar pe deasupra e dăruit și cu frumusețe — o calitate care le întregește pe toate. Nu e vorba numai de frumusețea fizică, ci și de cea morală: e milos și mereu gata de jertfă. Ca aureola de lumină care încununează în icoane capul sfinților, frumusețea sufletească are la el precădere asupra celei fizice, ca un bine de o categorie superioară. Lângă bunul fără merit al trupului, el adaugă și frumusețea bunătății izvorâte din sufletul său armonios — *Kalòs Kagathós*. Concepția de viață a unor rurali, în consonanță cu gândul filosofilor din sfera celei mai înalte culturi din Antichitate!... Într-adevăr, lucrul e vrednic de mirare și, în orice caz, foarte caracteristic pentru neamul de[spre] care e vorba.

12

Concluzii

Încheind observațiile privitoare la creștinismul românesc, se naște întrebarea: nu cumva acest creștinism păduratic, așa cum s-a păstrat în codrii Carpaților, e mai omenos și mai vrednic de cinste decât al altora?

Răspunsul se va vedea mai departe. Deocamdată e bine să ne dăm seama dacă observațiile înșirate până acum au fost dobândite pe o cale destul de sigură. Metoda urmată aici a fost dublă: cercetarea materialului folcloric, apoi intuiția directă, adică impresiile căpătate într-un colț dosnic al țării, trăind între oameni care păstraseră până în secolul trecut obiceiuri asemănătoare cu cele din epoca dacilor.

În latura civilizației, afirmația aceasta nu suferă nici o îndoială: în Vrancea, casele erau clădite numai din lemn și acoperite cu lătunoi ori cu șindrilă dăltuită pe o margine (așa că fiecare se îmbuca în dăltuitura celei de alături) și prinsă de căpriori prin cuie de lemn[100]; încuietorile erau tărăși de lemn; cheile — tot de lemn (adesea un biet gătej încovoiat, care era vârât pe o gaură de mărimea unei nuci, și care gătej încerca să nimerească una din crestăturile unui zăvor gros de lemn). Îmbrăcămintea — toată de lână, de cânepă, de in sau din piei de oaie. Chiar nasturii erau de piele (un fel de noduri), iar de obicei erau înlocuiți prin cheotori și băieri, adică ațe împletite din mai multe fire, unele mai subțiri, altele mai groase — după împrejurări. Putem spune că îmbrăcămintea, casa, masa și toată gospodăria țăranilor din Vrancea, Maramureș, Hațeg și alte ținuturi mai

lăturalnice ale Carpaților nu erau în secolul trecut deosebite de ale dacilor.

În latura culturii, deosebirile nu puteau iarăși să fie prea mari[101]. Se înțelege, etnograful nu poate demonstra afirmațiile sale ca un geometru. Temeiul de la care pleacă el este mai mult intuiția directă, iar în privința aceasta nu strică să amintim o vorbă a cunoscutului fenomenolog Husserl. El zice așa: „Nici o teorie nu va putea face să ne îndoim de principiul tuturor principiilor, că *orice intuiție care conduce la date imediate și originare este un izvor de cunoștință valabilă* (...). Toate datele *imediate* trebuie să fie primite pur și simplu, după cum se prezintă cunoștinței".

Întrebarea e: de la cine pornește intuiția? Câtă agerime are cel care observă, notează și apoi caracterizează un popor? Iată de ce, lăsând la o parte cele înșirate mai înainte, e bine să vedem ce ne spune despre poporul român în latura religioasă și marele intuitiv Eminescu, cel mai adânc cunoscător al neamului dintre Tisa, Dunăre și Nistru. Și fiindcă luăm ca martor suprem pe acest geniu singular, n-am vrea să se creadă că o facem numai din pornire admirativă. Din contra, ne aducem aminte că și capacitatea lui a fost tăgăduită. Hasdeu, de pildă, l-a acuzat de cosmopolitism; l-a pus în rândul oamenilor care scriu, nu din convingere, ci pentru a-și agonisi pâinea de toate zilele[102], ba l-a și citat între „nenorociții (...) care compromiseseră cea mai frumoasă concepție a tinerimii române" (era vorba de serbarea de la Putna). Un scrupulos cercetător și-a dat osteneala să adune toate batjocurile cu care democrații timpului — cei mai mulți străini sau corcituri cu străinii — au întâmpinat scrierile în proză ale lui Eminescu, considerându-l ca [pe un] spirit îngust, reacționar, pătimaș, nepriceput, pamfletar regretabil etc.[103] Din contra, noi credem că și Eminescu a putut greși uneori, dar puțini scriitori și la noi, și în alte țări, vor fi trăit atât de închinați adevărului, ca dânsul. Nimeni n-a cunoscut poporul nostru mai de aproape, iar în ce privește simțirea religioasă a neamului românesc, nimeni n-a

pătruns-o mai adânc și n-a exprimat-o mai credincios. Iată, de pildă, cum s-au răsfrânt în sufletul poetului împrejurările unei morți creștinești, în cuprinsul țării noastre.

Pe malurile Dunării, sosise Arald împreună cu masa mișcătoare a cetelor sale prădalnice. Regina dunăreană îl oprește însă locului. Desigur, era la mijloc și farmecul rasei, dar s-a adăugat îndată și puterea culturii creștine, cum se simte în toate amănuntele povestirii. Din scena atât de dramatică a înmormântării, amintim numai momentul din urmă al prohodului:

Sub bolta cea înaltă a unei vechi biserici,
Între făclii de ceară, arzând în sfeșnici mari,
E-ntinsă-n haine albe, cu fața spre altar,
Logodnica lui Arald, stăpân peste avari;
Încet, adânc răsună *cântările de clerici...*
(...)
Și lângă ea-n genunche e Arald, mândrul rege,
Scânteie desperarea în ochi-i crunți de sânge
Și încâlcit e părul lui negru... gura-și strânge;
El ar răcni ca leii, dar vai! nu poate plânge.
De zile trei își spune povestea vieții-ntrege.
(...)
Pe Nistru tăbărâsem, *poporul tău să-mpil;*
Cu sfetnici vechi de zile, mă-ntâmpinași în cale,
(...)
În jos plecat-am ochii-naintea feței tale,
Stătând un îndărătnic, — un sfiicios copil.

La blânda ta mustrare, simt glasul cum îmi seacă...
(...)
De-ai fi cerut pământul, cu Roma lui antică,
Coroanele ce regii pe frunte le așează,
Și stelele ce veșnic pe ceruri colindează,
Pe toate la picioare-ți eu le puneam în vază...

Ah! unde-i vremea ceea, când eu cercam un vad,
Să ies la lumea largă!...

Făcliile ridică, se mișc'în line pasuri
Ducând la groapă trupul reginei dunărene
Monahi, cunoscătorii vieții pământene...[xxx]

Altă priveliște: *iubirea creștină.*

De din vale de Rovine,
Grăim, Doamnă, către Tine,
Nu din gură, ci din carte,
Că ne ești așa departe.
Te-am ruga, mări, ruga,
Să-mi trimiți prin cineva
Ce-i mai mândru...[xxxi]

Și, după îmbierile iubirii, încheierea scrisorii e solemnă — aproape bisericească:

Și să știi că-s sănătos,
Că, mulțămind lui Hristos,
Te sărut, Doamnă, frumos.

Iată acum alt moment: *închinarea unui creștin.*

La Putna se adunase mulțime mare din toate țările românești, să cinstească pomenirea lui Ștefan-Vodă. Cel care făcuse chemarea era însuși Eminescu, în numele studenților de la „România Jună". Seara, după priveghiul din ajunul serbării, poetul, adăpostit în clopotniță împreună cu alți tineri, căuta să-și întipărească în minte cuvintele unui bătrân călugăr:

„Într-una din zilele anului 1777 (la trei ani după răpirea Bucovinei), *Buga*, clopotul cel mare de la Putna, a-nceput să sune de [la] sine: întâi încet, apoi tot mai tare și mai tare. Călugării, treziți din somn, se uitară în ograda mănăstirii. În

fioroasa tăcere, în sunetul clopotului ce creştea treptat, biserica se lumina de [la] sine înăuntru, de o lumină stranie şi nemaivăzută. Călugării coborâră într-un şir treptele chiliilor; unul deschise uşa bisericii (...). În acea clipă, clopotul tăcu, iar în biserică era întuneric des. Candelele pe mormântul lui Ştefan Vodă se stinseseră de [la] sine, deşi aveau încă untdelemn îndestul."

Când va mai suna?, se întrebă Eminescu, deşteptat din reverie...

Vede oricine că, pentru el, serbarea toată era o cucernică închinare către răposatul voievod, identificat cu neamul. Buga şi Daniil Sihastrul aveau partea lor la priveghere. „Deşteptarea" clopotului nu mai era o legendă, ci o *minune* ce trebuia să se întâmple, potrivit cu simţirea şi credinţa localnicilor, altfel călugării n-ar fi văzut şi n-ar fi povestit nimic.

Povestind acea împrejurare plină de taină, tânărul geniu lua asupră-şi rolul simbolic al bronzului ce avea să răsune de la Nistru pân-la Tisa. Slujba bisericii, trecutul neamului, viitorul lui, toate erau în acea clipă una. Iar cine ar mai vrea o lămurire despre creştineasca închinare a lui Eminescu către Ştefan-Vodă, să-şi aducă aminte cu ce dureroasă evlavie îl va ruga şi mai târziu:

Ştefane, Măria Ta,
Tu la Putna nu mai sta.[XXXII]

Slavici, care îl cunoscuse încă din tinereţe şi pregătise împreună cu el serbarea de la Putna, cel dintâi congres pan-românesc, lasă această mărturie: „În acum destul de lunga mea viaţă, n-am cunoscut om stăpânit deopotrivă ca dânsul de gândul unităţii naţionale şi de pornirea de a se da întreg pentru ridicarea neamului"[104]. După cum *Divina Comedie* este întreagă străbătută de puternica simţire a lui Dante pentru Florenţa şi Italia, aşa şi la Eminescu, românismul este polul sufletului său. Cinstirea filială a Basarabilor şi a Muşatinilor şi îndeosebi cultul pentru Ştefan Vodă, şi

evlavia pentru Mircea, Alexandru cel Bun și Matei Basarab, erau temeiul simțirii sale față de neam. Biserica și neamul românesc sunt pentru el aproape același lucru. Până și lumea fictivă a basmelor e învăluită la el de căldura sentimentului religios al românului. În povestea „Făt-Frumos din lacrimă", el înfățișează pe Dumnezeu nu cu vorbele stereotipe ale povestitorilor populari, ci cu o spontaneitate și o bogăție de imagini, ca și cum poetul însuși și-ar fi petrecut viața în chiliile vreunui schit din Carpați.

În sfârșit, ce înseamnă sentimentul religios al masei românești în concepția lui Eminescu, se poate vedea lămurit din cunoscuta sa „Rugăciune" către Maica Domnului:

Rugămu-ne-ndurărilor,
Luceafărului mărilor;
Din valul ce ne bântuie,
Înalță-ne, ne mântuie.
Privirea-ți adorată
Asupră-ne coboară
O, Maică Precurată
Și pururea fecioară
Marie!

Nu putem ghici îndestul cum se vor fi rugând alte neamuri. Dar suntem încredințați că „Rugăciunea" lui Eminescu va ajunge cu timpul să fie cunoscută și de alte națiii și, poate, de întreaga creștinătate, dacă un geniu muzical de felul lui Bach ori Beethoven îi va da o expresie potrivită cu armonia ei unică[105].

Așa a văzut, așa a înțeles, așa a simțit Eminescu creștinismul neamului românesc. Nimic din abstracțiunile teologice care acoperă ca o pâclă atâtea descrieri ale catolicului Dante, ci numai culoare locală și simțire adânc omenească — ar trebui să zicem mai degrabă românească. De la „Făt-Frumos din lacrimă" scrisă la 20 de ani, până la „Sărmanul Dionis", la „Rugăciunea" către Maica Domnului și la invo-

carea către Ștefan Vodă, poetul ne arată sufletul neamului carpatic îmbibat de un creștinism local, fără nici o legătură cu al altor neamuri și, în același timp, ca un fel de axă ori constantă etnică: înmormântarea, dragostea între logodnici, rugăciunea de toate zilele, patriotismul[XXXIII], poezia și chiar basmul sunt învăluite de atmosfera credințelor religioase ale poporului nostru, unul și nedespărțit. Iar una dintre temeliile acestei unități o vede Eminescu, pe lângă sângele rasei, limba lipsită de dialecte și folclorul tuturor ținuturilor românești, tocmai în simțirea religioasă a neamului, în creștinismul său arhaic, liric, lipsit de ambiția propagandei confesionale, scutit de erezii și de eretici și încrezător în biruința binelui. De aceea, confruntând cele scrise de Eminescu despre sufletul poporului nostru cu caracterizarea schițată în capitolele precedente, socotim că nu ne-am depărtat de realitatea faptelor. Chezășia lui Eminescu ne este de-ajuns. Cât privește spusele cărturarilor alogeni mereu în război latent cu neamul din Carpați sau ale corciturilor incapabile de a avea intuiția satului românesc, ele nu pot fi de nici un folos etnografiei ori istoriei. Cei care afirmă că poporul român este *ateu, fatalist* [sau] *lipsit de gânduri* sunt din capul locului lipsiți de intuiția de[spre] care vorbea Husserl, lucru foarte grav atunci când e vorba tocmai de descrierea unui fenomen atât de complex, cum e viața religioasă a unui neam. Așa ceva cere nu numai multă putere de observație, dar și un grad oarecare de adezivitate[XXXIV], adică de apropiere sufletească față de neamul respectiv. Iar lucrul acesta nu se poate cere metecilor[XXXV], ori cercetătorilor care înșiră doar documentele, ca mărgelele pe ață, sau eruditului haotic care adună tot ce-i iese înainte: bun-rău, sigur-nesigur numai să[-și] sporească numărul publicațiilor *ad pompam et ostentationem* [XXXVI]. Din contra, se cere mai întâi oarecare consonanță de cuget și de simțire cu poporul despre care scrie și, în orice caz, o sfântă spaimă de neadevăr. Fiindcă, vorba cronicarului: „nu ieste șagă a scrie ocară vécinică unui neam, căci scrisoarea ieste un lucru vécinicu.

Când ocărăscu *într-o zi* pre cineva ieste greu a răbda; dară în véci?"

Așadar, trebuie consangvinitate sau măcar adezivitate, adică destulă potriveală sufletească, ceea ce presupune trăire împreună și o sinceră dorință de a înțelege. Altfel, e o grozavă îndrăzneală să categorisești un popor, a cărui viață o cunoști numai din cărți ori din goana unei călătorii ca a reporterilor de la gazete. Ce să mai zicem de scriitorii care nu-și mai dau osteneala să dovedească afirmațiile lor! Sub pretext de filosofie poetică, ei se îmbată — ba încă îmbată și pe alții — cu o terminologie bizară, care ține să dea impresia de cugetare adâncă. În loc de fapte precise și de raționamente clare, ei se încântă singuri cu vorbe răsunătoare — un fel de „verbocinație", cum zicea Rabelais, sau „beție de cuvinte", cum a spus altcineva pe românește.

Ne mângâiem însă cu speranța că rătăcirea aceasta, un fel de „boală a copiilor", va înceta pe măsură ce cultura noastră se va apropia de maturitate. În fiecare generație, ambițioșii sunt supuși la accese de vorbărie, bâiguiesc ca pruncii, înainte de a vorbi deslușit. Cei cu destulă sănătate ajung însă la vorbire normală, rămânând numai un număr foarte mic cu stigmatul lipsei de maturitate până la sfârșit.

De altfel, ciudățenii din acestea s-au mai văzut și la alte popoare. Pe la începutul secolului al XIX-lea, măcar că științele exacte luaseră mare avânt, unii cărturari se apucaseră de speculații *ad libitum*[XXXVII], pe care voiau să le treacă drept adevăruri științifice. În Germania, de pildă, unii se sileau să facă „fizică speculativă", ba înființaseră și o revistă *ad-hoc*. Voiau nici mai mult, nici mai puțin, decât să construiască din imaginație universul, cerând contemporanilor să nu creadă ce văd cu ochii, ci să admită revelațiile lor. Astfel, afirmau că între Marte și Jupiter nu poate și nu trebuie să existe nici un corp ceresc — tocmai când telescopul începuse să dea la iveală în acea regiune a sistemului nostru planetar familia așa-numiților „asteroizi". Cu drept cuvânt, serios Humboldt a caracterizat acele fantezii drept „saturnalii metafizice".

Astăzi trecem, după cât se pare, printr-o nouă fază de „verbocinație". Analizele „spectrale" și „suprarațională" ale lui Keyserling sunt un adevărat salt în tenebrele unui misticо-poetism lipsit de orice frâu logic. Mai sincer, poetul Mallarmé [și-]a intitulat singur una dintre operele sale *Divagations*, adică aiureli, iar pornirea aceasta spre anarhie intelectuală a găsit imitatori și la noi. Sunt și români care nu se sfiesc a construi universul după propria lor inițiativă. Măcar că Goethe (și nu era poetul de la Weimar cel mai puțin înțelept dintre oameni) ajunsese la încheierea că „la început sta *fapta*" (*Im Anfang war die Tat* [XXXVIII]), românii mai isteți și mai comozi au rămas tot la „cuvânt". Unde lipsește noțiunea, adică cugetul clar, se înființează iute și degrabă *o vorbă... Ein prächtig Wort zu Diensten steht.*[XXXIX] Și, vorba lui Creangă, dracu-i al lui pe șapte ani, dacă nu scoate din el universul întreg, cum scoate la panoramă „marele scamator" panglici pe gât, de toate culorile și de toate lungimile, până la proporții abisale... La întâia privire, lucrul pare comic și, totuși, urmările sunt serioase: dovadă numărul cuvintelor bolnave sau îmbolnăvite care inundă de câtva timp scrisul românesc. Zilnic auzi: „structurizare", „cosmicizare", „culturalizare", „absolutizare", „valabilizare", „existențializare"... toate semne ale unei cugetări căznite și ale unei simțiri cvasi-patologice. Cine ar fi crezut că, după Descartes cu ale sale *Regulae ad directionem ingenii*,[XL] vom ajunge la „divagations", iar după Eminescu și Maiorescu ne vom trezi cu o nouă „beție de cuvinte"?[106]

Se înțelege, nu-i treaba noastră să purtăm grijă de slujeniile ce se văd în alte țări. Dar fiindcă blagomaniile pseudo-filosofice și pseudo-literare se înmulțesc și la noi, e timpul să luăm seama. Rătăcirea unuia și altuia ne întristează, dar nu ne sperie. Libere să fie toate ipotezele și toate fantezиile verbale. Când e vorba însă de zugrăvirea poporului nostru și de interpretarea sufletului etnic, după ce am văzut cum s-a oglindit folclorul în mintea lui Alecsandri, Creangă, Eminescu și alți clasici, să vedem azi că unii scriitori pun

pe seama poporului român propriile lor închipuri, asta ni se pare nedrept și primejdios. Destule lovituri ne vin din partea dușmanilor care înfățișează poporul român ca un monstru, ca să-l mai schimonosim și noi. Românul „ateu", „lipsit de gândire"? Pe ce se întemeiază astfel de afirmații? Există undeva pe fața pământului vreo grupare etnică lipsită de preocupări religioase? Spus-a vreun cărturar serios despre masa vreunui popor că e „lipsită de gânduri"?

Vorba bătrânului cronicar: „nu ieste șagă a scrie ocară vécinică unui neam". Cât timp neamul carpatic trăise în sfera lui de cugetare, manifestată în folclor, românii își urmau calea arătată de temperamentul lor și de puterea tradiției. Mai târziu, când s-a ivit marele cutremur din secolul trecut, adică revoluția politică și socială care a avut drept urmare scrisul buimac al epocii cenzurate de Maiorescu, primejdia tot nu era încă așa de mare, fiindcă prea puțină lume citea produsele tipografice. Azi însă, când tipăriturile sunt atât de numeroase și când ele pot pătrunde până în colțurile cele mai dosnice ale țării, primejdia este într-adevăr serioasă; flecăreala solemnă a măsluitorilor de vorbe poate ameți pe cititorii nepregătiți și pe toți cei slabi cu duhul. Pe timpul lui Maiorescu, aflasem că „adjectivul este dușmanul substantivului". (Și cu drept cuvânt, fiindcă îngustează noțiunea și o precizează, uneori corect, alteori necorect, când nota adjectivală e adăugată de un om necinstit sau nepriceput). Azi încă, când plebea condeiașilor croiește din orice adjectiv substantive și verbe și ce-i mai trece prin minte, primejdia este neasemănat mai grea. Cei molipsiți de „culturalizare", „misticizare", „prospețenie", „valabilizare", „autentizare" și alte bâiguieli pretențioase, încep să falsifice nu numai limba, dar și cugetarea și simțirea poporului, adică tot ce etnografia înțelege prin *cultură* (prin urmare și viața sa religioasă). Iată de ce, este o datorie de igienă intelectuală și morală să respingem cu toată hotărârea caracteristicile atribuite poporului nostru prin calificative ca *ateu, lipsit de gânduri*... și alte catalogări tot atât de superficiale.

Recunoaștem însă că ispita n-a fost mică pentru iubitorii de înnoire și amatorii de stil grandilocvent. Sărăcia de idei se ascunde minunat sub iureșul vorbelor, mai ales în domeniile cugetării, unde disciplina științifică nu este încă destul de consolidată. Când se găsesc și azi etnologi care afirmă că cea dintâi formă de credință religioasă a sălbaticilor este monoteismul; când un etnograf cu notorietatea lui Frobenius a putut afirma că „chinul sufletesc al lui Pascal și pornirea pasională a francezilor spre revanșă"[107] sunt un reflex al concepției despre lume ca o cavernă; că însuși creștinismul nu-i decât „ultima formulă magică a ceea ce se numește Höhlenbewüstsein"[XLII], este vădit lucru că nu stă în măsura oricui să atingă probleme atât de fine, cum sunt evoluția cugetării religioase a omenirii și caracterizarea religiei unui popor. H. Schurz, un cinstit discipol al lui Fr. Ratzel[XLIII], a mărturisit într-un moment de amar scrupul științific că i-ar fi „de o mie de ori mai plăcut să lucreze într-o meserie oarecare, decât să se lupte cu o problemă lunecoasă, cu neputință de dibuit, deoarece scapă printre degete". Numai astfel de cugetători conștiincioși își pot da seama ce drum lung are de străbătut metodologia etnografiei, până se va putea apropia în chip mai mulțumitor decât azi, de studiul marii probleme a religiei, ca parte a culturii unui popor. Nici o mirare așadar că, la noi, s-au putut scrie despre noi înșine atâtea absurdități. De aceea, păstrând rezerva cuvenită față de probleme atât de complexe, socotim totuși că putem afirma cel puțin atât:

1. Ceea ce numim azi „românism", adică esența firii noastre ca neam, nu-i altceva decât vechiul dacism, peste care s-a altoit doctrina mai nouă a creștinismului.

2. Din cauze geografice, etnografice și istorice, altoirea aceasta s-a nimerit să fie scutită de o atingere prea directă atât cu Orientul bântuit de erezii, încă din secolele dintâi ale erei creștine, cât și cu Occidentul, unde Biserica papală s-a amestecat mereu în treburile politice. În urma acestei relative izolări, creștinismul a rămas în Carpați cu o înfățișare mai arhaică și scutit de compromisuri cu viața laică.

3. Prin lipsa războaielor confesionale, a ereziilor și a persecuțiilor religioase, poporul român a dovedit o reală apropiere de maturitate. Am putea spune că a realizat o cultură *majoră,* — ceea ce era și de așteptat, dacă ne gândim că numai în starea de hoardă sau de seminție poate fi vorba de culturi minore. Din contra, poporul din Carpați, fiind unul dintre cele mai vechi din Europa, s-a putut bucura de o lungă dezvoltare, iar folclorul său atât de variat e o dovadă concretă de putere creatoare. În popoare ajunse pe această treaptă, minor sufletește poate fi numai individul, masa însă nu se mai poate întoarce către pruncia culturală, după cum nici omul matur nu poate retrograda spre copilărie.

4. Toate afirmațiile acestea au ca punct de plecare satul. El e unitatea de măsură a vieții neamului. Tipică, pentru noi, e numai cultura săteanului, ca una care a însumat secol cu secol caracteristicile esențiale ale neamului întreg. Orașul, ca și individul, este un element prea schimbător și deci trecător. Se înțelege, nu negăm nici orășeanului putința de a juca un rol însemnat în cultură, dar afirmăm că cea mai însemnată personalitate nu poate atinge potența sa cea mai înaltă, decât sprijinindu-se pe datele „imediate și originare", adică pe sat ca permanent creator de cultură. Cazul lui Eminescu este cea mai bună dovadă. El s-a ridicat deasupra tuturor, nu numai prin facultățile sale geniale, dar și prin împrejurarea că a întrupat mai mult decât toți câteva elemente fundamentale: dacismul, „limba veche și-nțeleaptă" și creștinismul.

De aceea, putem afirma ca încheiere următoarele: după felul cum religiozitatea poporului român s-a reflectat global în folclor și analitic în sufletul atât de clarvăzător al lui Eminescu, avem drept să credem că încercarea noastră de a caracteriza creștinismul românesc nu s-a depărtat de adevărul faptelor. Așa păduratic cum s-a păstrat în mediul carpatic, creștinismul acesta e mai omenos și mai vrednic de cinstire decât al altora.

II

Creștinismul românesc în raport cu bisericile altor neamuri

Verificare istorică

În partea întâi, am încercat să arătăm caracteristicile specifice ale creștinismului românesc, întemeindu-ne mai ales pe analiza folclorului național. Putem însă apuca și pe o altă cale: să ascultăm ce spun străinii despre concepția religioasă a neamului nostru și, în același timp, să încercăm o verificare istorică, aruncând o privire și spre trecut. În acest chip, vom putea să ne dăm seama și mai bine unde stă deosebirea dintre creștinismul nostru și cel al altor neamuri. Lucrul acesta ni se pare cu atât mai necesar, cu cât pe pământul nostru se întâlnesc cele trei ramuri ale creștinismului european: catolicismul, luteranismul și Ortodoxia. Să începem cu părerea străinilor.

Scriitorul pe care l-am adus martor în legătură cu latura estetică a creștinismului, se exprimă astfel: „Catolicul, zice el, trăiește sub apăsarea disciplinei și a dogmei poruncite de sus. Protestantul este necontenit victima unei lupte de morală personală. Ortodoxul (slav ori bizantin) se pleacă spre o *exaltare mistică* sau cercetează *cine* este eretic. Cei dimprejurul Mediteranei fac din orice divinitate o statuie și din orice credință un decor. Evreul duce religia cu el, ca pe un manual de igienă (...). Românul însă habar n-are de toate acestea. *Religia lui este tradiția poetică a satului privit ca un ținut deosebit și veșnic*: departe de sat nu mai e religie decât în mănăstiri".

Mai departe: „Românii prezintă observatorului două însușiri negative, care *îi deosebesc din punct de vedere moral, atât de rușii ortodocși, cât și de grecii de asemenea orto-*

docși. În rândul întâi, este *sila lor față de misticism* și, în al doilea rând, nepriceperea în afacerile practice, la care trebuie să adăugăm și un simț foarte dezvoltat pentru poezia religioasă"[108].

Nu ne vom sili să analizăm dacă aceste epitete sunt potrivite ori nu, ci ne mulțumim deocamdată cu această constatare: *creștinismul românilor e deosebit de al vecinilor*. Nu se aseamănă nici cu al catolicilor, nici cu al protestanților, nici măcar cu al ortodocșilor (ruși, greci etc.). Vom reveni îndată asupra acestei deosebiri.

Pentru a netezi drumul, e necesar să răspundem însă la o întrebare: cum se împacă spontaneitatea lirismului religios (uneori *patetic*) cu neutralitatea românului față de credințele altora? Apoi, se potrivește vioiciunea simțirii cu indiferența pentru latura practică a vieții? (*inaptitude aux affaires pratiques*).

Credem că antinomia aceasta e numai aparentă. Neutralitatea față de credințele altora și prin urmare toleranța se explică prin înclinarea către contemplație, adică o atitudine antiraționalistă [în chestiunile de credință]: „Nu judeca spre a nu fi judecat", zice Biserica. Românul formulează ideea aceasta în felul următor: nu fi intransigent în ce privește viața altora, negându-le libertatea de a-și păstra particularitățile lor personale ori etnice. După cum tu ai o simțire a idealului tău social și religios (uneori vie până la lirism), tot așa este permis și altora să-și aibă simțirea și gândirea lor. Primește-i deci cu felul lor deosebit de a fi, ba chiar caută să-i înțelegi și să-i prețuiești: „iubește pe aproapele!". Exclusivist e numai prostul (care nu poate aprecia relativitatea valorilor) și egoistul, al cărui tip superlativ e vanitosul — tot o ipostază a prostiei. Așadar, neutralitate și îngăduință față de idealul altora; nu da năvală în conștiința nimănui; nu se coc poamele punându-le cărbuni dedesubt; așteaptă lucrarea domoală a razelor soarelui[109].

Și mai ușor de explicat este partea a doua a presupusei antinomii. E nu numai firesc, ci foarte firesc, ca cel liric să

nu fie și practic. Cu mult înainte de Romier, Alecsandri observase că „românul e născut poet". În realitate e mai mult decât atât: e născut artist, adică are aplecare spre toate artele, până și spre arta de a privi întreaga viață sub aspectul frumuseții (*kalòn kagathón*). Iar cine are o astfel de aptitudine e natural să fie delăsător față de interesele sale, ceea ce este un mare neajuns în lupta pentru existență. Rusul e născut coropcar — gata în orice clipă să colinde din loc în loc, numai câștig să iasă. Grecul e de mic corăbier. Bulgarul e [un] plugar care se îndreaptă spre bani, ca rața spre baltă. Sasul cam tot așa... Din contra, evreul e orășean și negustor oriunde și cu orice fel de marfă. „Dacă nu le-ar rămâne evreilor decât pulberea din drum, zice Romier, ei tot ar face negoț măcar cu ea."

Dimpotrivă, românul face alte socoteli. Afară de dorul pământului, nu-l ispitește nici o altă patimă. La orizontul vieții lui e ogorul, iar de la ogor, ochii se îndreaptă tocmai spre zarea cerului și a veșniciei. Amintim ca pe ceva tipic, cuvântul unui bătrân plugar: „eu mor lângă ogor; oi trăi un an, doi, de-acolo vă las pe voi..." Cu astfel de îndrumare unilaterală spre natură și cu sentimentul acesta al dezlipirii de viață, numai om de afaceri nu poate ajunge cineva...

Se înțelege că impresiile scriitorului catolic mai sus citat, ca și ale altora, nu pot fi luate ca adevăruri matematice, — mai ales când e vorba de probleme așa de grele, cum este caracterizarea sufletului unui neam și aprecierea concepției sale religioase. Un lucru e însă vrednic de reținut: mărturisirea călătorului că a găsit aici un creștinism *sui generis*, deosebit de al altora prin lirism și omenie. Și oricâte rezerve ar face cineva asupra acestei caracterizări, trebuie să mărturisim că acel străin a dovedit o pătrundere mai adâncă în firea poporului nostru decât mulți publiciști locali. Unii dintre aceștia (meteci prin sânge sau prin formația lor intelectuală) s-au arătat cu totul lipsiți de intuiția vieții românești. Cum ar fi putut să scrie ceva cu minte despre lucruri care le erau necunoscute? La fel ca femeile închinate

jurnalului de modă, astfel de scriitori de pripas spicuiesc mereu să vadă ce mai e „nou", adică „la modă" și, ademeniți de formule împrumutate de aiurea, se căznesc să afle „sincronizări", „paralelisme", „refulări", „structurizări", „retrăiri" și alte rețete de ocazie. Apucând pe această cale, ei schimonosesc realitatea și zugrăvesc nu sufletul românului, de care habar n-au, ci caricatura propriului lor suflet de iobagi intelectuali, cu ochii mereu țintă la un stăpân de peste hotare. Într-adevăr, e un merit că scriitorul francez mai sus citat și-a dat seama de deosebirea Bisericii române față de cea catolică, protestantă, bizantină, moscovită etc. Dar nu strică să mai auzim și alte păreri, începând cu a unuia din „pravoslavnica" Rusie. Iată ce ne spune unul dintre cei mai buni cunoscători ai vieții poporului rus:

„De mic copil, îndată ce se ridică pe labele dindărăt, omul din Apus vede peste tot isprăvile monumentale ale muncii strămoșilor săi. De la canalele Olandei, până la Riviera italiană (...) vede puterile elementare ale naturii supuse intereselor chibzuite ale omului. Copilul apusean primește această impresie de când suge, iar aceasta îl educă, sporește în el conștiința valorii omenești, respectul muncii și sentimentul însemnătății personale, ca moștenitor al minunilor silinței și operei străbunilor. Însă *astfel de cugete, astfel de sentimente și astfel de aprecieri nu se pot naște în sufletul țăranului rus*. Câmpia nemărginită, pe care vezi numai case clădite din lemn și acoperite cu paie, are însușirea primejdioasă de a face gol în sufletul omenesc, de a slei în el orice dorință. Când trece de marginea satului, țăranul dă cu ochii de gol și, privind această pustietate, simte după puțin timp că acel gol a copleșit chiar sufletul său. Nicăieri în jurul lui nu zărește o urmă durabilă a muncii și a creațiunii. De jur-împrejur, stepa nemărginită, iar în mijlocul ei o biată ființă bicisnică, aruncată pe acest pământ plictisitor spre a îndeplini o muncă de ocnaș. Astfel, individul devine sătul și prea sătul, e copleșit de simțirea nepăsării care ucide în el până și putința de a mai cugeta, de a-și

mai aminti că a trăit și el pe acest pământ, și de a scoate din păcăniile vieții oarecare idei. Un istoric al Rusiei, pentru a caracteriza pe țăranii ruși, zicea despre ei: *o mie de eresuri și nici o idee.* Întregul *folclor* rus îndreptățește această tristă judecată."[110]

Dar aceasta nu-i destul. Cunoscutul luptător democrat împinge analiza sa și mai departe. El caută să-și dea seama cu de-amănuntul ce se ascunde în străfundul mujicului rus. Iar ce-a găsit îl umple de uimire și de întristare:

„Oameni pe care îi prețuiesc de multă vreme m-au întrebat ce gândesc eu despre Rusia. Drept să spun, ceea ce cuget eu despre țara mea sau, ca să vorbesc mai lămurit, despre poporul rus, mi-e foarte penibil. Mi-ar fi fost mai plăcut să nu răspund acestei întrebări. Dar am văzut prea multe și am pătit eu însumi prea multe, ca să am dreptul de a mă ascunde în dosul tăcerii..." De aceea Gorki, ca un om care iubea masa poporului, spune fără înconjur o sumă de grozăvii. Aici vom spicui numai câteva fapte.

Pentru poporul rus, zice el, „anarhia este o stare zoologică naturală (...). De sute de ani, țăranul visează un stat care *să nu se atingă de voința individului.* El crede că ar exista undeva, la marginea pământului, o țară care se cheamă *regatul lui Opon,* unde oamenii trăiesc liniștiți, fără să știe ce e *orașul* — dușmanul vieții omenești. Instinctul nomadului (Gorki a scris și o carte cu titlul *Vagabonzii*) pare că n-a pierit nici azi din țăranul rus, *care privește munca plugarului ca un blestem al lui Dumnezeu,* și pe care îl chinuiește și acum pofta de a hoinări. Nu vezi la dânsul aproape deloc (...) dorința de a se statornici pe locul ales și de a modela împrejurimea potrivit cu interesele sale". Un proverb rus spune lămurit: „Nu te feri de muncă, dar nici de muncit să nu muncești!".

Până aici, să zicem că e lene sau ceva asemănător. Iată însă o destăinuire și mai gravă: *poporul rus nu are memorie,* adică nu ține socoteală nici de păcăniile lui cele mai grele. O dovadă: acum vreo trei sute de ani, după moartea

lui Boris Godunov (1606), un oarecare Ivan Bolotnikov se pune în capul țărănimii, cu această lozincă: moarte boierilor și celor bogătași. Răscoala a fost cumplită. Cu mare greutate, Moscova a scăpat de asediul cetelor de țărani porniți pe jaf și ucideri. În cele din urmă, Bolotnikov a fost biruit, i s-au scos ochii, apoi i s-a tăiat capul. Azi, în nici un sat din Rusia, nu mai știe nimeni nimic despre el, nici de numele lui nu se mai aude.

După vreo 50 de ani, altă revoluție — sub Ștefan Riazin care răscoală toate satele din ținutul străbătut de Volga. Uitat și acela, măcar că timp de trei ani de zile, gloatele au prădat în lung și-n lat, ucigând pe moșieri, prădând orașele și bătându-se după toată rânduiala militară cu armatele țarului Alexei Romanov. (Revoluția a fost înăbușită în sânge. Riazin a fost prins și rupt în bucăți. Azi, uitat de toată lumea). Și mai grozavă a fost o altă revoluție, sub Pugacev, în timpul Caterinei. Uitată și aceea.

Un istoric, care a cercetat de aproape viața rușilor, încheie opera sa cu aceste cuvinte: „Poporul rus *nu are memorie istorică*. Nu-și cunoaște trecutul și pare că nici nu vrea să-l cunoască".

Să întoarcem pagina. Până aici am arătat numai partea negativă. Ce nu e — *nu e*. Să vedem *ce este* poporul rus. Aici, Gorki se înfioară: „*Cruzimea*, zice el, *e lucrul care m-a uimit și m-a chinuit, de când trăiesc* (...). Ei bine, cruzimea rusului e de o rafinare diavolească". Torturile la care au fost supuși prizonierii în timpul luptelor dintre armata roșie și cea albă întrec orice închipuire omenească. Citățm una singură, de un sadism mai mult decât bestial. „Din pântecele spintecat al prizonierului, se scotea capătul mațului subțire, era țintuit de un copac sau de [un] stâlp de telegraf, apoi începea biciuirea, spre a-l sili pe cel torturat să fugă împrejurul copacului ori al stâlpului, iar ei priveau cum iese mațul din rană". Și ca să nu credem că astfel de grozăvii sunt numai urmările războiului, Gorki ne arată și cruzimea din timp de pace. „Cred, mărturisește el, că nică-

ieri pe lume femeia nu-i bătută atât de grozav și fără milă, ca-n satele rusești (...). O zicătoare spune: «bate femeia cu un par, apropie-te și vezi dacă mai suflă. Dacă mișcă, să știi că-i mai trebuie». Copiii, de asemenea, sunt bătuți cu aceeași râvnă."

Într-o altă carte, unde Gorki povestește propria sa copilărie, bătaia este un fel de leitmotiv. Ca să nu mai lungim vorba, amintim un proverb, în care se poate vedea deplin concepția rusească despre lume: „Ce bună e viața, dar n-ai pe cine bate".

Evident, un martor ca democratul Gorki nu poate fi pus la îndoială. Și dacă ar obiecta cineva că am pus înainte un om „de stânga", cum se zice în zilele noastre, iată pentru cei „de dreapta", mărturia unui teolog ca Berdiaev:

„Un anarhism ciudat este caracteristica rușilor[111] (...). Literatura noastră a rămas străină de spiritul Renașterii, în ea nu e un prisos de puteri pe care să le simți, ci o *boală a sufletului*, căutarea chinuită a unui mijloc spre a scăpa de pierzanie (...). Am trecut prin curentele filosofice și teosofice dușmane Renașterii, fără să fi cunoscut încântarea de *a cunoaște*. Nu ne-a fost dat să trăim bucuria unei omeniri libere. Aceasta este, în ciudățenia ei, amara soartă a Rusiei."

Dar fiindcă am ascultat, cu privire la români și pe un scriitor străin, să ascultăm și în cazul de față pe un francez, care a trăit mai multă vreme în Rusia, ca membru al „Institutului francez din Petrograd", un cercetător care a cunoscut nu numai pătura de sus, dar și țărănimea, atât înainte de războiul mondial, cât și după acest mare eveniment. Iată mărturia sa: „Conștiința mujicilor este un bunget[xiii] de instincte elementare, în care nu pătrunde nici o lumină. Țăranii au rămas cum erau în păgânism, în timpurile îndepărtate ale zeului Pernu și ale mitologiei lui sângeroase; sunt brutali, prădalnici, mișei, fără milă de omul slab, umili în fața celui puternic, fără măsură și fără frâu. Judecata lor se rezumă în ceea ce le spunea Pisarev în 1861: ce poți fărâma, fărâmă; ceea ce rezistă loviturii e bun, ceea ce se spar-

ge e bun de aruncat la gunoi. În orice caz, lovește în dreapta, lovește în stânga. Nici un rău nu poate să iasă din asta (...). În sectele rusești de azi trăiește numai spiritul hoardelor ancestrale, peste care barbaria epocilor străvechi își întinde încă întunericul ei. De aici ies toate răscoalele agrare, manifestări repetate ale unei *anarhii congenitale*, fără putință de lecuit. Tulburările acestea sunt *în firea mujicilor*"[112]. Iar cu privire la zelul religios, care părea multora un semn caracteristic al masei rusești, faptele ne impun o revizuire a judecății. Un istoric rus de mare renume, într-o operă asupra civilizației ruse, mărturisește că țăranii ruși se uitau cu ochi răi la mănăstiri. Așezarea sihaștrilor în apropiere era socotită ca o primejdie, de aceea, nu rareori, îi și ucideau[113]. Iar în zilele noastre, când bolșevicii au distrus mii de biserici între care și vestita Lavra de la Kiev și au pângărit moaștele, țăranii au pus mâna pe arme, ca să-și apere grâul, dar n-au mișcat un deget pentru apărarea bisericilor.

Despre ciudățeniile sufletului rusesc și caracterul său anarhic am mai putea înșira multe alte mărturii (între altele am putea aminti paginile unui membru[114] al Academiei Franceze, ambasador la curtea țarului, în epoca lui Rasputin). Dar e destul și atât spre a se înțelege sfiala cvasi-instinctivă a poporului nostru față de lumea moscovită, al cărei suflet l-am cunoscut destul de aproape din timpul lui Cantemir până la războiul din 1916-1917. Dacă se va deștepta vreodată între vecinii de la răsărit și acea „nostalgie" spirituală de care ne vorbește Berdiaev[115] aceasta e o altă întrebare. Deocamdată faptele înșirate aici lămuresc, credem, îndeajuns antiteza dintre noi și moscoviți[116].

În fața omului vagabond al stepei, neamul nostru e legat de munți, văi, dealuri, coline, ba chiar și de aspectele deosebite ale câmpiei. Una e Bărăganul neted ca masa și total lipsit de râuri; alta e Bugeacul bogat în limanuri, alta stepa dobrogeană ușor vălurită oriunde ai întoarce privirile, și cu totul altceva e pustia de la poalele munților Apuseni, plină de viroage și de locuri mlăștinoase în preajma unor

râuri care abia șerpuiesc — câmpie unde te temi mai mult de inundație, decât de secetă. Peste tot însă din vârful Retezatului, până la al Pietrosului din Maramureș, al Rarăului și mai departe, la „Marea cea mare", ochiul românului a întâlnit peste tot un orizont clar. Omul a trăit în ținutul carpato-danubian în legături de mare și veche intimitate cu o natură blândă, prietena lui de mii de ani. De la huni și căpcăuni, până la pecenegi, cumani și tătari, el a văzut topindu-se sub ochii săi pe toți cei care nu erau potriviți cu pământul românesc, pe când neamul vechi de zile nu s-a clintit din loc. Munteanul e și azi atât de bine legat de muntele lui, încât „nu se dă dus", cum nu se lasă ursul să fie scos din bârlog; podgoreanul e lipit de vița viei, ca în vremurile lui Dromichete și Burebista; cosorul lui amintește și azi vechea sabie dacică, iar plugarul din câmpie e una cu ogorul, din zorii zilei, când ciocârlia vestește răsăritul soarelui și până după apus, secerând în zilele de mare grabă chiar și la lumina lunii.

Astfel stând lucrurile, antiteza dintre neamul carpatic și pribegii din stepa scitică, apoi mongolo-rusească e un fapt fundamental, de dimensiuni istorice seculare. Când nomazii strâmtorați de Darius al lui Histaspe au încercat să se apropie de pădurile Nistrului și de cetatea carpatică, bătrânii noștri le-au arătat vârfurile lăncilor. Spre deosebire de hoinarii stepelor ponto-caspice, noi eram plugari statornici, și așa am rămas de atunci până azi. De aceea, nu numai râuri mari, ca Tisa, Someșul, Crișul, Mureșul, Oltul, Argeșul, Buzăul și Prutul, dar și unele mai mici (Bârzava, Ampoiul, Motrul, Timocul etc.) și-au păstrat numele lor din vechime. Unele sate românești sunt așezate pe vetre milenare. Fântâna din care beau apă păcurarul (*pecorarius*) sau ciobanul de azi e aceeași din care au băut și strămoșii lor daci, care au păzit oile la aceeași stână. Tot „alte unde curg aceluiași pârâu", dar codrul de brazi, râul și spița neamului aceleași au rămas. Uneori dai de lucruri minunate. Măcar că Dobrogea a fost șleaul năvălirilor, în satul Camena s-a găsit o in-

scripție cu numele *Petra*, ceea ce înseamnă același lucru ca și „Camena", semn că, la venirea slavilor, noi eram la fața locului și-au trebuit să se țină și veneticii de numele cel vechi. Așadar, despre noi, care am păstrat până azi numele latine ale râurilor și pomenim și azi în colinde pe „bădica Traian", nu se poate spune că nu avem „memorie istorică". Iar dacă mulțimea satelor n-a uitat pe ctitorul cel vechi al neamului, nici pe micul Sfânt Nichita, era foarte firesc să nu uite pe Ștefan Vodă și alți domni vestiți. Vrâncenii îi zic și azi „moșul Ștefan", parcă ar fi trăit ieri-alaltăieri și ar fi fost chiar străbunul lor. Tot astfel, pe Mihai care „încăleca pe șapte cai" îl știu și copiii, iar pe Brâncoveanu Constantin, „boier vechi și domn creștin", îl jelesc și azi fetele și babele, bocindu-l pentru moartea lui cea cumplită. Cât despre Horea, Tudor și Iancu, nici nu mai pomenim. Ce asemănare poate fi între sufletul muscalului mereu pornit pe ducă (și de aceea fără memorie istorică) și românul legat de pământul lui și de tradițiile lui *ab antiquo*? Unul e caropcar, „vagabond" din fire (cum ni-l arată Gorki), iar când se așază locului, mir-ul îl amestecă în turmă (de aceea comunismul a prins atât de iute rădăcini între ruși) pe când celălalt este individualist încarnat. Satul rusesc îngrămădește casele ciotcă, pe când cel românesc le răsfiră, deoarece fiecare ins vrea să aibă nu numai *casa* lui, *camera* lui, *celarul* lui, dar și *curtea* lui (amintire despre vechea *cohortem*) și o grădină cu *pomi* și *legume*.

Un etnograf ungur, St. Györgfy, cercetând locuințele din Bihor, a rămas mirat de întăritura dimprejurul lor, iar altul, Szilagy Zoltan, mărturisește că astfel de *valuri* de pământ, cu țăruși de 2-3 metri înălțime, împletite cu nuiele și apărate alături și de un șanț adânc, își trag originea din cetățile de pământ ale dacilor[117]. Dar oricum ar sta lucrul, o constatare se impune mai presus de orice îndoială: românul nu e gregar, nu se confundă în turma altora. Casa lui, arătura lui, fâneața lui, uneori și pădurea lui, toate *ale lui* sunt bine despărțite de ale vecinilor prin cioflaci sau cioplaci ori prin

„boui" — stâlpi de lemn, ciopliți uneori în chip de bour, adică având crestate la capătul de sus coarnele bourului. Acestea la un loc înseamnă: amintire de trecut, *tradiție*, proprietate moștenită de la părinți și strămoși, de unde și calificativul de *moșnean* sau *răzeș*, ca titlu de superioritate socială față de iobag, clăcaș și mai ales față de *venetic* — adică om venit de aiurea.

Tradiția aceasta are însă nu numai un fundament social, ci și unul antropologic, prin urmare cu mult mai vechi. Am amintit aiurea că cercetările sociologice (pe lângă cele antropologice, preistorice, arheologice și etnografice) arată aici, împrejurul Carpaților, stăruința unui element etnic cu o civilizație și cultură milenară[118]. Astfel stând lucrurile, tradiția s-a putut forma și consolida apoi prin ritmul muncii impus de mediul carpatic: agricultura străveche (întinsă la vreme de nevoie până sus, pe plaiurile munților), păstorie iarăși veche și în stil mare (cu transhumanță), podgorie bogată, industrie casnică admirată și în țările foarte civilizate dimprejurul Mediteranei[119]. Vrând-nevrând, munca de veacuri a unui popor deșteaptă anumite idei și sentimente. Sufletul etnic se automodelează, până ce se încheagă ca ceva unitar. Fondul organic, de o parte (elementul rasial) și munca zilnică, de altă parte, cu gândurile și sentimentele corelative, fixează prin neîncetata lor colaborare ceea ce se numește caracterul etnic al poporului respectiv.

Ce urmează de aici în legătură cu problema de care ne ocupăm? Urmează un lucru foarte însemnat: nu numai mediul fizic și rasa, dar și „școala muncii" noastre milenare ne-a despărțit și ne desparte de ruși, atât în viața de toate zilele, cât și în felul de a concepe lumea, inclusiv religia, adică „socotelile cu eternitatea". Spre deosebire de misticismul moscovit, foarte apropiat de bigotism (oscilând între naivitățile vulgare ale lui Ivan Turbincă și demonismul lui Dostoievski), românul are, cum am văzut din folclorul său, o atitudine trează și calmă: e credincios, dar fără fanatism, e liric (cum observa și catolicul Romier), dar fără aiureală și

fără dramatism. Iar aceasta este o dovadă de reală maturitate sufletească și de un sănătos echilibru mintal; am putea zice că e un semn de cultură *majoră*, dacă termenul n-ar părea cumva pedant[120].

După această lungă confruntare cu conglomeratul slav (am putea zice slavo-mongolic) de la răsărit, să ne întoarcem ochii spre slavii de la miazăzi. Cele spuse mai înainte despre bogomilism ne scutesc de a mai stărui. Între optimismul românesc care merge până la desființarea iadului și întunecatul bogomilism al slavilor din Peninsula Balcanică, depărtarea e atât de mare, încât e de-a dreptul antagonică. De altfel, și în latura practică, deosebirea între creștinismul carpatic și cel balcanic este vădită. Dovada a fost făcută de atâtea ori chiar și în secolul trecut, când antarții și comitagii[XLIV] căsăpeau familii și sate întregi, numai din cauza limbii cultului. Dar cel mai dureros spectacol ni l-a înfățișat războiul balcanic din 1912. După ce aliații (bulgarii, grecii și sârbii) începuseră lupta de eliberare față de Semilună (adică un fel de ultimă „cruciadă"), cearta dintre învingători a dus nu numai la război, dar și la o măcelărire a populației pașnice, cu nimic mai prejos de ororile imputate altădată fanatismului turcesc. Documentele adunate și publicate atunci de o comisie internațională sunt destul de cunoscute, pentru a fi nevoie să le mai înșirăm. De altfel, ca dovadă despre calitatea creștinismului balcanic, am mai putea aminti mărturisirile prizonierilor [români] de război în Bulgaria supuși timp de doi ani (1916-1918) unor înjosiri fizice și unor chinuri morale de necrezut.[121] Și dacă povestirea românilor ar putea fi pusă la îndoială, aducem ca martor și pe un străin, întemeietorul școlii filosofice „Înțelepciunea de la Darmstadt". Contele Keyserling, cunoscut prin lungile sale călătorii de studii în toate continentele și prin analiza caracteristicilor fiecărui tip de civilizație și de cultură, se exprimă astfel: „Bulgarii, cu tot prețul lor ca țărani și cu toată silința lor la muncă, sunt, la urma urmei, o națiune de comitagii. La fel cu afrizii din Afganistan și cu unele triburi

de barbari, ei n-au la inimă altceva decât să-și astâmpere ura personală și setea de sânge. La ei, un avocat, [chiar] un doctor, ajunge de azi pe mâine hoț de drumul mare, după cum unii prinți din India septentrională, deși crescuți în Anglia, cad iarăși în sălbăticie, îndată ce s-au întors în țara lor. Eu n-am avut [de-]a face decât cu cărturari bulgari, dar felul cum își călcau învoiala și cum scriau scrisori injurioase este expresia unui adevărat suflet de comitagiu; condeiul înlocuiește doar cuțitul. E destul să privești fețele lor sălbatice și nasurile grosolane, ca să vezi îndată în ei instinctul cel mai primitv (...). Pornirea acestor populații barbare contra grecilor — intelectuali, a turcilor — superiori și a românilor — lirici e destul ca să creeze acolo *un ensemble éminemment explosif*"[122].

Totuși, românii, în măsura puterilor lor, au căutat să potolească pasiunile politico-religioase din Balcani. Încă din secolul trecut, Patriarhul grec din Constantinopol rupsese relațiile cu Biserica bulgară, acuzând-o de schismă. Românii însă, îndată ce-au înființat un Scaun patriarhal la București, după întregirea statului în 1918, au sprijinit pe bulgari să capete egalitate de tratament în sânul Bisericii ortodoxe. Cu toate dureroasele amintiri din cursul războiului, când bulgarii devastaseră sate și orașe românești, transformând până și bisericile în grajduri; cu toată măcelărirea populației românești în Dobrogea, cel dintâi Patriarh al României le-a întins mâna spre binecuvântare. Temperamentul împăciuitor al poporului român, incapabil de răzbunare, precum și neutralitatea sa față de certurile dogmatice, s-au adeverit și cu această ocazie. Vorba Apostolului Pavel: nici ereticii nu-s de aruncat...

Sfârșind cu Răsăritul ortodox, să ne întoarcem ochii spre Apus. Cel dintâi termen de comparație a fost aici pentru noi Ungaria. După ce fuseseră ortodocși, maghiarii au devenit catolici. Creștinismul însă, așa cum a fost înțeles în pusta panonică, a ajuns în curând o adevărată monstruozitate. Statul „apostolic" și feudal a amestecat până într-atâta

politica în Biserică, încât s-au petrecut între hotarele Ungariei fapte fără pereche în toată Europa. Amintim unul singur. La 1513, Papa Leon organizase o nouă cruciadă contra turcilor care amenințau să copleșească tot bazinul dunărean. Bula papală, răspândită în sărbătorile Paștilor, făgăduia celor ce se vor înarma contra păgânilor nu numai iertare de păcate, dar și eliberarea din iobăgie. Astfel, o mulțime de țărani s-a grăbit să se adune sub steagul cruciaților. Legatul papal (Thomas Bacocz) numise comandant al armatei întregi pe țăranul Gheorghe Doja, vestit pentru isprăvile sale în lupta contra turcilor. Dar feudalii unguri, văzând că moșiile lor rămân fără iobagi, ridicară și ei o armată — însă nu pentru a lovi pe turci, ci pe țărani. Aceștia sunt bătuți și trimiși la vatră, după ce mai întâi au fost însemnați cu fierul roșu, ca vitele unei cirezi. Iar pe Doja, „regele kuruților", cum îl numiseră ei în batjocură, l-au suit pe un tron de fier înroșit în foc, i-au pus pe cap o coroană de fier de asemenea înroșită, apoi pe fruntașii oștirii cruciaților i-au silit, după mai multe zile de înfometare, să mănânce corpul fript al fostului lor general. Scena aceea de canibalism a îngrozit toată lumea creștină...

După astfel de manifestări ale creștinismului catolic, poporului român i-a fost dat să vadă în Transilvania și isprăvile creștinismului protestant (calvinist, unitarian, luteran etc.). Sașii, e drept, s-au gândit mai întâi să ne atragă tipărind cărți de propagandă în limba română. Ungurii însă, chiar după ce s-au despărțit unii de catolicism, au rămas tot la metoda silniciei. Ce-a pătimit poporul român și îndeosebi preoțimea sub regimul super-intendentului Calvin e cunoscut și prea cunoscut. Spre a se vedea cât de rea ajunsese starea românilor pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, e destul să amintim o mărturie pe care nimeni n-o poate răsturna și nici măcar atenua. Iată ce scria Iosif al II-lea către mama sa: „Acești săraci supuși români, care sunt fără nici o îndoială cei mai vechi și mai numeroși locuitori ai Transilvaniei, sunt chinuiți și împovărați cu *nedreptăți* de toată

lumea (fie de unguri, fie de sași) atât de mult, încât soarta lor este în adevăr de compătimit, și e de mirare că se mai găsesc atâția, că *n-au fugit toți*" (aluzie la cei care trecuseră munții spre Moldova și spre Muntenia).

Astfel stând lucrurile, era firesc ca poporul nostru să se simtă izolat față de creștinismul apusean, ca și [față] de cel răsăritean. Silă față de misticismul moscovit, silă și față de catolicism, calvinism, unitarism sau arianism și alte *isme* de ocazie. De aceea, când în timpurile mai noi a venit vorba de unirea Bisericilor creștine, cel dintâi Patriarh al românilor, măcar că nu era o personalitate capabilă să reprezinte autonomia creștinismului românesc, a dat totuși precădere legăturilor cu anglicanismul, o ramură a Bisericii creștine mai departe de experiența poporului român. Și oricât de neașteptat s-a părut acest gest, el era totuși mai ușor de explicat decât naivitatea celor care își îndreptaseră un moment ochii spre Biserica moscovită, atât de străină de sufletul românilor.

Încheind această scurtă confruntare și verificare istorică, credem că se vede de la sine pentru ce creștinismul românesc stă izolat de [cel] al vecinilor.

Care fusese ideea cardinală a creștinismului? Modelarea lumii pământești, cu gândul la „lumea cealaltă". Nimic mai straniu pentru păgânătatea greco-romană, atât de închinată vieții telurice (prin cultivarea gimnasticii și alte obișnuințe private și publice), decât această ciudată pretenție de a renunța la ceea ce ai în mână — stat, justiție, artă etc. pentru făgăduința unei răsplătiri depărtate, în lumea de „dincolo" de mormânt...!

De aceea, doctrina lui Iisus a și fost primită și interpretată de diferitele popoare foarte deosebit, după timp și după loc. Unele neamuri din nordul Europei nu s-au botezat decât cu condiția ca părinții să-și poată ucide anume copii, potrivit cu obiceiul lor tradițional. Adaptarea Noului Testament după țări, neamuri și epoci a fost [cum] nu se poate

mai variată. Am putea repeta vorba cunoscută: *quot capita*... câte capete, atâtea „compromisuri" cu creștinismul.

Totuși, deosebim câteva aspecte generale. Și e bine să le schițăm [ori]cât de sumar, spre a vedea poziția creștinismului carpatic față de ele!

Cea mai caracteristică reacțiune împotriva idealismului creștin a fost *catolicismul.* Roma, centrul marelui imperiu, ale cărei drumuri, toate, duceau spre stâlpul miliar[XLV] din *Urbs*, s-a simțit cea mai ofensată de noua doctrină care predica egalitatea și frăția între neamuri. Împăratul — divinizat, Roma — divinizată, Capitoliul plin de zeii tuturor popoarelor supuse de legionari și acum, toate acestea să fie anulate prin doctrina unui biet predicator din Nazaret! O astfel de îndrăzneală era mai mult decât un cutremur. Iar răspunsul a fost dat repede, cum nu se poate mai energic: creștinii unși cu păcură luminau străzile Romei în loc de masalale.[XLVI] Pentru astfel de profanatori nu mai era loc pe pământ. Sub pământ, în catacombe, să-și caute cerul cu raiul și alte basme de-ale lor...

Iar după trei secole, când Constantin s-a îndupleca t să admită creștinismul ca religie de stat, nu mai era vorba de reforma sufletească pe care o predicase blândul Nazarinean, ci de un „compromis" politic. Și ca dovadă că era așa sunt nesfârșitele lupte care au continuat să sfâșie imperiul. Nici urmă de iubirea creștină... Viața publică, cu toate mizeriile din timpul păgânismului, și-a continuat cursul ei nestingherit. Biserica și politica s-au amestecat fără încetare și fără nici o grijă de cer. Constantin a încercat pentru interese de stat să creeze o *Romă nouă* pe malurile Bosforului. Dar Roma veche nu putea fi ștearsă din mintea oamenilor și nici o putere n-o putea urni din mijlocul Italiei, după cum nici Italia nu putea fi mutată din mijlocul Mediteranei. Așa că Roma păgână și-a pus pecetea peste cea creștină: dacă împăratul nu mai e zeu, iar Roma nu mai e divinitate, cel puțin întâietatea ei telurică nu va fi uitată. Imperialismul politic va deveni acum imperialism bisericesc. Va fi *catoli-*

cism, adică o Biserică preocupată întâi, ca și statul, de lumea de aici, nu de „lumea cealaltă". Biserica va face astfel un soi de stat al lui Dumnezeu pe pământ cu Episcopul Romei în frunte. (Vezi la Sf. Augustin, păgânul care citise cu patimă în tinerețe scrierile filosofice și politice ale lui Cicero, *De civitate Dei*). E de prisos să mai amintim gigantica luptă dintre Papă și împărat. Chiar cel mai puțin atent își poate da seama de caracteristicile catolicismului: *politic* și *ierarhic*, tinzând la instituirea unui *stat* papal *universal*. Ca urmare a acestei tendințe imperialiste, s-a ales poporul nostru cu „regatul apostolic" al ungurilor în coastă, având însărcinarea să ne mături din Carpați, fiind noi... „schismatici"! Și câte alte păcate n-a văzut pământul...! Spaniolii nu numai că s-au gândit să boteze cu de-a sila pieile-roșii, dar au pus la cale chiar înființarea unui stat teocratic (în Paraguay), un fel de provincie papală peste Ocean. Iar Franța, „fiica cea mai mare a Bisericii catolice" și-a arătat zelul ei politico-religios nimicind pe albigenezi ca pe niște fiare, persecutând pe hughenoți etc. Și-am uitat să amintim Inchiziția, ca semn al aceluiași aspect politic, ierarhic și universal al catolicismului.

Un alt tip de creștinism, adică alt „compromis" cu doctrina lui Iisus este *protestantismul*. Caracteristicile lui sunt tocmai opuse față de [cele] ale catolicismului. Pornind de la principiul libertății (influență veche germanică), protestantul afirmă o autonomie împinsă uneori până aproape de anarhie. În locul imperialismului papal, cu centrul în Roma, el este individualist și particularist. Cine ține în mână o Biblie se poate considera pe sine ca unitate de măsură a întregului creștinism, după ideile partizanilor Reformei. Antiteza e vădită: pe când catolicismul e politic în sensul cel mai larg al cuvântului, protestantismul este a-politic și pune libertatea de conștiință a individului mai presus de orice interes al comunității, prin urmare și al statului. Rezultatul a fost o sumedenie de secte și de dizidențe în mijlocul sectelor. E drept că, în bătrâna Europă, o seamă de partizani ai Refor-

mei, prin tradiția disciplinei catolice și prin temperamentul lor puritan (bunăoară Calvin) s-au arătat tot atât de autoritari și fanatici organizatori, ca și Loyola. Geneva sub Calvin ajunsese un fel de cazarmă; cetățenii depuneau jurământ de credință confesională pe căprării. În America, însă, unde spațiul larg, populația rară și comunicațiile grele la început permiteau izolarea, partizanii Reformei au avut câmp liber pentru cele mai originale ticluiri. De la puritanii fugiți din Anglia în secolul al XVII-lea, până la mormonii retrași de bună voie în secolul al XIX-lea, spre „Marele Deșert" din apusul Satelor Unite, oricine a fost liber să tâlcuiască Evanghelia cum i-a trecut prin minte și să înființeze o sumă de asociații religioase pentru mântuirea sufletului — toate „compromisuri" între idealul concret al lumii telurice și cel transcendent, al lumii de „dincolo".

Al treilea mare aspect al creștinismului este *Ortodoxia*. Ortodocșii, fiind și din punct de vedere geografic mai aproape de locul de răspândire a Evangheliei, au putut păstra unele caracteristici mai apropiate de forma originară a doctrinei creștine. Mai întâi de toate, ortodoxismul este *sinodal*: nici autoritatea infailibilă a Papei, nici libertatea anarhică a individului. Firul conducător este Tradiția, adică *Predania*. Față de semeața pretenție a unui singur om de a fi mai presus de greșeală, adică infailibil, ortodocșii au avut sănătoasa modestie de a pune înainte autoritatea colectivă a Sinoadelor. În loc de imperialismul Episcopului de la Roma, Episcopii și Mitropoliții din Orient au păstrat un fel de colegialitate care amintește colaborarea celor dintâi predicatori ai doctrinei creștine. Din această relativă libertate a rezultat și oarecare afirmare regională, Evanghelia fiind primită de atâtea neamuri mărunte în bazinul răsăritean al Mediteranei; iar mai târziu în larga câmpie din răsăritul Europei, mărginită cu Oceanul Înghețat, se înțelege de la sine că nuanțele trebuiau să fie destul de numeroase. Aproximații sunt și aici, ca în toate lucrurile omenești. Poporul român, fiind „în calea răutăților", adică în drumul tuturor

invaziilor, a avut ocazia să cunoască și el destule variante ale Ortodoxiei, începând cu cele balcanice și până la bogoslovia moscovită.

Din această lungă verificare istorică, românii au rămas cu sentimentul că creștinismul lor este izolat nu numai față de catolicism și de protestantism, dar și față de [cel] al neamurilor din sfera Ortodoxiei. E sinodal, ca și al celorlalți ortodocși, dar, spre deosebire de misticismul slav și de înclinările metafizice ale grecilor amatori de subtilități dogmatice, creștinismul românesc e mai mult intuitiv, ceea ce se potrivește de altfel și cu temperamentul liric (relevat și de unii străini ca Romier, Keyserling, Bartók și alții). Respectă apoi și Predania, adică e tradițional, dar nu în sensul bizantin (cu nota sa complexă levantină), ci mai mult în sens *național* [123], legând datinele sale religioase de străvechea pietate dacică și de unele reminiscențe latine: *Rosalia, Floralia* etc., așa că nota locală e uneori [cum] nu se poate mai vădită. Până și forma bisericii nu-i adesea în sate decât o ușoară stilizare a casei țărănești. Schiturile de la munte erau cândva mai toate de lemn și chiar „dintr-un lemn", iar în stepa dobrogeană, oamenii generației trecute apucaseră încă biserici de lut — case țărănești cu acoperiș de paie, având doar semnul unei cruci deasupra.

Pe scurt: de catolicism ne despărțea și ne desparte pe noi, românii, pretenția lui de universalitate care strivește *națiunea*. Pentru noi, *ecumenic* și, prin urmare, universal nu-i nimeni în afară de Iisus și de Evanghelie, adică vestea Lui cea bună pentru o nouă îndrumare a omenirii. Nu putem îndestul admira delicata simțire creștină a lui Grigorie cel Mare care scria Patriarhului de la Constantinopol aceste înțelepte cuvinte: „Trebuie să recunoști că, dacă un Episcop s-ar numi *ecumenic, toată Biserica s-ar prăbuși*, când acel Episcop ecumenic ar aluneca"[124]. Așadar, singur Iisus poate fi educatorul întregii omeniri. Singur El este model și îndrumător pentru toți, iar în ceea ce privește adorarea Lui,

aceea, vrând-nevrând, este o chestiune locală și deci națională, legată de fiecare *țară* cu tradițiile ei, de fiecare *limbă* cu posibilitățile ei de capitalizare a cugetelor și de exprimare a simțirii *religioase*, într-un cuvânt de fiecare *suflet etnic* pe care nimeni, niciodată și nicăieri nu-l poate înlătura, decât doar nimicind însăși ființa poporului de[spre] care e vorba. Catolicismul e, prin urmare, nu numai o eroare psihologică, dar și o imposibilitate (îndeosebi pretenția de infailibilitate este una dintre loviturile cele mai grave care s-au adus creștinismului atât de simpatizat tocmai prin smerenia lui și printr-un foarte fin simț al relativității valorilor omenești).

Cât privește haosul protestant, de el ne desparte înclinarea spre ordine. Poporul român are zicătoarea: „fiecare cu legea lui". Dar legea bisericească nu se cuvine să fie lăsată în voia toanelor fiecăruia... Bunul creștin numit de contemporani și de urmași Grigorie cel Mare nu putea admite primejdia ca un singur Episcop să ia asupră-și periculoasa sarcină de a se socoti pe sine arbitru al conștiinței tuturor creștinilor. Își dăduse seama că Iisus nu poate avea un „locțiitor" pe pământ, întâi pentru că Împărăția Sa nu e din lumea aceasta, și prin urmare nu e nevoie de „locțiitor"; apoi, fiindcă ar fi fost și o știrbire a ideii despre divinitate (cu atributul nemărginirii) să o lege cineva de un singur loc, când Însuși Iisus spusese samarinencei că astfel de deosebiri regionale n-au nici o însemnătate. Iar dacă aceste considerații și rezerva lui Grigorie cel Mare fac neadmisibilă supremația unui singur Episcop ca reprezentant al Bisericii ecumenice, cu atât mai mult nu poate fi vorba de pretenția cuiva, de a fi el unitatea de măsură infailibilă a Evangheliei sau de curioasa încercare a acelei Mary Eddy Baker, o biată femeie căsătorită de vreo trei ori și plină de lunecări omenești, de a se considera ca un papă feminin și reprezentanta lui Iisus pe pământ, ba având și pretenția de a face minuni, începând cu minunea de a nu muri ea în-

săși... Astfel de închipuiri ciudate au fost și vor fi totdeauna străine de mintea poporului român.

În sfârșit, de pravoslavnicii de la Moscova ne despărțea, pe lângă misticismul apropiat de bigotism al mujicilor ruși, și îngenuncherea lor, cu Biserică cu tot, în fața autorității politice. Unii dintre domnii noștri au fost pilde de mare evlavie, dar nici unul nu s-a gândit o clipă să lunece spre cezaropapism, adică să devină și cap al Bisericii, cum a făcut Petru cel Mare. Iar față de Rusia comunistă, se înțelege de la sine, izolarea noastră nu putea fi decât totală.

Îmbrățișând acum cu privirea dezvoltarea Bisericii creștine, pentru a determina poziția creștinismului românesc, concluzia cea mai firească ni se pare a fi aceasta: timp de două mii de ani, experiența Bisericilor apusene a fost în cea mai mare parte negativă. Catolicismul, cu toate silințele lui de a fi reprezentat printr-un suveran-pontif (o amintire a vechiului *pontifex maximus*) și a organiza un fel de stat al lui Dumnezeu pe pământ, n-a putut ține în frâu tendințele divergente. Și înainte de Luther se iviseră dizidențe, dar Reforma a deschis cale largă oricărui fel de inițiative, care de care mai liberă — unele de-a dreptul bizare. Lucrul a mers atât de departe, încât în Boston s-a putut ridica un templu care întrece biserica Sfântul Petru, dedicat propagandistei de care am pomenit, Mary Baker, întemeietoarea mișcării intitulată „Știința creștină". Așa că dizidențele născute în Apus, din catolicism, sunt nenumărate.

În Orient, vedem același trist spectacol. Începând cu Bizanțul în care împărații amestecau teologia cu răzbunările lor politice (mai ales cu scoaterea ochilor, tăierea nasului și jugănirea) și sfârșind cu Moscova țarilor brutali, care porunceau tot felul de persecuții, apoi au sfârșit prin a se crede capii Bisericii, țările ortodoxe, ca și cele catolice, au văzut doctrina lui Iisus nesocotită și chiar batjocorită.

Concluzie: în fața imperialismului occidental, s-a ridicat imperialismul oriental. Panslaviștii nu s-au sfiit să facă din Ortodoxie o unealtă politică, înfățișând pe ruși ca singurul

popor ales, menit să joace prin Ortodoxie rolul lui Israel[125]. Uitaseră că unii slavi (poloni, cehi, croați etc.) sunt catolici, iar alții (husiții) fuseseră un fel de protestanți înainte de protestantism.

Astfel, poporul român s-a simțit deopotrivă de străin și în fața papocezarismului catolic, și [în fața] țaropapismului oriental. Cum ar fi putut neamul românesc, cu creștinismul său arhaic — aproape păduratic — și deci sănătos, să se lase ademenit fie de Apuseni, fie de Răsăriteni? Singura alunecare (cea de la 1700) a fost un incident politic, nu religios. „Unirea" cu Roma este un act administrativ, iar țăranii (singurii români adevărați, cum observă Romier) au stăruit a cinsti și a mărturisi mai departe „legea românească", fără să viseze măcar că ar îndrăzni cineva să despartă poporul român în două cete înaintea altarului.

Verificat așadar în fața istoriei, ca și în fața mărturiilor contemporane, creștinismul românesc ni se arată deosebit de al vecinilor, iar însușirile lui, înșirate în capitolele precedente, îl scutesc de a se subordona altor variante de creștinism.

III

Viitorul dreptei credințe

Orientare pentru viitor

„Sobornicească și apostolească"
în [ceea] ce privește dogmele;
***națională**, adică românească,*
în [ceea] ce privește datinile.

Ținând seama de mărturiile înșirate mai sus, atât ale folclorului, cât și ale străinilor care au cercetat țara și poporul nostru, credem că putem atribui creștinismului românesc următoarele însușiri: lipsa războaielor confesionale, neutralitatea față de certurile dogmatice, primatul sufletului, arhaism, simbioză între Biserică și Stat — fără antagonism, lipsa ereziilor și a ereticilor, pătrundere adâncă a lui Iisus în folclor, absența pornirii spre răzbunare, acceptarea suferinței ca mijloc de purificare morală, încrederea în biruința finală a binelui asupra răului și prioritatea frumuseții morale asupra justiției formale.

Prin urmare, după verificarea istorică din capitolul precedent, noi, românii de azi, ca și părinții noștri, putem spune răspicat oricui, în ce privește orientarea pentru viitor, următoarele: nu ne amestecăm cu sila în conștiința altora. Bâdărănia aceasta n-am făcut-o niciodată în trecut și n-o vom face nici în viitor. Lăsăm fiecăruia libertatea de a trăi după concepția sa religioasă, fiindcă ne amintim de răspunsul lui Iisus către femeia din Samaria: va veni timpul când nu vă veți închina nici pe muntele acesta, *nici la Ierusalim*, ci oriunde, — numai să fie rugăciunea voastră potrivită cu Duhul[126] și cu Adevărul[XLVII]. Știm de la părinții și străbunii noștri că nu în amănuntele organizării diferitelor Biserici trebuie să căutăm sâmburele doctrinei creștine, ci în *credință*. De aceea, vrem să se știe lămurit că nu îngăduim nimănui să se amestece în conștiința noastră, așa cum s-a

limpezit ea încetul cu încetul printr-o tradiție de atâtea veacuri. Când neamul legat de Carpați și de Dunăre a primit pe Iisus până în adâncul vieții sale sufletești, așa cum dovedește folclorul, nouă ne este destul primatul Mântuitorului și nu simțim nevoia de a mai adăuga și primatul pământesc al cuiva, oricine și de oriunde ar fi acela. Cu gândul la mustrarea bunului creștin căruia i-a rămas numele de Grigorie „cel Mare", considerăm încercarea de a pune în fruntea întregii creștinătăți un singur Episcop ca [pe] un grav pericol pentru dezvoltarea prezentă și viitoare a creștinismului.

Să fie însă bine înțeles că aici nu e vorba nici de semeție, nici de aplecarea nesănătoasă spre dispută cu orice preț. Am încercat să arătăm aiurea că întemeietorul creștinismului este educatorul tuturor educatorilor[127]. Suntem cu totul de părerea lui Goethe că morala creștină nu poate fi depășită...[128] Avem deci un punct de raliere pentru toți și nădăjduim că o educație cu adevărat creștină a tineretului din fiecare țară va face să înceteze toate ereziile și toate dezbinările care au tulburat în chip atât de rușinos primii două mii de ani ai erei creștine. Generațiile viitoare vor privi cu mirare (și, poate, cu silă) la felul cum am târât prin gunoi până azi „Noul Așezământ" cuprins în Evanghelie. Cu toată civilizația și cultura adunate până acum, omenirea este încă nu numai minoră, dar de-a dreptul în bâiguielile prunciei. Oameni fiind, am greșit și greșim și azi în chipul cel mai vinovat. Dar un lucru începe a fi tot mai vădit: în fața idealului, ne simțim *deopotrivă îndreptățiți* să tindem către liman, având o singură orientare: legea cea nouă, dăruită omenirii de Iisus. El e de aici înainte singurul îndreptar și îndreptător. Iudaismul e mort, ca și păgânismul. Istoria ne e martoră: cine mai caută azi să se apropie de învățăturile barbare ale lui Moisi? Ochi pentru ochi? Robie? Batjocorirea femeii ca făptură nevrednică să fie ascultată nici măcar ca martor în fața judecății? Toate cruzimile și batjocurile acestea au fost negate de Iisus și desființate. De aceea, doctrina creștină s-a lățit mereu, întinzându-se între

toate rasele și toate neamurile, pe când iudaismul a rămas ca o coajă uscată, gata a se desprinde de trunchi și a cădea la pământ. Pretenția evreilor de a fi „popor ales" începe să fie considerată ca o insultă la adresa întregii omeniri. Potrivit cu „definiția agresorului", de bună seamă injuria aceasta adresată tuturor popoarelor din toate rasele pământului va fi întâmpinată cu aceeași împotrivire de toți cei care-și dau seama de înțelesul „frăției" evanghelice.

Se înțelege, nu uităm și nu trebuie să uităm că nici creștinii n-au respectat destul principiile Noului Testament. Omul alb (îndeosebi cel din Europa), măcar că purta numele de creștin, s-a purtat ca și evreii în Canaan, nimicind pe tasmanieni, pe mauri, pieile-roșii, [pe] negri ș.a. Creștini „drept credincioși" au făcut negoț cu robi până în secolul trecut. Cititori zeloși ai Evangheliei au purtat chiar un război „de secesiune", cu gândul să poată păstra cât mai mulți robi de rasă neagră... După atâtea secole de la răstignirea lui Iisus, și europenii, și americanii au urmat pilda evreilor și au repetat crima lui Cain. Abia în timpurile din urmă a început să le fie rușine de aceste apucături. Robia și negoțul cu robi au fost desființate pe toată fața pământului. Discriminarea femeii și nesocotirea copilului sunt pe cale să dispară peste tot, începând cu țările creștine și însăși marea nedreptate a castelor e fățiș combătută chiar în India. Sub impresia Evangheliei, pe care o pune mai presus de toate cărțile religioase ale hindușilor, Gandhi a întins mila lui Iisus până și asupra bieților *paria.*

Este vădit că spiritul de comunitate evanghelică sporește. Bolile din copilăria creștinismului încep să se apropie de vindecare. De aceea, dacă mâine-poimâine s-ar întâmpla să ne adunăm într-un Sinod cu adevărat *ecumenic*, primatul asupra Bisericii lui Iisus nu va mai fi pretins de nimeni pentru oamenii cu pielea albă, ci va trebui să fie recunoscut, după împrejurări, chiar unui Episcop negru, mongol, polinezian, eschimos sau din orice altă rasă, având în vedere nu culoarea pielii, părul, forma nasului sau alte

caracteristici somatice, ci numai vrednicia sa evanghelică. Iar cine va mai îndrăzni să ceară pentru nația sa — necum pentru sine, pentru Episcopia sau parohia sa — vreo precădere, acela va fi socotit cu drept cuvânt ca un dușman al înfrățirii între creștini. Administrația Bisericii e una, Evanghelia e altceva. Și să nu uităm că Însuși Iisus a mustrat aspru pe aceia dintre Apostoli care pofteau să capete rang deosebit lângă El, cerându-I hatâruri pământești. (Între ucenici, singura însărcinare administrativă a fost a lui Iuda, paznicul pungii comune, iar urmarea s-a văzut: casierul cel lacom a sfârșit cu capul în streang).

Dorim așadar, tuturor creștinilor de azi, de mâine și de totdeauna, tot binele cu putință. Dar dacă e vorba de o înțelegere dreaptă, adică *ortodoxă* a învățăturii lui Iisus, să fie bine știut că noi, românii, nu ne vom despărți în veci de felul cum au înțeles-o părinții și străbunii noștri, feriți, cum am văzut, de amestecul puterii publice în treburile credinței.

Acesta este creștinismul nostru și aceasta este calitatea Ortodoxiei noastre. E de prisos să mai amintim că afirmația de față privește poporul român, așa cum era înainte de epoca învălmășită prin care trece azi. Dar până vom vedea mai de aproape care este orientarea din epoca noastră, să ne fie permis a mai adăuga câteva cuvinte cu privire la situația particulară a creștinismului românesc în raport cu Bisericile altor neamuri.

Una dintre tulburările cele mai grave în creștinătate a fost provocată de încercarea de a stabili, după răstignirea lui Iisus, o ierarhie între Apostoli. Judecându-i după fapte, mai jos decât toți a fost Iuda, trădătorul. Iar mai inimos decât toți în latura duioșiei s-a dovedit Ioan „fratele Domnului". În ziua cea amară, când toți ceilalți fugiseră (până și Petru, măcar că se lăuda că-L va apăra, și totuși, se lepădase de trei ori, spunând că *nici nu-L cunoaște!*), singurul care L-a însoțit pe Golgota și a stat la picioarele crucii, împreună cu Maica Domnului, cu Salomeea, cu Maria lui Cleopa și Maria din Magdala, a fost Ioan. De aceea, înainte de

a închide ochii, Iisus, privind pe Apostolul *cel mai credincios dintre toți*, a zis către Maica cea îndurerată: „Femeie, iată, *fiul* tău; iar către el: „iată, *mama* ta..."[XLVIII] Ca și cum ar fi adăugat în gând: poartă-i de grijă și-o mângâie.

Nu numai atât. După răstignirea pe cruce, s-au mai petrecut câteva fapte pline de cel mai adânc înțeles. Cine s-a gândit să poarte de grijă mortului? Tot femeile dintre care nu lipsea nici Maria Magdalena, păcătoasa cea pocăită, dar plină de credință și de iubire. Pe când se apropiau de mormânt, cu miruri, vorbeau între ele: oare cine va ridica piatra care astupă groapa? Și apropiindu-se, deodată văd că piatra fusese prăvălită, iar alături dau cu ochii de un tânăr îmbrăcat în haine albe, strălucitoare, spunându-le că Iisus a înviat! Femeile fug speriate. Numai Magdalena nu se îndură să plece. Întârzia pe lângă mormânt, ca să privească și înăuntru. Apoi, zărind mai departe pe cineva, pe care îl luase drept paznicul grădinii, se îndreptă spre el și, cu lacrimi în glas, a prins a-l ruga:

—Dacă L-ați luat, spune-mi unde L-ați pus, să mă duc să-L iau.

În clipa aceea, aude glasul străinului care îi spunea pe nume: „Maria...!" Îndată, L-a și cunoscut și I-a zis: *Rabbuni*, adică „Învățătorule!" Însă Iisus adăugă, ferindu-Se grabnic: *Nu Mă atinge...* (Pesemne, Magdalena întinsese brațele să-L cuprindă). *Du-te la Apostoli și le spune că Mă ridic la Tatăl Meu*".[XLIX]

Purtarea celor câteva femei în ziua răstignirii și apoi la mormânt este un moment decisiv în istoria omenirii. Atunci s-a dovedit mai mult ca oricând completa nedreptate ce făcuse femeii Vechiul Testament (ca și religiile păgâne). În regulile pentru paza Legii lui Moisi, se aflau nu mai puțin de 618 articole, prin care fariseii nu arătau femeilor altceva decât dispreț. (Înșirarea lor tulbură chiar sufletul celui mai nesimțitor). Abia împrejurările din Săptămâna Patimilor au dovedit nu numai egalitatea dintre femeie și bărbat, dar, în unele privințe, superioritatea sufletului feminin.

Într-adevăr, toți bărbații din ceata partizanilor lui Iisus se dovediseră rușinos de slabi. Toți, [în] afară de Ioan, L-au părăsit. Atitudinea lui Petru n-a fost mai de laudă, ci mai prejos de a celorlalți, deoarece se și lepădase de „Învățătorul" lui, spunând că nici nu-L cunoaște...! E drept că Iisus l-a iertat, dar nu fără o mustrare — cu atât mai amară, cu cât a fost mai fină. La cea dintâi întâlnire [după Înviere], îl întreabă:

— Simon, fiul lui Iona, Mă iubești tu *mai mult* decât ceilalți? (Chiar felul întrebării ar fi trebuit să-i amintească lui Petru scena lepădării de Iisus).

— Da, Doamne, știi că Te iubesc.

— *Dacă* e așa, paște oile Mele.

Iar după o clipă:

— Simon, fiul lui Iona, Mă iubești tu?

— Da, Doamne, știi că Te iubesc..., răspunde Petru (cu gura pe jumătate).

— Atunci, paște oile Mele.

Și nu trece o clipă, că iarăși îl întreabă:

— Simon, fiul lui Iona, Mă iubești tu?[L]

Abia atunci s-a dumirit deplin Petru... Un junghi i-a trecut prin inimă... De *trei ori* îl întrebase Învățătorul, fiindcă și el tot de trei ori se lepădase de El!

Din această blândă și totuși grozavă lecție care amintește rușinoasa slăbiciune a ucenicilor și dureroasa lepădare a lui Petru, unii au încercat să scoată un fel de întâietate între Apostoli, uitând că cel mai duios și credincios a fost Ioan, și că lui i se încredințase „cu limbă de moarte", grija pentru Maica Domnului. De altfel, chiar Faptele Apostolilor arată altceva decât vor interpretările interesate. Într-adevăr, inițiativa cea mai energică pentru înlăturarea Vechiului Testament și pentru lățirea creștinismului n-a fost luată de Petru, ci de învățatul Apostol Pavel. El este cel care s-a lepădat nu numai de numele evreiesc Saul, luând pe cel roman *Paulus*, dar și de obiceiul tăierii împrejur. La întâlnirea din Antiohia (un fel de prolog al Sinoadelor), Petru șovăia încă, arătându-se îngăduitor pentru datinile iudaice. Din contra,

Pavel s-a ridicat categoric împotriva lor și astfel a aplecat pentru totdeauna cumpăna spre Noul Testament. În afară de Iuda care se spânzurase, toți Apostolii și-au împlinit datoria (și Toma „necredinciosul", și Petru a cărui fire generoasă nu-l împiedicase totuși de a fi șovăitor). Însă cel mai războinic dintre toți, dacă ne este îngăduit să stabilim o gradație între cei dintâi predicatori ai creștinismului, Pavel a fost — cum era și firesc din punct de vedere psihologic. Zelul cu care el prigonise noua doctrină (luase parte la uciderea Sfântului Ștefan, păzind hainele celor care se osteniseră să-l lovească cu pietre) nu putea să fie compensat decât printr-un zel tot atât de mare pentru răspândirea Evangheliei, după conversiunea întâmplată pe drumul Damascului.

A examina însă pe Apostoli cu gând să ajungem la clasificarea Scaunelor episcopale e un lucru atât de secundar și [de] lateral, încât nu poate determina cu nimic orientarea creștinului față de Evanghelie.

Să ne întoarcem deci *aequo animo*[11] la creștinismul românesc, așa cum ni s-a înfățișat în verificarea istorică din paginile precedente. (E vorba, se înțelege, de starea în care era acest creștinism înainte de marele cutremur care a zdruncinat viața neamului carpatic în secolul al XIX-lea).

Temeiurile pentru care ni se pare numaidecât necesară această orientare sunt multe, dar vom pune înainte numai două:

1. Se cuvine (adică e bine, e sănătos și frumos) *să fie oricine cum e croit să fie*, iar nu să se facă maimuța altora.

Fiecare neam are caracterul său mai mult ori mai puțin raspicat și menirea sa deosebită. *Geniul etic* (întocmai ca și cel artistic) *este un dar din naștere*, iar această constatare este adevărată nu numai pentru indivizi, dar și pentru națiuni. Cele spuse în capitolele precedente arată că neamul din Carpați are fizionomia sa morală, adică „darul" său deosebit în ce privește concepția despre rosturile vieții omenești. Pietatea dacilor, relevată încă din vechime (de Herodot, de Strabon și de alții) nu e o închipuire, ci un fapt real

și „originar". Pe acest fapt s-a întemeiat nuanța particulară a creștinismului românesc. Nu poți altoi vița de vie în boz, fiindcă „vița de vie învie, iar cea de boz, tot rogoz". Fără dacismul zamolxean, n-am fi avut un creștinism carpatic atât de matur și omenos. [Impunerea creștinismului] „a fost un lung șir de trepte de la adorarea unor zei de stat (*Reichsgötter*[11]) impuși cu de-a sila unui popor cucerit — cum s-a întâmplat uneori în Orient — ori de la orgiastic, bacanale și alte forme de captare neliberă, din partea vreunui zeu — cum s-a întâmplat în sfera popoarelor Mediteranei — până la cea mai curată slăvire a lui Dumnezeu și la *alipirea filială de Tatăl-ceresc*"[12], cum s-a petrecut la poporul din Carpați, care aduce uneori pe Dumnezeu pe pământ sub forma unui moșneag frumos și nemaivăzut de bun. În acel lung șir de trepte ale conștiinței religioase, adică ale socotelilor cu universul și cu eternitatea, poporul român are o poziție vrednică de cinste. Și, după cum este o lipsă de omenie să fii brutal, adică să dai buzna în sufletul altuia, tot așa e o lipsă de demnitate omenească să primești a fi brutalizat — de oricine ar fi — în latura intimă a cugetării și a simțirii tale religioase.

Așadar, *armonizare confesională cu alții — da*, în măsura în care lucrul este cu putință; *subordonare — nu, niciodată și față de nimeni*. Să fie Biserica noastră „sobornicească și apostolească" în ce privește dogmele, dar în ceea ce privește datinile nu poate și nu trebuie să fie altfel decât națională. Ceea ce a mărturisit conștiința poporului nostru timp de atâtea secole, cum dovedește folclorul nostru, lăudat și de străini, și ceea ce a încununat apoi creațiunea artistică a unui geniu ca Eminescu (unul dintre cei trei-patru poeți-filosofi ai omenirii) ne scutește de a mai căuta vreo orientare după socotelile făcute de alții. El ne-a arătat, ca nimeni altul, calea de urmat. Nu ne rămâne decât să continuăm a merge mai departe pe același drum — [cel] al creștinismului nostru local. Altfel, a călca alături de urmele tradiției, ar însemna originalitate „voită" și deci falsă, adică o auto-osândire. În loc de o cântare din inimă, ne-am alege cu

un cântec „din cap", cum zic muzicanții, — prin urmare cu ceva care nu mișcă sufletul și nu înșeală nici măcar urechea.

Relevăm această eroare, fiindcă nu numai scriitorii de o măsură obișnuită, dar chiar și unele mari genii au fost amenințate de primejdia de a cânta uneori din cap. Nietzsche, de pildă, a acuzat pe însuși Dante de oarecare nesinceritate literară. Din cauza simbolismelor sale teologico-metafizice și a preocupărilor politice, în atâtea scene din Infernul, poetul florentin a fost asemănat cu o „hienă care face poezie printre morminte". Se înțelege, o astfel de caracterizare e brutală și prin urmare lipsită de măsura dreptății. Dacă avea atitudini de hienă, n-ar fi fost în stare să scrie o poemă cu atâtea frumuseți, ca Divina [Comedie] și nici n-ar fi dus o viață atât de mândră și plină de jertfe. Dar nu e mai puțin adevărat că nici prea multă *iubire creștină* n-a arătat aprigul ghibelin față de adversarii săi. Iubirea lui a fost „mai mult din cap, decât din inimă; mai mult teologică, decât evanghelică". Nu-i reproșează aceasta nici Nietzsche, nici alt străin, ci un italian contemporan, care, pe lângă „Viața lui Iisus" a scris și „Viața lui Dante", afirmând din capul locului că autorul operei *Divina Comedia* nu poate fi înțeles decât de cineva care întrunește aceste trei condiții: să fie italian, apoi florentin și, pe deasupra, să fie el însuși poet. Pe tustrele condițiile acest scriitor a crezut că la împlinește[130].

Întâmplarea aceasta poate servi ca orientare și pentru români. După ce-am cunoscut creștinismul „din inimă" al strămoșilor noștri (confirmare firească a evlaviei dacilor), ar fi o mare greșeală să ne orientăm acum după creștinismul „din cap" — adică, mai exact, „din călimară", al celor care fac teologie pe veresie. După cum unii ticluiesc o filosofie verbală, interpretând în chipul cel mai ipotetic viața sufletească a poporului nostru, și se desfată în adevărate „saturnalii de cuvinte", tot așa alții au început să facă exerciții verbale cu privire la teologie.

Să nădăjduim însă, pentru cinstea Bisericii și pentru sănătatea literaturii române, că astfel de rătăciri nu vor dura

mult. Simțul religios al poporului nostru, ca și cel estetic, este atât de fin, încât orice notă falsă se simte repede, ca o disonanță în cântare sau o pată pe un tablou. Nu e nevoie de schimonoseli stilistice, pentru a scrie cinstit teologie. Creștinismul nu e o piedică pentru originalitatea nimănui, dacă are un talent real, nu numai verbal. Aducem ca martor pe unul din predecesorii lui Nietzsche, care știa ce înseamnă și arta, și Evanghelia. „Creștinismul nu vrea să dea năvală spre a desființa deosebirile (...), nici să încheie un fel de tocmeală lumească între deosebitele feluri de a fi ale popoarelor; ci vrea numai ca aceste deosebiri să atârne slobod împrejurul omului, ca o mantie pe care un suveran (...) o aruncă puțin în lături, ca să arate cine este, ori ca niște zdrențe sub care s-ar fi ascuns o ființă supranaturală. Căci, atunci când deosebirea flutură atât de liber (împrejurul cuiva) vezi — nu destul de lămurit —, dar se cheamă că *vezi* în fiecare om în parte ceea ce este *esențial și în alții*; vezi prin urmare ceea ce este la fel *în toți*, adică ceea ce rămâne la fel — *asemănarea*."[130]

Scriind aceste rânduri, cumpătatul danez parcă s-ar fi gândit tocmai la creștinismul nostru: discret și neutral, spre deosebire de cel agresiv al schismaticilor de tot felul, încurcați în discuții *de lana caprina*[111]. „O duzină de eretici, spune mai departe Kierkegaard, se prind la braț; nu cunosc luptele tăcute care îl așteaptă pe ostașul credinței și pe cel care nu îndrăznește să le ocolească (...). Din contra, schismaticii se amețesc unii pe alții prin gălăgie și lăudăroșenie: încearcă prin strigătele lor să-și alunge unul altuia frica; gloata aceasta urlătoare socotește că va lua cu asalt cerul, sau că va merge pe calea ostașului credinței, care, în tăcerea universului, nu aude nici un glas de om, ci pășește singuratic, numai cu grozava lui răspundere (...). *Adevăratul luptător pentru credință* este deci *martor*, niciodată *învățător*."[131]

Minunată mărturisire! Parcă a fost făcută anume spre a caracteriza cumpătarea și neutralitatea creștinismului românesc. Vede oricine că sfiosul moralist nordic se apropie aici

de creștinismul românesc, mai mult lăuntric și discret, — în orice caz lipsit de agresivitatea celor care vor să plece toată lumea sub autoritatea Bisericii lor — chiar dacă recunoașterea acelei autorități ar fi pur formală —*vanitatis causa.*[LIV]

Concluzia nu poate fi decât una: *să fie* oricine *cum e croit să fie.* Orientarea sănătoasă a Bisericii române, adică „ortodoxia sa" nu are nevoie de alte îndrumări decât ale propriei sale tradiții.

[2]. Al doilea motiv pentru care trebuie *să rămânem noi înșine* e haosul epocii în care ne aflăm.

Cu privire la această epocă, nu stăm o clipă la îndoială de a o considera ca cea mai păcătoasă dintre toate câte a văzut omenirea până azi, în ceea ce privește morala evanghelică. De la Arie până la Nietzsche (mare scriitor, dar om cu puțină sănătate), Iisus a fost lovit în fel și chip. După ce a pătimit din partea păgânilor, a trebuit să pătimească și de pe urma creștinilor. Dar niciodată învățătura Lui n-a fost mai prigonită decât astăzi. Secolul XX a fost inaugurat în Apus printr-o fățișă ofensivă a statului contra Bisericii, tocmai în țara care se lăuda cu titlul de „fiica cea mai mare a Bisericii"[LV], adică cea care stătuse cândva în fruntea cruciadelor. Și nu demult, am fost martorii unui război civil de trei ani în catolica Spanie, unde prigoana contra creștinilor a luat înfățișarea persecuțiilor dezlănțuite de păgâni în secolele dintâi ale creștinismului. Comuniștii spanioli (între ei se afla și o arătare apocaliptică: Passionaria) au vărsat mai mult sânge, au ars și-au devastat mai multe sate, biserici, mănăstiri etc., decât fanaticii care năvăliseră în numele lui Mahomed.

În Răsăritul Europei, pornirea contra religiei a căpătat dimensiuni necunoscute niciodată în trecut. În Rusia, bisericile au fost aproape toate dărâmate, altarele profanate, clerul ucis și desființat prin lege. Persecuția neroniană pare acum ca o picătură în mare... Cât de grozavă a fost înverșunarea față de creștinism se poate vedea din această împrejurare: secolul al XVIII-lea, rămăsese cu Voltaire la nive-

lul pamfletului (*Candide*); al XIX-lea atinge cu Nietzsche, măsura unui Antihrist, iar al XX-lea face un pas mai departe: caută să alunge până și numele lui Iisus din mintea maselor, propunând întoarcerea la cultul focului sau al altor simboluri din epoca păgânismului. Iar lucrul nu s-a mărginit la simple reacții negative, ci s-a încercat sistematic o „răsturnare a tuturor valorilor" morale dobândite prin creștinism și, în genere, pe calea educației religioase. Cărturari de renume nu s-au sfiit să afirme sub ochii noștri că omul nu-i, la urma urmei, decât un „animal de pradă" (*Raubtier*); că nu-i om adevărat cel care nu se simte înviorat de mirosul sângelui; nu-i om deplin cel care nu cunoaște plăcerea de a învârti fierul în carnea adversarului și cel care nu se desfată, ascultând gemetele victimei sub genunchi...

Vede chiar cel mai miop că am sărit cu mii de ani îndărăt. Doctrina lui Iisus fusese un adevărat răsărit de soare. Față de asprimea Vechiului Testament, plin de vrăjmășie către alte neamuri, barbar față de femeie, copil sau sclav (ca religiile păgâne), Noul Testament deschisese calea spre dreptatea socială (desființând robia, înălțând demnitatea femeii și ocrotind copilul), precum și spre dreptate în relațiile dintre popoare, punând toate neamurile pământului pe același plan în fața dreptului de a se împărtăși din civilizație și din cultură, potrivit fiecare cu darurile sale și cu menirea sa specială în fața muncii colective pentru progres. Ivirea Evangheliei însemnase un salt enorm peste cruzimea Vechiului Testament, reprezentantul întregului păgânism prin legea sălbatică a talionului, prin purtarea față de rob socotit ca vită de cireadă, înfierată cu fierul roșu, prin „războiul total" pentru nimicirea populației din Canaan, prin ucideri în masă și alte grozăvii iudaice de același nivel cu ale păgânilor. Ascultați:

„*Și robul tău și roaba ta, pe care voiești a-i avea, să fie* din națiile celor dimprejurul vostru; *dintr-acestea să vă cumpărați robi și roabe (...). Și să-i dați pe ei moștenire fi-*

ilor voştri, ca să-i moştenească (...) şi să-i faceţi pe ei robi în veci." (*Cartea a treia* a lui Moisi, 25, 44-46).

Iar în altă parte:

„*Aşa zice Domnul* Dumnezeul lui Israel: *fiecare între voi să-şi încingă sabia sa, la coapsa sa şi să treceţi ca să vă întoarceţi prin tabără, de la o poartă până la cealaltă*; şi să ucidă fiecare pe fratele său, şi fiecare pe aproapele său. *Iar Moisi le zise: sfinţiţi-vă azi lui Iehova, ucigând fiecare chiar pe fiul său şi pe fratele său.*" (*Cartea a doua* a lui Moisi, 32, 27-29).

Am arătat mai sus, fără nici o părtinire, că chiar după ivirea creştinismului, păcatele păgânătăţii au stăruit încă multă vreme între neamuri ce se numeau şi se numesc creştine. E destul să amintim că regi, care ridicau catedrale în cinstea lui Iisus, făceau negoţ cu robi, ba încă mulţumeau plini de evlavie proniei cereşti care le ajutase să izbândească vânătoarea pentru prinderea robilor! Iată ce scrie un explorator portughez dintre cei care cercetau ţărmul Africii, pe când căutau în secolul al XV-lea drumul spre India, pe la Capul Bunei-Speranţe: „În sfârşit, s-a îndurat Dumnezeu, Cel ce plăteşte *faptele bune*, pentru multele osteneli suferite în slujba Sa, să ne dea o zi binecuvântată şi răsplată pentru cheltuieli, căci am prins bărbaţi, femei şi copii în total 165 de capete". (Regii luau şi ei a cincea parte din câştigul negoţului cu robi prinşi în Africa.)

Dar, ce să mai amintim isprăvi de acum câteva sute de ani, când, în secolul trecut, pioşii cititori ai Bibliei au purtat în Statele Unite un război grozav pentru a-şi putea păstra dreptul de a avea robi şi de a-i întrebuinţa ca vite de muncă, şi chiar de a-i ucide spre a hrăni cu carnea lor câini de vânătoare, dresaţi să adulmece pe negrii care căutau să scape cu fuga? Faptele ne silesc aşadar, să recunoaştem că, în practică, aceste două milenii de creştinism reprezintă grozav de puţin (aproape suntem ispitiţi a zice: o nimica toată). Totuşi, se simţea pe ici, pe colo şi o oarecare îndul-

cire a moravurilor, iar în ce privește morala individuală, Biserica lui Iisus a fost reprezentată și printr-o sumă de personalități, pe care, cu drept cuvânt, posteritatea le-a numit sfinte, înțelegând prin acest cuvânt o mare apropiere de idealul evanghelic.

Teoretic vorbind (ne gândim la cugetarea câtorva filosofi despre morală și la câteva pilde practice de vieți ale sfinților — mai minunate decât „Viețile ilustre" ale lui Plutarh), eram, orice s-ar zice, în mișcare ascendentă.

A venit însă un eveniment neașteptat (adică două). Mai întâi, s-a ivit o mare revoluție în tehnică. Atât de mare, încât a răsturnat toată civilizația veche. „Industria mare" întemeiată pe mașini mânate de abur a produs o prefacere atât de adâncă în latura materială, încât putem afirma că civilizația contemporană înseamnă domnia mașinii asupra omului. În loc de a conduce omul unealta, din contra, *mașina târăște* pe om.

Și s-a nimerit că în cel dintâi secol al mașinismului s-a mai ivit și o altă putere anarhică — un fel de exploziv intelectual care a zguduit din temelii aproape tot ce clădise Evanghelia timp de două mii de ani. E vorba de doctrina rasismului. Gobineau, un literat snob, rătăcit în sociologie și antropologie, a decretat cu de la sine putere inferioritatea raselor colorate față de rasa albă și deci prioritatea continentului european față de tot restul lumii. Teoria aceasta a avut urmări cumplite. Nimerindu-se tocmai atunci o vertiginoasă creștere a populației, paralel cu mașinismul aplicat la industrie, navigație și alte feluri de comunicații, o bună parte din populația europeană s-a revărsat împreună cu mărfurile din fabrici peste toate continentele. În câteva zeci de ani, au fost devastate pe toată fața planetei imense bogății minerale, vegetale și animale. Metale comune și nobile, pietre scumpe, petrol, cărbuni, păduri și alte avuții au fost risipite cu frenezie. Iar prăpădul s-a întins și asupra neamului omenesc: rase întregi au fost brăcuite, iar unele popoare au fost total nimicite prin arme, alcool, boli vene-

rice și alte păcate ale civilizației europene. „Invazia albă" a căpătat dimensiunile unui adevărat cataclism. Firește că nu era nevoie de teorii pentru negustorii de sclavi, pentru conchistadori, pirați, gangsteri și tot felul de exploatatori ai lumii, ca să le crească pofta de acaparare. Dar nu e mai puțin adevărat că teoria rasistă, pe de o parte, pilda, pe de altă parte, a Vechiului Testament, care dăduse pieirii pe locuitorii din Canaan, în favoarea „poporului ales", au contribuit și ele la acest iureș de sălbăticie, care a caracterizat năvălirea europenilor în alte continente. Teoria lui Gobineau le-a fost foarte binevenită, pentru a justifica prelungirea sclaviei și a negoțului cu sclavi, nimicirea tasmanienilor printr-o măsură administrativă cu caracter oficial, răspândirea înadins între pieile-roșii a unor boli molipsitoare și alte isprăvi ca acestea.

Astfel, după aproape două milenii de creștinism, omenirea a văzut spectacolul cel mai rușinos care se putea închipui: în locul întunecatului Cain, rasa albă, ca un nou Cain, a nimicit iute și degrabă ramuri întregi ale omenirii. Iar pilda devastării a dat-o tocmai acea parte din rasa albă, pe care Gobineau o decretase superioară tuturor, adică rasa nordică, reprezentată prin anglo-saxoni. E drept că la această operă de vastă exploatare planetară s-a asociat și vechiul „popor ales", adică evreii. În epoca mașinismului, banul jucând un rol din ce în ce mai mare, evreii, prin societăți cu „capital anonim", prin „trust", „concern", „dumping" și alte metode, au ajuns să aibă o enormă influență socială și politică pe deasupra tuturor granițelor. Fiind împrăștiați în toate țările, cu ajutorul Finanței internaționale, a Alianței Israelite, a Sionismului, a Masoneriei și altor organizații mai mult sau mai puțin tăinuite, ofensiva iudaismului a căpătat în secolul al XIX-lea o energie mai mare decât oricând.

În sfârșit, la începutul secolului de față s-a ivit o nouă complicație. După ce mașinismul luase mare avânt în arhipelagul britanic, unde se nimeriseră alături mine de fier și bogate straturi de cărbuni, adică tocmai ceea ce trebuia in-

dustriei mari, aceleași cauze au produs aceleași efecte în Germania, unde Bazinul Ruhr deveni un centru industrial în măsură de a-l concura pe cel englez. Nevoia de materii prime și de piețe pentru desfacere, adică dobândirea de colonii, a adus în cele din urmă conflictul care s-a numit războiul mondial (1914-1918) urmat după 22 de ani de un [alt] război de dimensiuni mondiale. Cu arme de distrugere înmiit și înmilionit mai puternice decât în trecut, popoare creștine au ajuns să nimicească milioane de oameni. Iar ca o ironie a istoriei, protagoniștii acestei încăierări de apocalips au fost tocmai căpeteniile rasei germanice: englezi și germani, secondați fiecare peste mări și peste țări de toată clientela lor economică, politică și militară.

Și fiindcă un rău adânc nu vine niciodată singur, lângă anarhia produsă de *mașinism*, lângă încăierarea produsă de *rasism*, trebuie să mai adăugăm ca [pe un] al treilea abces al lumii contemporane, *comunismul* — antiteza capitalismului. Un hegelian politic, evreul Karl Marx, meditând asupra capitalului, a ajuns la concepția dictaturii proletare realizată acum în Republica Sovietelor. Lozinca noului stat, pe lângă totala stârpire a creștinismului și a oricărei instituții cu caracter religios, a fost din prima zi aceasta: domnia Internaționalei și prin urmare „război permanent" (1919) tuturor țărilor, până ce toate vor adopta regimul dictatorial preconizat de bolșevici în Rusia. Rezultatele acestui regim le-am văzut din China, unde anarhia e cronică, până în Spania, unde războiul civil a durat trei ani, producând pagube și cruzimi fără precedent în acel colț de pământ.

Așadar, nu e o exagerare, ci un adevăr evident afirmația că epoca noastră e cea mai vinovată din toată istoria omenirii, iar secolul al XX-lea cel mai anticreștin dintre toate de la Iisus până azi. Iată ce trebuie să avem mereu înaintea ochilor, dacă vrem să știm pe ce cale să apucăm pentru orientarea poporului nostru.

Și fiindcă nu numai planetar vorbind, ci și pentru fiecare țară în parte, un rău adânc nu se ivește niciodată singur, ci

e însoțit întotdeauna de multe altele („când e una, nu-i numai una", zice poporul nostru), s-a întâmplat ca, tocmai în această epocă de superlativă anarhie, și poporul român să fie atins de calamități externe și interne fără precedent.

Izbiți de comunism la răsărit, de efectele rasismului la apus (manifestat îndeosebi prin fanatismul maghiar), s-a întâmplat să fim adânc slăbiți înăuntru prin capitalismul reprezentat de blocul evreiesc, cel mai mare bloc alogen, dintre câte s-au stabilit până azi pe pământul românesc.

Pentru a ține piept acestei conjuncturi istorice — cea mai primejdioasă dintre cele ce s-au ivit în viața neamului — ar fi trebuit să fi avut cea mai perfecționată pregătire tehnică, cel mai viu și curat sentiment național și cea mai pură morală creștină. Din păcate, tocmai în această răscruce a tuturor nenorocirilor, statul nostru a fost mai dezorganizat decât oricând (începând cu puterea sa militară); coeziunea neamului a fost mai slabă decât totdeauna, cum s-a dovedit prin lupte interne însoțite de crime nemaiauzite, iar imoralitatea a fost mai fățișă decât oricând, „de la talpă până în creștet". În fața epocii de fier și de foc, noi ne-am înfățișat cu o „epocă de pleavă".

Efectele s-au văzut îndată: timp numai de trei luni, România a văzut trei hotare fărâmate, pierzând o treime din teritoriu, o treime din populație și rămânând un biet hârb în picioarele altora. Ocară și pagubă, pagubă și ocară cum nu s-a mai pomenit niciodată în trecutul acestui neam.

Față de acest dezastru, explicabil pe lângă cauzele externe, de lipsa „omului de stat" și de sluțirea vieții (evitată prin creștinism în generațiile trecute), pentru orientarea noastră nu e acum altă cale decât cea indicată a doua zi după întregirea hotarelor, când oamenii păcatului au considerat succesul statului ca un merit al persoanei lor, fără să aibă smerenia de a-și recunoaște păcatele și de a munci grabnic pentru îndreptare... Repetăm deci cele spuse la sfârșitul războiului mondial:[IV]

„Dacă mai ținem la o individualitate proprie ca neam, trebuie să ne întoarcem cât mai grabnic spre rosturile po-

porului nostru, așa cum erau ele înainte de năvălirea *barbarilor* moderni, care i-au surpat așezămintele, i-au scâlciat limba și i-au pângărit sufletul.

Trebuie, fiindcă menirea cea mai înaltă a unui popor e să fie El însuși, adică să-și trăiască din plin viața sa și să reprezinte, dacă poate, un chip original de a vedea lumea. Altfel, (...) a vegeta în umbra altora, a gândi gânduri străine, a trăi din simțiri străine și a vorbi cu fală limba străinilor, la ce bun să mai ții umbră pământului?! Mai ales acum, când, scăpați de prăpastie, ne izbim de împotrivirea tuturor[132], se cuvine să luăm aminte: ori *sporim grabnic* puterea noastră, și atunci vom trăi ca neam care are de spus ceva lumii; ori, dacă nu, vom fi osândiți a lâncezi veșnic în umbra altora mai puternici sau chiar amenințați cu pieirea[133].

Cel care scrie aici e încredințat că puterea adevăratului popor românesc n-a fost pusă încă *deplin la încercare*.

Privindu-l de-aproape în tot trecutul său istoric, e cu neputință să te îndoiești de înalta sa chemare în viitor. Prin urmare, avem destul temei să nădăjduim în vremuri mai bune. Neajunsurile unei generații, ca cea de azi (adică a oamenilor din timpul Unirii), nu pot încătușa pentru totdeauna un neam adânc la suflet. Adevărata primejdie ar fi numai, *dacă poporul însuși s-ar rătăci*, lepădându-se de firea și datinile sale.

Și tocmai această lunecare trebuie oprită *cu orice preț. Datoria cea mai imperativă a ceasului de față e să cunoaștem și să cultivăm tot ce este ales în caracterul și tradiția neamului românesc*.

Mai mult decât oricând, lozinca tuturor românilor adevărați trebuie să fie:

Îndărăt — spre poporul nostru!"[134]

Iar între darurile cele mai de preț ale tradiției avem și creștinismul românesc, temei de viață sufletească cu adevărat superioară, dacă vom ști să-l curățăm de petele și gunoaiele pe care tulburările timpurilor din urmă și nechibzuința unor cârmuitori nevrednici le-au îngrămădit asupra Bisericii și, în cele din urmă, asupra neamului și statului întreg.

Epilog

Din primăvara anului 1940, când a fost scrisă lucrarea de față, până la tipărire (februarie 1941), au căzut asupra acestei țări nenorociri fără seamăn. În trei luni, România a pierdut trei hotare, o treime din teritoriu și aproape o treime din populație. A urmat apoi detronarea regelui și un groaznic cutremur care a ruinat mulțime de sate și orașe. În sfârșit, s-a adăugat și un început de război civil, — o rușine unică în viața poporului român.

Fără a intra în cercetarea tuturor cauzelor care au adus această cumplită cădere, putem releva un singur lucru: calamitățile amintite nu stau în legătură cu ceva esențial în firea neamului românesc, ci se explică în cea mai mare parte prin cauze generale, (Vezi *Omul de Stat*, dec. 1939). Aici înșirăm numai câteva:

1. Presiunea concentrică a elementelor mongolice reprezentate în cele din urmă prin maghiari, bulgari și moscoviți (foarte amestecați cu neamuri turano-mongolice).

2. Infiltrarea din răsăritul Europei până în Peninsula Iberică a unui element *paria* — țiganii. Unamuno a mărturisit înainte de moarte că ororile petrecute în războiul civil din patria sa nu pot fi explicate decât prin amestecul acestei populații exotice.

3. Masiva infiltrare evreiască în cursul secolului al XIX-lea și al XX-lea, evenimentul cel mai grav în viața poporului român, de la început până azi.

Oricare dintre aceste cauze ar fi fost de-ajuns să explice una sau alta din nenorocirile căzute grămadă pe capul Ro-

mâniei. Toate la un loc au fost prea mult... Fără de voie, ne gândim la ceea ce judiciosul Burckhardt numește „nenoroc în istorie" (*Glück und Unglück in der Geschichte*).[LVII]

Dar trebuie să recunoaștem că însușirile masei, așa cum au fost arătate în „Creștinismul românesc" și cum au fost verificate în războiul mondial, când românii au stat frunte la frunte cu cea dintâi armată europeană, ar fi putut birui mare parte din calamitățile înșirate, dacă nu s-ar fi adăugat încă una, înfățișată acum doi ani la Academia Română, astfel:

„Poporul nostru a trecut în ultimele decenii prin cele mai mari momente ale istoriei sale cu niște conducători sub nivelul nevoilor neamului și statului român."

Dar, vorba lui Seneca: suferim de boli vindecabile (*sanabilibus aegrotamus malis*), iar unul din leacurile cele mai sigure este întoarcerea la creștinismul nostru românesc, dându-i cât mai repede puterile lui de altădată.

Notele autorului

1. Peste trei luni și zece zile, cuvintele acestea au căpătat o dureroasă confirmare. Mai mult de jumătate din Bucovina — pământ care nu cunoscuse niciodată stăpânirea rusească — a fost rupt din trupul României și alipit la statul sovietic de peste Nistru, iar românii au apucat drumul pribegiei.

2. G. Seignobos, *Histoire sincère de la nation francaise* („Istoria nealterată a națiunii franceze"), Paris, 1933, p. 188.

3. „De teamă ca numele lui să nu fie cumva uitat de urmași, grozavul inchizitor Bernard Gui a redactat el însuși, în ceasurile de odihnă, un fel de *vade mecum* pentru inchizitorul desăvârșit. Cartea se chema *Practica*, un manual complet, unde se găseau modele de interogatorii și de sentințe, precum și toată gama pedepselor și a schingiuirilor, potrivite după etatea și sexul acuzaților: postire, legare în lanțuri, înmormântare... «Trei duminici în șir, ereticii erau legați de niște stâlpi roșii și înconjurați de chipurile diavolilor, înainte de a fi vârâți în groapa unde îi aștepta o agonie înceată și murdară...» Povestitorul, un membru al Academiei Franceze, amintește metodele de tortură, relevând împrejurarea că persecuțiile religioase aduceau și oarecare venituri Bisericii: «Un rug pentru ars patru eretici costa patru livre și patrusprezece soli, în care preț intrau și parii (pentru spânzurătoare) paiele și frânghiile, iar călăul primea câte douăzeci de soli de eretic ars, ceea ce făcea cam o sută de franci — o meserie destul de bănoasă.»" (Emile Gebhardt, *Les jardins de l'histoire* — „Grădinile istoriei", Paris, 1910, p. 131 sq.).

4. Creștinismul „reformatorului" din Geneva poate fi judecat după roadele lui. Iată un cântec popular:

Încălecai pe cal
Cu căpitanul...

Care sugrumă pruncii în leagăn
Și se desfată de chinuri și de vaiete.
Fiecare acoperiș care fumegă și dă flăcări,
Fiecare mort care putrezește în groapă,
Fiecare împușcătură
E a soartei (Destinului).

În alt cântec hughenot se cuprinde și teoria „teologică" a acestor creștini:

În școal' am mers
La maistrul Calvin
Și învățătură am primit:
Predestinat *e totul în veci!*
Fiecare zar în jocul de zaruri,
Fiecare pas tăinuit pe podeaua drăguței,
Fiecare sărut,
De soartă-i hotărât.

Apud: G. Sodeur, *Calvin*, Leipzig, 1909, pp. 16, 22, 48.

5. W.H. Riehl, *Culturstudien aus drei Jahrhunderten* („Studii despre cultura ultimelor trei veacuri"), Stuttgart, 1862, p. 318.
6. T. Lisov, *Lipovenii în statul român* (*Dobrogea jună*, 30 martie, 1940).
7. Protoiereul Vicol Gavrilov în *Dobrogea jună*, 2 aprilie, 1940.
8. Lucien Romier, *Le carrefour des empires morts* („Răscrucea imperiilor moarte"), Paris, 1931, p. 32.
9. *Chemarea vremii*, oct. 1940, p. 4.
10. Sir Ernest Baker, rector la King's College.
11. Maxime Gorki, *Lénine et le paysan russe* („Lenin și țăranul rus"), Paris, 1924.
12. A se vedea: Jérôme și Jean Tharaud, *Quand Israël est roi, Vienne la rouge, Cruelle Espagne* („Când Israel e rege", „Viena însângerată", „Crâncena Spanie") și alte opere de aceiași autori.
13. D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, Buc., 1907, p. 473 sq.
14. M. Ralea, *Valori*, Buc., 1935, p. 89.
15. Vasile Pârvan, *Memoriale*, Buc., 1923, p. 11.

16. Vasile Pârvan, *Ibid.*, p. 16.
17. Paul Zarifopol, *Plicticoase fantome,* vezi *Convorbiri literare,* 1934, p. 107 sq.
18. Tot atât de pripită şi superficială este părerea lui Pârvan şi cu privire la rolul Bisericii în dezvoltarea poporului român. El afirmă că Biserica noastră ar fi împiedicat progresul conştiinţei naţionale, substituindu-i *„conştiinţa frăţiei ortodoxe,* universal ortodoxe, cu toate urmările ei *răufăcătoare,* dintre care cea dintâi şi cea mai mare este *neputinţa altoirii unei conştiinţe naţionale puternice,* alături cu cea ortodoxă(...) fiindcă *una exclude pe cealaltă* ". De aceea, Pârvan releva cu mare părere de rău împrejurarea că „conştiinţa ortodoxă a prins de veacuri rădăcini în sufletul poporului nostru *necult*" (V. Pârvan, *Unirea,* 1906, p. 36). Considerându-se pe sine şi pe românii culţi departe de Ortodoxie, arheologul uitase, pesemne, că tocmai Biserica papală e rezemată pe o organizare cu caracter universal şi internaţional, pe când Biserica Ortodoxă Română este, din contra, naţională („lege românească"), lăsând şi altor neamuri libertatea de a trăi „fiecare cu legea lui", prin urmare şi cu felul său particular de a practica învăţătura lui Iisus.

Astfel de regretabile rătăciri ca ale răposatului arheolog sunt o dovadă clară că nu numai străinii şi orăşenii mai depărtaţi de tradiţia autohtonă, dar chiar şi cei născuţi în sate pot fi uneori lipsiţi de intuiţia clară a vieţii neamului. Pentru Pârvan, lucrul e cu atât mai grav, cu cât scriitori obiectivi — şi mai presus de toţi Eminescu — arătaseră lămurit preţul Bisericii Ortodoxe în viaţa poporului român. Pe când arheologul şi istoricul citat exprima o părere atât de falsă despre viaţa sufletească a plugarului român, a muncitorului în genere şi a Bisericii Ortodoxe în special, tineretul din noua generaţie a avut după războiul mondial presimţirea adevărului: refacerea vieţii poporului nostru pe vechiul temei al credinţei religioase. Aici a stat meritul iniţiativei legionare. Depărtarea dintre idealismul de la început şi gravele excese din urmă s-ar putea lămuri doar prin infiltrarea unor elemente alogene (comuniste). Unamuno explica ororile din ultimul război civil din Spania prin amestecul ţiganilor. Această populaţie rătăcitoare din ţară în ţară (ca şi evreii) fiind lipsită de noţiunea statului, trăieşte în afara normelor de morală socială. Ca element *paria,* furişat în Evul Mediu din Asia, ţigănimea joacă rol de parazit în Europa.

De aceea nu numai evreii, dar și țiganii ar trebui trimiși în patria lor de odinioară. (Alcătuit din vagabonzi și refractari la vaccinare și alte măsuri igienice, acest gunoi social constituie și o cauză permanentă de boli infecțioase).

19. Sir James Frazer, *La crainte des morts* („Frica de morți"), Paris, 1933 (cu o prefață de Paul Valéry).
20. Strabon, VII, 4.
21. P. Batiffol, *Saint Grégoire le Grand* („Sfântul Grigorie cel Mare"), Paris, 1931, p. 180.
22. Argumentul, scos din bogăția toponimiei slave, ca dovadă a plecării românilor, este astăzi răsuflat. Turcii au umplut o mare parte din Peninsula Balcanică cu numiri turcești. Scos-a cineva de aici concluzia că bulgarii, albanezii și alte neamuri balcanice pieriseră din fața năvălirii otomane?
23. În ce privește caracterul arhaic al creștinismului românesc, trebuie să mai punem la socoteală păstrarea unor credințe păgâne și eresuri care circulă și azi în popor. Latura aceasta a folclorului nostru este foarte bogată. Dar, în ce măsură tradiția romană (cu saturnalii, bacanalii etc.) a influențat vechea pietate dacică și s-a putut continua și în faza creștină a vieții noastre, aceasta va face obiectul unei cercetări deosebite. Pentru a da în treacăt o idee de felul cum s-a împletit aici vechea credință dacică (exprimată îndeosebi prin cultul luminii) cu cea romană și cea creștină, citățm un singur amănunt: pomelnicele din Hațeg care au menirea *să ducă la cer numele creștinilor* pentru care se fac rugăciuni. Vechiul obicei dacic de a trimite înadins soli în cer s-a mai păstrat apoi și în alte rituri, despre care va fi vorba mai departe.
24. *Historiae augustae scriptores*[1778], Aurelianus, XXI și XXXVIII.
25. I. Carcopino, *Les richesses des Daces et le redressement de l'empire romain sous Trajan* („Comorile dacilor și redresarea Imperiului roman sub Traian"), Dacia, Cluj, I, pp. 28-34.
26. A. Papagniol, *L'empereur Constantin* („Împăratul Constantin"), Paris, 1934, p. 12.
27. P. Batiffol, *op. cit.*, p. 213.
28. Salvianus, *De gubernatione Dei* („Despre cârmuirea lui Dimnezeu"), V, 8.
29. P. Batiffol, *op. cit.*, p. 199.
30. A se vedea și: S. Mehedinți, *Ce este Transilvania?*, Buc., 1940, p. 21 sq.

31. E. Gamillscheg, *Ueber die Herkunft der Rumänen* („Despre originea românilor"), 1940, p. 13 sq.
32. G. Bardy, *Saint-Athanase* („Sfântul Atanasie"), Paris, 1925, p. 43.

33. Amintim aici pe evrei nu din întâmplare, ci pentru că deosebirea față de daci era fundamentală. Nu cunoaștem prea multe din religia poporului dac. Opere ca *Germania* sau *De bello gallico* ar fi fost pentru noi de un preț imens. Dar ceea ce știm ne este totuși de-ajuns spre a ne da seama că, față de politeismul de operetă al grecilor și al romanilor, [pe] de o parte, și mitologia barbară a neamurilor din nordul Europei, pe de alta, „dacii nemuritori", cu adorarea zeului luminii, ne îndreaptă ochii spre Iran, unde stau în luptă necurmată Ormuz cu Ahriman, zeul întunericului. Tot spre Iran ne îndreaptă și credința că fiecare om are o stea ocrotitoare (poporul român zice și azi „vai de steaua lui"), precum și credința că sufletul omenesc trece prin multe trepte de perfecționare, până ajunge în al nouălea cer.

Iubirea luminii soarelui, antipatia față de norii furtunilor care ascund soarele (dacii îi împroșcau cu săgeți) sunt dovezi de seninătate sufletească și de optimism, de speranță în *mai bine*, pe când evreii înclinau spre concepția pesimistă că „nu toți oamenii pot fi mântuiți".

Asemănarea religiei dacilor cu a iranienilor explică ușor pentru ce și cultul lui Mithra a pătruns atât de iute în ținuturile carpatice, ca „mijlocitor" în lupta dintre lumină și întuneric. Așa cum era „ideea nemuririi sufletului" (Zamolxe), tot așa și cea a „nașterii din fecioară" în cultul mithraic era un fel de firească introducere spre creștinism. I. Geffken, *Aus der Werdezeit des Christentums* („Perioada de formare a creștinismului"), Leipzig, 1909, p. 111 sq.

34. Constituerunt canesios (adică *Kinezi* sau *Județi*) id est balivios, qui justiam facerent et equos, animalia, arma et vestimenta utilia procurarent (...). Pacem habebamus et fora (...) conveniebant canesii etc. (*Carmen miserabile*, cap XXXV).[LIX]

35. Ce urmări grozave poate avea tendința Bisericii de a înlocui puterea statului ori a statului de a subjuga Biserica se poate vedea nu numai din cele întîmplate în Bizanț (unde împărații teologhiseau, iar lumea ajunsese să-i aprecieze după gradul lor de ortodoxie) sau la Roma care, sub Papii politici, (Borgia) ajunsese o *cloaca maxima*, dar și în țările protestante.

Geneva, pe timpul lui Calvin, ajunsese o adevărată pușcărie. Călăii și rugurile au făcut pentru Reformă ceea ce Inchiziția fanaticului Loyola făcea pentru catolicism. Cruzimile protestanților n-au rămas cu nimic mai prejos decât [cele] ale papistașilor. Peste câteva mii de ani, istoria va vorbi [despre] cele dintâi milenii ale creștinismului ca [despre] o epocă de adâncă barbarie. Un Episcop englez, care a trecut nu demult prin România, a făcut această mărturisire: „Henric al VIII-lea a fost în viața sa particulară un *om rău,* iar în viața publică (...) violent și hrăpăreț, măcar că era un teolog foarte capabil". Iar ca dovadă că Evanghelia nu poate fi sprijinită prin streang și călăi, el amintește că „Biserica anglicană ajunsese în secolul al XVIII-lea într-o adevărată somnolență (...). Devenise o *unealtă a statului* pentru menținerea religiei oficiale, în schimb, masa poporului, pe măsură ce revoluția industrială (mașinismul) devenea tot mai intensă, ajunsese în întregime păgână (Vezi *Biserica Anglicană,* conferința ținută la Radio în București de P.S.S. Richard Godfrey Persons, Episcop anglican de Southwark, Buc., 1940, p. 20).

36. Jacob Burckhardt, *Die Zeit Constantins des Grossen* („Epoca lui Constantin cel Mare"), (Phaidon Ausgabe), 1853, p.71.
37. G. Bardy, *op. cit.*, p. 179.
38. Însăși ziua serbării ce se cheamă „Duminica Ortodoxiei" aduce aminte de una din aceste rătăciri: de lupta contra icoanelor, însoțită de vandalisme, de intrigi politice și [de] alte tulburări, până ce Sinodul din 842, adunat la Constantinopol, a restabilit pacea. În amintirea acelui eveniment s-a hotărât sărbătorirea deosebită a celei dintâi Duminici din Postul Mare, sub numele de „Duminica Ortodoxiei" (gr.: *kiriaki tís ortódoxias*).
39. Elena Voronca, *Colinde din Ardeal, datini de Crăciun și credințe poporane*, București, 1914, p. 329.
40. G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare,* București, 1885, p. 188.
41. G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 34
42. Jacob Burckhardt, *Weltgeschichtliche Betrachtungen* („Prelegeri asupra istoriei universale"), (Kroner Leipzig), 1905, p. 69.
43. Plociuni = pari.
44. Grădele = nuielele din care e împletit gardul.
45. Dupănel = catifea.
46. Alexiu Viciu, *Colinde din Ardeal, datine de Crăciun în credințe poporane*, București, 1914, pp. 24-27.

47. Elena Voronca, *op. cit.*, pp. 24-27.
48. A. Bârseanu, *Cincizeci de colinde*, Brașov, 1903, p. 567.
49. D. Furtună, *Cuvinte scumpe, taclale, povestiri și legende românești*, București, 1914, p. 42 sq.
50. Béla Bartók, *Melodien der rumänischen Colinde (Weinachtslieder), 484 Melodien mit einem einleitenden Ansatz* („Melodiile colindelor românești — Cântece de Crăciun — 484 de melodii, cu un cuvânt înainte", Wien, 1935.
51. P. Coulange, *La Vierge Marie* („Fecioara Maria"), Paris, 1925, p. 154.
52. Ein gesunkenes Kulturgut.
53. Astfel de observatori superficiali (din considerații de școlaritate) au și creat neroada expresie „culturalizare", pentru a îndreptăți rolul lor în România teatrală, care a dus poporul și statul român la rușine și ruină.
54. *Unter fremden Völkern*, herausgegeben von Wilhelm Doegen, pp. 339, 348 s. n., Berlin, 1925 („Printre popoare străine", culegere de Wilhelm Doegen — o colecție de 31 de studii despre neamurile europene și din alte continente, amestecate atunci în războiul mondial).
55. Alături de colinde, bocete și o mulțime de rituri în legătură cu nașterea, botezul, cununia, înmormântarea și alte împrejurări ale vieții, simțirea religioasă a poporului român s-a manifestat și în trei direcții destul de originale: sculptarea troițelor, zugrăvirea de icoane pe sticlă și încondeierea ouălor de Paști. Geniul popular creează încă sub ochii noștri. Afară de vechile modele naționale, unele femei cu talent deosebit au ajuns la variante [cum] nu se poate mai interesante. O simplă țărancă din Bran, Maria Plotogea, a dovedit un talent de stilizare de nivel artistic (vezi *Ouă încondeiate* în revista *România*, an V, nr. 4). Tot în direcția aceasta trebuie să amintim și opera lui Picu Pătruț, zugrav și poet popular din Săliște (*România literară*, 12 mai, 1940).
56. S. Mehedinți, *Trilogii. Știința — Școala — Viața, cu aplicări la poporul român*, Buc., 1940, p. 289.
57. Id., *Ce este Transilvania?*, Buc., 1940, p. 63 și *Români și unguri*, Buc., 1940.
58. Iată ce mărturisește un tătar dobrogean: „Tătarii au venit în Dobrogea ca refugiați din Rusia țaristă din pricina asupririlor ce-au avut de îndurat din partea rușilor, după căderea Chanatului

(1792) din Crimeea și mai ales în perioada [de] dinainte și după războiul Crimeii (1854)". Ei au fost primiți în chip omenos de români, iar „pentru a arăta lealitatea lor față de statul român, musulmanii din Dobrogea au manifestat încă de la început dragostea lor pentru armata țării. Au înțeles că în nici o profesiune nu pot arăta mai mult devotamentul lor față de statul și poporul român, decât în cariera de sacrificiu — cariera armelor. De aceea, cele dintâi școli românești, pe care le-au urmat fiii musulmanilor au fost cele militare. Iar statul român, după dorința expresă a Marelui Rege Carol I, a acordat toate înlesnirile tinerilor musulmani, admițându-i în aceste școli, unde au fost primiți bursieri și tratați cât mai bine".

„Primirea turco-tătarilor în armată, ca ofițeri, tratamentul blând față de soldații musulmani, permisiunea de a-și păstra fesul (care, deși de origine străină, pe vremea aceea era socotit ca ceva sfânt), au făcut pe musulmani să vadă în toate aceste *privilegii* un motiv mai mult, ca să se devoteze complet intereselor naționale românești."

„Turco-tătarii s-au identificat astfel cu interesele și năzuințele poporului român, care le-a arătat [în]totdeauna bunăvoință și prietenie. De pildă, chiar de la alipirea Dobrogei, statul român a menținut seminarul musulman din Babadag (mutat azi la Medgidia) pentru *pregătirea clerului* mahomedan și a profesorilor de *limbă turcă* pe lângă școlile române. Marele și înțeleptul Rege Carol I a înălțat în centrul orașului Constanța «Moscheea Regele Carol». Atât seminarul cât și geamia sunt întemeiate de stat."

„Iar pentru toate aceste privilegii, turco-tătarii au dat dovadă de înțelegere și recunoștință față de statul român, hotărând în mod definitiv de a nu se socoti minoritari ci ca niște *adevărați cetățeni români* de religie mahomedană, adică un corp solidar cu marea masă a poporului român" (vezi *Turco-tătarii din Dobrogea* de colonelul Ali Mustafa, în foaia *Dobrogea jună*, II, aprilie 1940).

Putem adăuga și un alt document vrednic să rămână în paginile istoriei. În anul 1940, când Dobrogea de miazăzi a fost iarăși alipită de Bulgaria, locuitorii mahomedani, ca să nu rămână sub stăpânirea bulgarilor, au emigrat în Asia Mică. Dar, în clipa când au părăsit pământul României, au ținut întâi de toate să mulțumească guvernului țării pentru omenia cu care au fost tratați...

59. Hristo Capitanov, *A doua venire a lui Vazov în România*, vezi *România Literară*, an II, nr. 53, mai 1940.

60. Al. Iordan, *Începuturile teatrului bulgar în România*, vezi: *Preocupări literare*, an V, 1940, p. 279 ș.a.

61. Cine vrea să afle până unde poate ajunge cruzimea unui popor creștin și lipsa de omenie, să citească mărturisirile unui ofițer prizonier, G. Vlădescu. Cartea sa, *Bulgarii*, e o povestire cumpătată de la început până la sfârșit și, tocmai de aceea, cu neputință de uitat. Obiectivitatea ne silește să recunoaștem că ororile bulgărești au fost ajunse, ba și întrecute, de cele ungurești în Transilvania atribuită Ungariei prin dictatul de la Viena (august 1940).

62. S. Mehedinți, *Ce este Transilvania?*, 1940, Buc. și *Pro Veritate* (Bul. Soc. Geogr., 1940). Cititorul care vrea să cunoască mai amănunțit ce-au pătimit românii de pe urma vecinătății cu maghiarii, vor citi cu folos lucrarea *Românii și ungurii* de C. Sassu (Buc., 1940), un rezumat [cum] nu se poate mai clar, scris cu nepărtinirea unui magistrat.

63. V. Streinu, *Poeți ai plebei* (*Revista Fundațiilor Regale*, aprilie 1940).

64. Pr. C. Staicu, *Biserica ortodoxă față cu minoritățile creștine din Dobrogea* (vezi foaia *Dobrogea jună*, din 10 august 1940).

65. De la o femeie bună și înțeleaptă, mi-a rămas încă din anii prunciei o vorbă care nu-i lipsită de umor: „*rabdă!* cu răbdarea, îi rupi pielea" — adică *pielea dușmanului*! Stoicismul acesta rural cuprinde sinteza unei mari experiențe, pe care n-o poate înțelege și prețui decât cel care cunoaște de-aproape toate greutățile vieții de la țară.

66. În timpul din urmă, s-a făcut o mare risipă de vorbe cu caracterizări etnografice întemeiate pe viața subconștientă; am ajuns chiar la o filosofare despre inconștient. Sub influența unor metafizicieni moderni, la care s-au adăugat istoricul Spengler, etnograful Frobenius și alții, un imens verbiaj a năpădit nu numai scrierile filosofice, dar și unele științe întemeiate pe cercetări concrete. Până acum, era o procedare elementară, să lămurim ceea ce e necunoscut, plecând de la ceea ce e cunoscut cu destulă claritate. (Descartes s-a ostenit să-și formuleze unele *Regulae ad directionem ingenii*). Acum, unii își permit originalitatea de a pleca de la inconștient, adică de la necunoscut, pentru a explica fenomene foarte complexe. O imensă aiureală stilistică a inundat și

scrisul românesc, o „beție de abstracții" mai primejdioasă decât „beția de cuvinte" pe care o biciuise cândva T. Maiorescu. Pare că ne-am întors la ceea ce Humboldt numea „saturnalii metafizice".

Lăsând însă la o parte aceste abuzuri, care nu pot fi considerate ca semn de sănătate intelectuală, credem că ne e permis să afirmăm măcar atât: legătura între ceea ce stă sub pragul conștiinței — *sub limine* — și ceea ce se ivește deasupra acelui prag nu poate fi negată, iar folclorul ni se pare manifestarea cea mai directă și mai completă a sufletului din penumbra și chiar din umbra vieții psihice a unui neam. Ceea ce am spus mai sus despre basme și proverbe nu-s simple ipoteze, ci au un substrat real.

67. José Ortega y Gasset, *Stern und Unstern, Gedanken über Spaniens Landschaft und Geschichte* („Noroc și nenoroc — gânduri despre ținutul și istoria Spaniei"), Stuttg., Berlin, p. 60.

68. În România, satele își vedeau de muncă, dar în orașe lucrătorii din fabrici, agitați de șefii socialiști (printre care cei mai de seamă erau evrei) făceau greve și mari demonstrații comuniste, ba s-au găsit și intelectuali care să declare fățiș că „lumina vine de la răsărit", adică de la regimul sovietic.

69. Spicuim ceva din acel *Apel către meseriași, muncitori, soldați și țărani români.* „Fraților, după ani de groaznice lupte, lumea sărbătorește *pacea* între oameni. Conducătorii luminați din toate țările civilizate se silesc să înlăture războiul (...) dar iată că din Răsărit se aud glasuri de ură, care vădesc năzuința dușmanilor noștri de a ne sfâșia prin învrăjbire (...). Din Rusia, stăpânită de întunericul învățăturilor greșite, pornesc îndemnuri la luptă, la pârjol și la uciderea fraților de același sânge. Din Ungaria se aud aceleași îndemnuri. Dușmanii de la Răsărit s-au unit cu cei de la Apus, să tulbure liniștea noastră și să ne poată cotropi. Străinii de peste hotare încearcă prin înstrăinații care trăiesc în sânul țării noastre să ne împartă paharul cu otravă. Au cutezanța să spună că îndemnurile lor se fac în numele păcii, al dreptății și al libertății, în numele muncitorilor, dar cuvântul lor e minciună. Zic că vor pacea dar o nimicesc *omorând pe cei mai vrednici.* Cer libertatea, dar, prin amenințarea *cu moartea,* silesc lumea să li se supună (...). Ne spun că nu voiesc războiul, dar ei se războiesc. (Béla Kun începuse atacul contra României). Cer desființarea armatei, dar ei se înarmează (...).

Datoria oricărui bun român este de a se îngriji ca sămânța neînțelegerii să nu prindă rădăcini (...). Păstrați-vă sufletul curat. Nu uitați că mântuirea noastră este munca, unirea și cinstea.

Frați soldați, cu armele voastre ați împlinit pentru veșnicie hotarele țării (...). Nu lăsați ca mâini străine să strice ceea ce voi ați săvârșit (...).

Frați țărani, Dumnezeul părinților noștri s-a înduioșat de suferințele noastre (...). Fiți recunoscători față de bunul Dumnezeu. Îndoiți-vă puterile la muncă, strângeți roadele pământului și fiți liniștiți (...). Apărați pământul dintre Nistru și Tisa, Dunăre și Marea Neagră prin munca și iubirea voastră.

Frați români, în voi stă puterea și nădejdea acestei țări (...). Dușmanii ne atacă la Nistru și la Tisa (...). Mântuirea noastră sunt munca, cinstea, iubirea de neam și credința în Dumnezeu (...). Spuneți străinilor și înstrăinaților care încearcă să ne tulbure că în jurul nostru s-a format o gardă națională care veghează și va lupta contra tuturor celor ce vor să semene neînțelegere între noi." (*Conștiința*, an I, nr. 1, 30 aug. 1919).

70. Corneliu Codreanu, *Pentru legionari*, Sibiu, 1936, p. 48.

71. Abia prin răspândirea cultului mithraic a pătruns concepția aceasta în sfera civilizației greco-latine, pe când în Carpați ea era demult cunoscută prin Zamolxe.

72. I. Conea, *Clopotiva, un sat din Hațeg*, Buc., 1940, vol. I, p. 287; vol. II, p. 428.

73. C. Brăiloiu și H. H. Stahl, *Nerej, un village archaïque* („Nereju, un sat arhaic"), II, 239, 1940.

74. Corneliu Codreanu, *Pentru legionari*, Buc., 1937, p. 306.

75. Ca o dovadă concretă [despre] cât de adânc pătrunsese ideea de jertfă în concepția de viață a generației legionare e destul să amintim că unii dintre fruntașii Legiunii au luptat și-au murit în Spania pentru biruința Crucii. Fapta aceasta îndreptățește așadar afirmarea că legionarismul, spre deosebire de fascism și hitlerism, trebuia să fie, cum s-a spus mai sus, o mișcare cu caracter nu numai național, dar și social-creștin. Cât privește grozava catastrofă din ianuarie 1941, ea va fi exact judecată abia când organele statului vor termina cercetarea faptelor care au zguduit țara ca un al doilea cutremur. Peste tot, unde *crima* și *răzbunarea* au înlocuit munca și idealul creștin, Mișcarea Legio-

nară a fost compromisă, fiindcă a răsturnat din temelie doctrina pedagogică de la care pornise.

76. G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 41.

77. D. Furtună, *Vremuri înțelepte,* povestiri și legende românești, Buc., 1913, p. 59 sq.

78. Tache Papahagi, *Din folclorul românesc și cel latin,* studiu comparat, Buc., 1923, p. 170 sq.

79. *Id., ibidem,* p. 149.

80. Americanii, mai practici, au ridicat nu de mult un templu pentru *Venus* (Afrodita) în Long-Island.

81. E drept că în literatura noastră e și o Veneră păgânească — cea din *Țiganiada* lui Budai Deleanu. Dar aceea nu-i româncă, ci din neamul lui Parpanghel. Apoi opera amintită iese din sfera folclorului, fiind scrisă pe teme folclorice, de un cărturar cunoscător al mitologiei și al ficțiunilor obișnuite în lucrările epice.

82. Vezi: *Biserica Ortodoxă,* martie-aprilie 1940, p. 194.

83. Al. Procopovici, *Limpeziri* (grecism, fanariotism, slavonism, romanism, întâietăți regionale), Buc., 1940.

84. Sir James Frazer, *op. cit.*, pp. 18, 23 sq.

85. J. Burckhardt, *Die Zeit Constantins des Grossen* („Epoca lui Constantin cel Mare"), ed. cit., p. 149.

86. Th. Buckle, *Histoire de la civilisation en Angleterre* („Istoria civilizației în Anglia"), Paris, 1881, V, p. 79 sq.

87. Voronca, *op. cit.*, p. 155.

88. Împotmolit în erudiția seacă a textelor, Hasdeu a făcut greșeala să considere bogomilice, prin urmare eretice, chiar unele rugăciuni ale Bisericii Ortodoxe! (D. Russo, *Textele eshatologice din Codex Sturdzanus și pretinsul lor bogomilism.* Vezi *Biserica Ortodoxă,* 1906, p. 419 sq). Ce treaptă de falsă îndreptare putea atinge Hasdeu se poate vedea din felul cum a simțit (adică n-a simțit) însemnătatea sărbătoririi lui Ștefan Vodă la Putna. El nu s-a sfiit să numească pe tinerii de la „România Jună", organizatorii pelerinajului la Putna, „nenorociți adepți" ai lui Titu Maiorescu. În *Columna lui Traian* (august 1871) stau aceste rânduri: „D. T. Maiorescu, I. Negruzzi, Pogor, Slavici, Eminescu și Xenopol puși în capul serbării de la Putna, au redus-o *în toată puterea cuvântului* la tristul rol al Unirii Române monumentate (?) de către d. d. Halfon și Leiba Cahana...". „La 15 august, n-a

fost o sărbătoare naţională în memoria lui Ştefan cel Mare, ci o crudă parodie ţesută şi pusă în scenă de şcoala cosmopolită de la Iaşi, sub perfida conducere a d-lui Maiorescu."

(Cei care vor dori să afle cauzele nenorocirilor căzute asupra Bucovinei şi Moldovei în 1940, vor putea afla ceva şi din scrisul lui Hasdeu care nu se sfia să păteze sărbătorirea lui Ştefan, punând-o în legătură cu alde Halfon, Leiba ş.a.)

89. G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 33.

90. Alexiu Viciu, *op. cit.*, p. 90.

91. T. Pamfile, *Sărbătorile de toamnă şi de postul Crăciunului.* Studii etnografice, Buc., 1914, p. 96; Voronca, *op. cit.*, p. 129.

92. Elena Niculiţă Voronca, *Datinele şi credinţele poporului român,* adunate şi aşezate în ordine mitologică, vol. I, partea I şi II, Mihalcea (lângă Cernăuţi), 1903, p. 155.

93. Texte bogomilice se vor fi găsind şi la noi, dar bogomilism în sufletul românilor „câţi iepuri la biserică". Iar rătăcirea lui Gaster şi Hasdeu, amândoi eruditi de bibliotecă, rămâne ca o grea apăsare pe numele lor, de interpreţi ai sufletului românesc. Recunoaştem că Gaster, fiind evreu, răspunderea lui e ceva mai mică.

94. G. Dem. Teodorescu, *op. cit.*, p. 19. (Vezi şi colindul de la p. 26, unde se arată cum Maica Domnului cu Pruncul Iisus au scăpat cu fuga la munte).

95. G. Moroianu, *Chipuri din Săcele,* Buc., 1938, p. 32 ş.a.

96. Lucien Romier, *op. cit.*, p. 28 sq.

97. Keyserling — Vezi: E. Seillière, *La sagesse de Darmstadt* („Şcoala de înţelepciune de la Darmstadt"), Paris, 1929.

98. Béla Bartók, *Melodien der rumänischen Colinden* (Weinachtslieder) — 484 Melodien mit einem einleitenden Ansatz („Melodiile colindelor româneşti (Cântece de Crăciun) — 484 de melodii cu un cuvânt înainte"), Wien, 1935.

99. Alexandru I. D. Ştefănescu, *Sola verba,* publicaţie postumă, 1940, p. XVII. Cuvintele acestui copil de o mare precocitate, stins, ca şi Iulia Hasdeu, înainte de a dovedi tot ce poate, sunt un îndemn de a preţui şi în latura aceasta originalitatea creştinismului românesc, plin de evlavie pentru frumuseţea artistică, dar şi de respect în faţa adevărului ideilor.

100. Cuiele erau cioplite din lemn de tisă, un brad cu trunchiul mai des. Cuiele erau groase cât degetul arătător şi lungi

de-o palmă, așa că mai mult de jumătate rămâneau afară, iar acoperișul părea zburlit ca un arici.

101. Vezi în *Biserica Ortodoxă*, 1939, nr. 5 și 6, câteva pagini „În legătură cu creștinismul unui seminarist din Vrancea".

102. Părerea aceasta a fost exprimată și în „Omagiul" tipărit cu ocazia ridicării monumentului de la Constanța, de un profesor de literatură română.

103. Vezi părerile lui Niki Xenopol, Gh. Adamescu, E. Lovinescu, Panait Istrati, Ibrăileanu, în *Adevărul, Țara Nouă* și alte organe politice ori politico-literare. (Apud: D. Murărașu, *Naționalismul lui Eminescu*, Buc., Edit. Bucovina, pp. 4, 6, 8, 26, 32, 66, 73, 100, 101, 169, 186 sq.)

104. I. Slavici, *Amintiri*, Buc., 1924, p. 16.

105. Nu din trufie spunem aceste cuvinte, ci ca un îndemn pentru cei care cunosc limba universală a muzicii, să contribuie la unirea într-un gând a tuturor maselor omenești, cum a făcut Beethoven în ultima sa simfonie, prin chemarea: „Îmbrățișați-vă, milioane de făpturi pământești (...). Deasupra voastră, în cortul înstelat al cerului, veghează același Părinte...".

106. Vezi în *Convorbiri literare* (1934) judicioasele observații ale răposatului critic Zarifopol despre „Fantome supărătoare".

107. Frobenius, *Paideuma*, München, 1921, pp. 96, 98.

108. Lucien Romier, *op. cit.*, p. 28 sq.

109. Vezi Simion Mehedinți, *Trilogii*, ed. cit., p. 293.

110. Maxime Gorki, *Lénine et le paysan russe* („Lenin și țăranul rus"), Paris, 1924, p. 103 sq.

111. Nicolas Berdiaeff, *Un nouveau Moyen-Âge* („Un nou Ev Mediu"), Paris, 1930, p. 212 sq.

112. Raoul Labry, *Autour du moujik* („În jurul mujicului"), Paris, 1923, p. 83.

113. P. Milioukov, *Essais sur l'histoire de la civilisation russe* („Studiu asupra istoriei civilizației ruse"), Paris, 1901, p. 68.

114. Maurice Paléologue.

115. N. Berdiaeff, *op. cit.*, p. 85.

116. Pentru cine s-ar lăsa ademenit de bănuiala că regimul bolșevic a schimbat ceva din factura sufletească a poporului rus, să ne fie îngăduit să-i punem sub ochi mărturia unui om de știință exactă, călător, care a pus nu de mult față în față Europa apuseană cu Rusia. „Niciodată nu m-am simțit mai occidental decât

venind la Moscova". Apoi numără „vechile păcate slave": lenea cronică, nehotărârea, nepăsarea, fatalismul, pornirea de a amâna pentru mai târziu tot ceea ce-ar trebui împlinit îndată... În sfârşit, gustul de tocmeală, înfrigurarea după reverie, patima de a face mereu planuri, pe care ştii bine că nu le vei realiza, că nu vei mişca nici degetul cel mic pentru a le duce la împlinire şi neputinţa de a măsura timpul după o dreaptă chibzuinţă... Georges Duhamel, *Le voyage de Moscova* („Călătoria Moscovei"), Paris, 1927, p. 187.

117. A. Olteanu-Oradea, *Românii la graniţia de Vest* (vezi *Cele trei Crişuri*, iulie-august 1940, p. 137).

118. Vezi S. Mehedinţi, *Ce este Transilvania?*, Buc., 1940.

119. Vezi S. Mehedinţi, *Le pays et le peuple roumain* („Ţara şi poporul român"), Buc., 1927, sau *Caracterizarea unui popor prin munca şi uneltele sale*, Buc., 1920.

120. Cu atât mai vinovată ne apare acum pornirea câtorva mărunţi cărturari din veacul trecut — şi chiar din pragul acestui veac — de a imita ca nişte minori anume mode intelectuale din Rusia, de ex. nihilismul (care implica repudierea religiei creştine). Aşa-numitul poporanism, predicat de Nădejde, Morţun, Gherea, Stere şi alţi „narodnici", marxişti, socialişti, comunişti sau cum li se mai zicea, era o naivitate cam de acelaşi nivel cu carbonarismul, masonismul şi alte *isme* împrumutate cu o generaţie mai înainte de la Paris. Cel puţin C. A. Rosetti şi cei de felul lui fuseseră ademeniţi şi de unele isprăvi pozitive ale lumii muncitoare din Apus, pe când imitatorii nihilismului rusesc, inoculaţi cu marxismul evreului Karl Marx erau, cum zice românul, numai un fel de „slugă la dârloagă", — şi încă pe credit: aşteptând de la dictatura proletară, raiul pe pământ! Negarea cvasiobligatorie a Bisericii creştine, atât de democraţii apuseni, conduşi de masonism, cât şi de nihiliştii ruşi, era o confuzie de-a dreptul copilărească, adică o faptă de minori care nu-şi dau seama că religia e o parte a culturii şi că sufletul omenesc nu poate fi trunchiat sau castrat.

121. G. Vlădescu, *Bulgarii* (Edit. Universul).

122. Keyserling, *Analyse spectrale de l'Europe* („Analiza spectrală a Europei"), Paris, 1930, p. 298. (Traducerea citatului: „un ansamblu cât se poate de exploziv", n.ed.).

123. Particularitatea aceasta merită să fie luată în consideraţie cu atât mai mult, cu cât „imperialismul" pornit din Roma a arun-

cat fățiș „principiul naționalităților" în lada cu gunoi. Conducătorul unui important organ *(Il Telegrafo)*, în clipa când 1.300.000 de români erau puși sub călcâiul maghiarilor prin dictatul germano-italian (august 1940), a făcut fățiș această penibilă mărturisire: „Hotărârea conferinței de la Viena a pus capăt principiului naționalităților..." Roma și Italia contra libertății națiunilor!

124. Pierre Batiffol, *op. cit.*, pp. 207, 209.

125. N. I. Danilewsky, *Russland und Europa* („Rusia și Europa"), Berlin, 1920, p. 291.

126. Păcat că în limba română s-a întâmplat să avem un cuvânt atât de urât pentru a exprima o noțiune atât de înaltă. Poate că pata aceasta slavonă se va șterge cu timpul.

127. În *Trilogii*, p. 257 și *Mai aproape de Iisus*.

128. Cei care cer de la toți, prin urmare și de la Goethe, argumentare pe temei de texte, să nu uite autonomia sufletească a celor care zic: „mai bine un mit frumos, decât o realitate urâtă". Să-și amintească pentru Goethe vorba din Faust: „Gefuhl ist alles."[LX]

129. Jacob Burckhardt, *Weltgeschichtliche Betrachtungen* („Prelegeri asupra istoriei universale"), ed. cit., p. 40.

130. Giovanni Papini, *Dante vivant* („Dante în viață"), Paris, 1934, p. 149.

131. Sören Kierkegaard, *Religion der Tat* („Religia faptei"), Leipzig, 1930, p.167.

132. Era momentul când Aliații ne împiedicau să luăm în stăpânire Banatul, așa cum se legaseră prin tratatul de la începutul războiului. (Nota de la 1 Decembrie 1918). După trădarea rusească în timpul luptelor, se adăuga nedreptatea franceză și italiană. Colonelul Romanelli se arăta în Budapesta tot așa de dușmănos față de România ca și ungurii.

133. Azi, când țăranii români sunt uciși ori smulși de pe pământul strămoșesc atât de unguri, cât și de ruși, cuvintele din zilele Unirii vor sluji, poate, ca semnal de priveghere și îndemn la munca pe care n-am făcut-o la timp.

134. Lucrarea aceasta a ieșit dintr-o conferință ținută la Cernăuți. Am spus că a fost scrisă cu privirea îndreptată spre poporul român, așa cum era înainte de năvălirea barbarilor moderni, care i-au tulburat adânc viața.

Bag acum de seamă că ni s-ar putea aduce o întâmpinare: nu cumva autorul a judecat cu părtinire pentru neamul său, dându-i însușiri pe care nu le-ar avea?

La întrebarea aceasta, răspunsul e cuprins chiar în carte. Aflăm în ea și părerile unor martori străini. Unii au cercetat poporul român în timpul războiului mondial (H. Carossa și W. Doegen); alții, după război (E. Baker, Béla Bartok, L. Romier). Așadar, cinci martori, din cinci nații deosebite. Iată însă o judecată de acum o sută de ani, pe care o aflăm în numărul din urmă al merituoasei reviste „Făt-Frumos". E vorba de cartea geografului W. Hoffman.

Lăsăm la o parte caracterizarea fizionomiei. Autorul a întâlnit între români „Capete, care sunt clasice și pot fi luate ca model pentru camee". Mult mai însemnată e caracterizarea sufletească a neamului. „Capetele acestea au înăuntru ceea ce prevestește înfățișarea lor pe dinafară. Într-adevăr, nicăieri nu vei găsi o putință de înțelegere mai repede, o minte mai deschisă, un spirit mai ager, împerecheat cu mlădierea purtării, așa cum o afli și la cel mai din urmă român. Poporul acesta, dacă va face unirea (teritorială) e capabil să stea în fruntea culturii intelectuale a omenirii (*geistige Kultur der Menschheit*). Și ca să umple măsura, iată că și limba sa sună așa de frumos și e atât de bogată, încât s-ar potrivi și pentru cel mai cult neam al pământului".

W. Hoffman, W. Pahl, K. Pfaff, *Beschreibung der Erde nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, ihren Erzeugnissen, Bewohnern... wie sie jetzt sind* („Descrierea pământului după configurația fizică, produsele lui, locuitorii lui... cum sunt acum"), Zweiter Band, Stuttg., 1842, 307.

Notele editorului

I. Grigore Ureche — „Letopiseţul Ţării Moldovei", 1504, 42, 43v, ed. P. P. Panaitescu.

II. „Un gând elementar" (germ.).

III. „Şi de la Fiul" — cea mai însemnată deosebire dogmatică între teologia ortodoxă şi cea catolică, referitoare la purcederea Sfântului Duh.

IV. Luntre pescărească primitivă scobită dintr-un trunchi de copac.

V. Afirmaţia lui Strabon, de care Simion Mehedinţi va uza în repetate rânduri, este de găsit în *Hypomnemata geographika* sau, simplu, *Geographika*, nume sub care este cunoscut îndeobşte tratatul acesta, din care s-au păstrat integral toate cele 17 cărţi (exceptând finalul cărţii a VII-a), valoros document geografic (şi nu numai) al Antichităţii.

VI. Corect: *hetaire* — nume dat curtezanelor din Grecia antică.

VII. Sărbători populare la romani cu dansuri şi petreceri licenţioase închinate lui Bacchus, zeul vinului, cele dintâi, şi, respectiv, lui Saturn, toamna, cele din urmă. Orfismul, aşa cum s-a demonstrat de mult, are rădăcini tracice, nu însă şi dionisiacul orgiastic.

VIII. „Datorită belşugului fără măsură" (lat.); de altminteri, *Copia, ae* este numele zeiţei abundenţei, în latină.

IX. E vorba de Pliniu cel Tânăr (Plinius Minor — 62-113) de la care au rămas, în afară de *Panegyricus Traiani*, 10 cărţi de *Epistulae* („Scrisori"); cea de-a zecea fiind corespondenţa sa cu împăratului Traian, în calitate de guvernator al mai multor provincii romane.

X. De fapt, Darius, *fiul* lui Histaspe, rege al perşilor din veacul al VI-lea î.H. (probabil 522-484).

XI. Corect: „Eşti necinstit sufleteşte", acuzaţie adusă de Corneliu Z. Codreanu lui Nicolae Iorga în urma tribulaţiilor politi-

ce ale acestuia și pretext pentru arestarea și condamnarea lui Codreanu.

XII. Istoric elin născut, probabil, în Antiohia, trăitor în veacul al III-lea d.H., autor al unei istorii intitulate *Herodianu tes meta Markon basileias historia* (aprox. 240 d.H. — „Istoria lui Herodian după domnia lui Marcus"), care cuprinde principalele evenimente de la domnia lui Marcus Aurelius, până la urcarea pe tron a lui Gordian (180-238).

XIII. „A cui e cârma, a aceluia e și religia" (lat.).

XIV. „Asta nu are nimic a face cu apărarea națională, camarazi!" (fr.).

XV. „Dacă s-ar rupe pământul întreg" (lat.).

XVI. Această referire explicită la Ortega y Gasset ne-a determinat să înlocuim termenul de „gloată" cu „masă" (sau „mulțime", în funcție de împrejurări), dat fiind că termenul, așa cum bine se știe, a făcut carieră în gândirea lui Ortega, îndeosebi prin faimoasa „La Rébelion de las Massas", 1930, a cărei influență se resimte în opera lui Mehedinți.

XVII. Generalul Averescu.

XVIII. Autor al celui mai vechi tratat latin de geografie, *De Chorographia*, („Despre configurația continentelor"), în care face o descriere completă a coastelor Mediteranei (Africa, Asia, Europa).

XIX. (Înv.) Guvernator al unei diviziuni teritoriale în Imperiul otoman; „sângeac" este o variantă, pluralul corect: „sângeaci".

XX. „Vocea poporului, vocea adevărului" (lat.).

XXI. „Țara lui Fisher" (engl.): numele unuia dintre marii înavuțiți ai vremii.

XXII. „Penați" — în mitologia romană, zeități ocrotitoare ale familiei (din lat. *penates*); „Vestală" — la romani, preoteasă care întreținea focul sacru în templul zeiței Vesta; „Pontifex maximus" — căpetenia colegiului marilor preoți. În continuare: „oraș, cenzor, tribun, militar, consul, comandă, împărat, pacea romană" (toate în lb. lat.).

XXIII. Notarul anonim al regelui Béla (1060-1063) este cel care a povestit, într-o scriere în limba latină, felul în care ungurii au cucerit Transilvania, timp de un veac și mai bine; formațiunile organizatorice găsite de unguri aici — cele care nu vor da cu nici un preț ținutul — sunt numite de notar „ducate" conduse de un „duce"; cel invocat aici e, probabil, Gelu.

XXIV. „De neamul moldovenilor".

XXV. Cea dintâi menţionare a conştiinţei unităţii românilor redactată în limba română; însemnare autografă a lui Mihai Viteazul pe spatele unui document de la 1600, ce pare a fi adresată lui Rudolf al II-lea al Austriei. Citatul corect este: „Şi hotaru Ardealului. Pohta ce-am pohtit: Moldova, Ţara Românească".

XXVI. „De aceste basne să dea seama ei şi de această ocară. Nu ieste şagă a scrie ocară vécinică unui neam, căci scrisoarea ieste un lucru vécinicu" — „De neamul moldovenilor"; „mahleari", probabil, din tc. „mahalle" — „mahalagiu".

XXVII. „Dreptate extremă, nedreptate extremă" (lat.) — adagiu latin citat de Cicero în *De officiis*.

XXVIII. *Evanghelia după Ioan* 18, 38; citat corect: „Ce este adevărul?".

XXIX. „Filosoful elin" care identifică binele (agathós) cu frumosul (kalòs) este Platon. *Kalòs kaí agathós* este idealul educaţiei ateniene care dorea să-l facă pe om înzestrat cu frumuseţe exterioară şi lăuntrică, deopotrivă. („Apărarea lui Socrate" 20 e). Pentru raportul între bine şi politică, bun şi priceput, bine şi plăcere, a se vedea „Georgias", 486 d-500 a.

XXX. Fragmente din *Strigoii*, I.

XXXI. *Scrisoarea a III-a.*

XXXII. *Doina.*

XXXIII. „Patriot nu era Eminescu, dar era naţionalist pentru care România numai ca centru firesc al vieţii naţionale româneşti merita să existe" — scrie Slavici în *Amintiri.*

XXXIV. „Connaturalitate", cum ar fi spus Nae Ionescu cu un termen din scolastică, sau „afinitate electivă".

XXXV. În Grecia antică, străini stabiliţi în cetate fără drept de vot.

XXXVI. „Spre paradă şi fast" (lat.).

XXXVII. „După propria plăcere" (lat.).

XXXVIII. Corect: „La început a fost Fapta" (germ.).

XXXIX. „Un cuvânt minunat îţi stă la dispoziţie" (germ.).

XL. „Reguli pentru îndrumarea spiritului" (lat.).

XLI. „Conştiinţă de peşteră" (germ.).

XLII. Friedrich Ratzel (1844-1904), geograf şi etnograf german, fondator al antropologiei şi al geopoliticii.

XLIII. (Reg.) Porţiune de pădure deasă şi întunecoasă.

XLIV. Membri ai unor organizaţii rebele bulgare.

XLV. Stâlp care indică milele.

XLVI. „Torță", „făclie"; din ngr. *masalas.*

XLVII. Citat liber din *Evanghelia după Ioan* 4, 23. Corect: „Dar vine ceasul, și acum este, când adevărații închinători se vor închina Tatălui în duh și în adevăr; că astfel sunt închinătorii pe care Tatăl îi caută."

XLVIII. *Evanghelia după Ioan* 19, 26-27.

XLIX. Citat liber din *Evanghelia după Ioan* 20, 15-17.

L. Citat liber din *Evanghelia după Ioan* 21, 15-17.

LI. „Cu sufletul liniștit" (lat.).

LII. „Zei imperiali" (germ.).

LIII. „Despre lâna caprei" (lat.).

LIV. „Cauză deșartă" (lat.).

LV. Franța.

LVI. Simion Mehedinți — *Premise și concluzii la Terra. Amintiri și mărturisiri,* în „Acad. Rom.", *Studii și Cercetări,* LXXIII, 1946.

LVII. „Noroc și nenoroc în istorie" (germ.).

LVIII. *Historia augusta,* așa cum a fost numită de J. Causobon în veacul al XVII-lea, *Scriptores Historiae Augustae* — „Scriitorii istoriei imperiale", este o culegere de biografii ale împăraților romani care s-au succedat la tron după moartea lui Traian, până la moartea împăratului Carinus (117-285 d.H.). Nu se cunoaște nimic precis despre numele și numărul celor care au scris aceste biografii.

LIX. „Au numit bătrâni (adică *Kinezi* sau *Județi*), adică oameni de încredere, să facă cele de cuviință ca să procure cai, animale, arme și îmbrăcămintea necesară (...). Așa vom avea pace și legături comerciale (...), căzură de acord bătrânii etc." (lat.).

LX. „Simțirea e totul" (germ.).

Indice de nume proprii

A

Adamescu, Gh. 212
Agilulf 57
Ahriman, zeul răului la iranieni 116, 126, 129, 203
Alcibiade 43
Alecsandri, Vasile 81, 149, 157
Alexandru cel Bun 31, 88, 146
Alexandru cel Mare 40
Ali Mustafa 206
Amiel, Henri-Frédéric 21
Arald 143
Arie 30, 62, 189
Aristotel 72
Atanasie, Sfântul 30, 62, 63, 66, 203
Attila, rege al ungurilor, 57, 59
Augustin, Sfântul 171
Aurelian, împărat roman 50, 54, 55, 202
Averescu, Alexandru, general 218

B

Bach, Johann Sebastian 146
Bacchus 217
Bacocz, Thomas 168
Baiazid 86
Baker, Ernest, sir 200, 215
Baker, Mary Eddy 174, 175
Baraba 136
Bardy, G. 203, 204

Bartók, Béla 138, 173, 205, 211, 215
Basarab, Matei 87, 94, 113, 145, 146
Bastian, Adolf (1826—1905), etnograf german 37
Batiffol, Pierre 202, 214
Beethoven, Ludwig van 146, 212
Béla, rege al ungurilor 113, 218
Berdiaev, Nikolai 161, 162, 212
Bârseanu, A. 205
Bolotnikov, Ivan 160
Borgia 203
Botiov 81
Brăiloiu, Constantin 209
Brîncoveanu, Constantin 164
Buckle, Th. 210
Budai Deleanu, Ion 210
Buddha 29, 126
Burckhardt, Jakob 72, 198, 204, 210, 214
Burebista 40, 44, 47, 49, 163

C

Cahana, Leiba 210, 211
Caiafa 136
Cain 106, 181, 193
Calvin, Jean 30, 37, 117, 124, 128, 168, 172, 200, 204
Cantemir, Dimitrie 162
Capitanov, Hristo 207
Carcopino, I. 202
Carinus, împărat roman 220
Carol cel Mare 30
Carol I, rege al românilor 206
Carossa, Hans 32, 215
Caterina, țarină 160
Causobon, J. 220
Chiriac, din Tazlău, călugăr 110
Chirică, de la Bisericani, călugăr 110
Chiril 111
Cicero, Marcus Tullius 171, 219
Codreanu, Corneliu Z. 209, 217, 218
Columb, Cristofor 46

Commodus, împărat roman 54
Conea, I. 209
Constantin, împăratul/cel Mare 29, 30, 33, 61, 63, 66, 68, 170, 202, 204, 210
Costin, Miron 113, 114, 115
Coulange, P. 205
Creangă, Ion 149

D

Danilewsky, N.I. 214
Daniil, Sihastrul 145
Dante, Alighieri 63, 126, 128, 145, 146, 187, 214
Darius, rege al perşilor, fiul lui Histaspe 48, 163, 217
Decebal 44, 45
Deceneu, Mare Preot dac 44, 64
Descartes, René 149, 207
Dionisie, zis [pseudo]Areopagitul, Sfântul 125
Dlugosz, Jan, cronicar polonez 99
Doegen, Wilhelm 205, 215
Doja, Gheorghe 168
Domiţian, împărat roman, 55
Dosoftei, Mitropolit 119
Dostoievski, Feodor Mihailovici 165
Drăghicescu, D. 200
Dromichete, rege get 47, 86, 87, 163
Duhamel, Georges 213
Dumnezeu, cu var. Cel Prea Înalt, Domnul, Prea Sfântul, Tatăl 36, 50, 62, 65, 66, 68, 70, 73, 74, 86, 91, 97, 98, 99, 104, 106, 107, 108, 110, 111, 115, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 128, 129, 135, 136, 146, 159, 171, 175, 183, 186, 191, 209, 220

E

Eminescu, Mihai 6, 19, 66, 85, 95, 97, 142, 144, 145, 146, 147, 149, 152, 186, 201, 210, 212, 219
Epifanie, din Voroneţ, călugăr 110
Eustatie, călugăr 110

F
Faust 124, 214
Fisher 218
Frazer, James, sir 37, 116, 202, 210
Frobenius, Leo 151, 207, 212
Furtună, D. 205, 210

G
Galeriu, împărat roman 29, 33
Gamillscheg, E. 203
Gandhi, Mohandas Karamchand (1896—1948) 181
Gaster, M. 120, 211
Gavriil, arhanghelul 122
Gavrilov, Vicol 200
Gebhardt, Émile 199
Geffken, I. 203
Gherea, Constantin Dobrogeanu 213
Gobineau, Joseph Arthur 9, 192, 193
Godunov, Boris 160
Goethe, Johann Wolfgang von 149, 180, 214
Gordian, împărat roman, 218
Gorki, Maxim 34, 159, 160, 161, 164, 200, 212
Grigorie cel Mare, Papă, 49, 56, 173, 174, 180, 202
Gui, Bernard 30, 199
Györgfy, Stefan 164

H
Halfon 210, 211
Hasdeu, Bogdan Petriceicu 120, 142, 210, 211
Hasdeu, Iulia 211
Henric al VIII-lea 204
Herodian 54, 218
Herodot 40, 41, 44, 59, 185
Hitler 95
Hoffmann, W. 215
Homer 107
Horea 82, 88, 115, 164
Hrisostom, Ioan, Sfântul 75

Hristos 29, 56, 59, 74, 126, 144
Humboldt, Wilhelm Karl von 148, 208
Huss, Jan 31
Husserl, Edmund 142, 147

I

Iancu 82, 164
Ibrăileanu, Garabet 212
Iehova 62, 63, 64, 106, 107, 123, 135, 191
Iisus, cu var. Fiul Sfânt, Mântuitorul 21, 23, 29, 30, 31, 36, 37, 38, 45, 47, 49, 63, 65, 66, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 97, 107, 109, 117, 124, 125, 128, 132, 136, 169, 171, 173, 174, 175, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 187, 189, 190, 191, 192, 194, 201, 211, 214
Ilie, Sfântul 119, 122, 125
Inocenţiu al III-lea, Papă 30
Inochentie, din Probota, călugăr 110
Ioan, Apostol, cu var. Ion, Sfântul Ion, Sântion 121, 122, 123, 131, 182, 184, 219, 220
Ioan, din Rîşca, călugăr 110
Ionescu, Nae 13, 219
Iordan, Al. 207
Iorga, Nicolae 217
Iosif al II-lea, împărat 168
Iosif, lemnarul 130
Irod 76, 130
Istrati, Panait 212
Iuda 123, 182, 185
Iulian, Apostatul, Flavius Claudius Iulianus, împărat roman 97

K

Keyserling, Herman 149, 166, 173, 211, 213
Kierkegaard, Sören 188, 214
Kun, Béla 83, 208

L

Labry, Raoul 212
Lenin, Vladimir Ilici 101, 200, 212
Leon, Papă 168

Lisimah, rege al tracilor 86, 87
Lisov, T. 200
Lovinescu, Eugen 212
Loyola, Ignațiu de 30, 37, 124, 172, 204
Luther, Martin 31, 37, 124, 128, 175
Lucifer 126

M

Mahomed, profet 189
Maica Domnului, cu var. Fecioara Maria, Maria, Precista, Prea Curata Născătoare de Dumnezeu 13, 36, 74, 75, 76, 79, 108, 109, 124, 125, 130, 146, 182, 183, 184, 205, 211
Maiorescu, Titu 36, 86, 149, 150, 208, 210, 211
Mallarmé, Stéphane 149
Manes 29, 126
Marcus Aureliu 54, 218
Maria, lui Cleopa 182
Maria, din Magdala 182, 183
Marx, Karl 101, 194, 213
Mehedinți, Simion 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 202, 205, 207, 212, 213, 217, 218, 220
Meier, John 76, 79
Mela, Pomponiu, geograf, mijlocul sec. I d. H., 97
Melchisedec, Episcop 7
Metodie 111
Mihai, Viteazul 81, 115, 164, 219
Mihail, arhanghelul, Sfântul 122, 125
Milioukov, P. 212
Mircea, voevod 85, 86, 87, 146
Mithra 49, 117, 203
Moisi 29, 180, 183, 191
Moroianu, G. 211
Morțun, V. 213
Movilă, Petru, Mitropolit 37
Murărașu, D. 212
Mușatini 19, 25, 113, 145

N

Nădejde, I. 213
Negruzzi, I. 210
Nero, împărat roman 23
Nichita, Sfântul, Sân 68, 79, 111, 164
Nietzsche, Friedrich 187, 188, 189, 190

O

Olteanu-Oradea, A. 213
Onciul, Dimitrie 25
Ormuz, zeul binelui la iranieni 116, 126, 203
Ortega y Gasset, José 93, 208, 218
Ovidiu, Publius Ovidius Naso 47, 49

P

Pahl, W. 215
Paléologue, Maurice 212
Pamfile, T. 211
Panaitescu, P.P. 217
Papagniol, A. 202
Papahagi, Tache 210
Papini, Giovanni 214
Partenie, de la Agapia, călugăr 110
Pascal, Blaise 137, 151
Passionaria 189
Pavel, Apostol 46, 128, 167, 184, 185
Pătruț, Picu 205
Pernu, zeu păgân 161
Persons, Richard Godfrey 204
Pestalozzi, Johann Heinrich 127
Pétain, mareșal 93
Petre, Apostol, Sfânt, cu var. Petru și Simon ~ 91, 110, 122, 123, 124, 175, 182, 184, 185
Petru cel Mare 175
Pfaff, K. 215
Pilat, din Pont 136
Pisarev 161
Pittard, Eugène 39

Pârvan, Vasile 36, 200, 201
Platon 219
Pliniu, cel Tânăr 48, 217
Plotogea, M. 205
Plutarh (Plutarchos) prozator, moralist și biograf latin, 46-127 d.H., 192
Pogor, Vasile 210
Polybios, istoric latin, 201—118 î.H., 106
Pompei, Cnaeus Pompeius Magnus, împărat roman, sec. I, î. H., 49
Popovici, Gheorghe 25
Priscus, 410-473 d.H., om politic și cărturar bizantin, trimis în 448 la curtea regelui Attila 59
Procopovici, Al. 210
Pugacev 160

R

Rabelais, François 148
Ralea, M. 200
Rasmussen, Knud 116
Rasputin 162
Ratzel, Friedrich 151, 219
Remaxos, rege get 47
Riazin, Ștefan 160
Riehl W. H. 200
Ritter, C. 9
Rogerius, călugăr 65
Romanelli, colonel al armatei italiene în I război mondial, 214
Romanov, Alexei, țar 160
Romier, Lucien 33, 157, 165, 173, 176, 200, 211, 212, 215
Rosetti, C. A. 213
Rostand, Edmond 85
Rudolf al II-lea 219
Russo, Demostene 210

S

Sabazios, zeu al luminii la daci, 41, 64
Salomeea 182
Salvianus, aprox. 390-484, scriitor ecleziastic, preot 56, 202

Sassu, C., 207
Saturn 217
Schurz, H., discipol al lui Ratzel, 151
Seignobos, G. 199
Sellière, E. 211
Seneca 198
Simeon, Dascălul 114
Simion, Ştefan, Mitropolit 113, 119
Slavici, Ion 145, 210, 212, 219
Socrate 43, 219
Sodeur, G. 200
Spengler, Oswald 207
Stahl, H.H. 209
Staicu, C. 207
Stere, C. 213
Strabon, „Geograful", 64 î.H. — 25 d.H. geograf şi istoriograf elin, 41, 42, 44, 64, 67, 87, 97, 110, 129, 133, 185, 202, 217
Streinu, Vladimir 207
Stricovskie, Ioan, cronicar polonez 98
Sultan Mehmet 98

Ş

Ştefan, cel Mare, cu var. ~ vodă, Sfântul ~, Domnul ~, ~ Voievod, 17, 87, 90, 98, 99, 111, 144, 145, 147, 164, 210, 211
Ştefan, Sfântul, al ungurilor 111
Ştefan, Sfânt, Martir 185
Ştefănescu, A.I.D. 211

T

Tacit, Publius Cornelius Tacitus, istoric latin, 55—118 d.H., 113
Tannhäuser 109
Tatana Kapsulak 116
Teodorescu, G. Dem. 204, 210, 211
Tharaud, Jérôme şi Jean 34, 52, 200
Toma, Apostol 185
Toma, de Aquino 75
Traian 48, 54, 55, 113, 202, 210, 217, 220, bădica ~ 164
Tudor 88, 115, 164

U

Ulise 126
Unamuno, Miguel de 52, 67, 197, 201
Ureche, Grigore 17, 90, 217

V

Valéry, Paul 37, 202
Varlaam, Mitropolit 37, 113, 119
Vazov 81, 207
Velicicovski, Paisie 69
Venera 109, 124, 210
Venus 110, 210
Vezina, Mare Preot dac 64
Viciu, Alexiu 204, 211
Vineri, Sfânta 91, 109, 124
Vlădescu, G. 207, 213
Voltaire, François-Marie Arouet 189
Voronca, Elena Niculiță 204, 205, 210, 211

W

Wied, principesa de (Carmen Sylva) 84

X

Xenopol, Al.D. 210
Xenopol, Niki 212

Z

Zamolxe 6, 38, 43, 49, 64, 87, 97, 110, 120, 134, 203, 209
Zarathustra 29, 126
Zarifopol, Paul 201, 212
Zilot, Românul 88
Zoltan Szilagy 164

Indice tematic

A
afurisenie 61
antropologie 58, 165, 192
armata roșie 160
armonizare confesională 186

B
Biserica anglicană 38, 169, 204
Biserica română 7, 22, 38, 48, 50, 58, 59, 60, 61, 64, 66, 70, 71, 72, 89, 110, 137, 146, 158, 186, 189, 196, 201, 207, 210
Biserica Romei 63, 64, 75, 151, 171, 201
biserică unită 89
bolșevism 162, 194, 212

C
catolicism 13, 31, 82, 88, 146, 155, 156, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 176, 189, 204
civilizație românească 39, 58, 59, 112, 132, 141, 146, 165
comunism 52, 53, 83, 94, 101, 164, 175, 189, 194, 195, 201, 208, 213
concepție despre lume 91, 115, 119, 120, 125, 128, 129, 157, 165
continuitate 52, 58, 70, 113, 114
creștinare administrativă 46, 51, 52, 111, 134
creștinism balcanic 166
creștinism românesc 7, 8, 21, 23, 24, 38, 44, 45, 49, 50, 51, 52, 54, 61, 67, 69, 71, 74, 76, 79, 89, 105, 107, 115, 133, 134, 136, 138, 141, 146, 147, 151, 152, 155, 156, 166, 169, 173, 175, 176, 179, 182, 185, 186, 187, 188, 196, 198, 202, 212

D

daco-geți 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 56, 64, 87, 97
daco-romani 48, 58, 60, 64, 100, 128, 164, 202, 203
democrat 93, 142, 159, 161, 213

E

ecumenism 48, 173, 174, 181
educație creștină 5, 7, 180, 190
etnografie 5, 36, 39, 51, 56, 58, 70, 115, 142, 147, 150, 151, 165, 207
etnopedagogie 5, 6, 7, 9, 83

F

firea românului 21, 22, 32, 37, 64, 84, 88, 97, 109, 110, 151, 157, 196, 197
fluviul sfânt 45
folclor 13, , 32, 36, 61, 70, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 90, 91, 95, 100, 105, 107, 108, 109, 120, 124, 129, 130, 132, 133, 138, 139, 147, 148, 149, 152, 165, 179, 180, 186, 202, 205, 208

I

idealism 13, 95, 101, 170, 201
igienă intelectuală 150
imperialism bisericesc 170, 171, 175, 213, ~ oriental 175, ~ papal 171, 172
individualitate etnică 112, 113, 114, 195
individualismul românului 164
internaționalism 6, 95, 101, 194, ~ papal 201
iobagi intelectuali 158
istorie 29, 32, 39, 41, 45, 46, 51, 56, 57, 58, 60, 72, 83, 93, 95, 98, 103, 106, 112, 115, 147, 155, 160, 164, 180, 183, 194, 196, 198, 204
iudaism 21, 64, 102, 180, 181, 184, 190, ofensiva ~ 193, invazia ~ 103, infiltrarea ~ 197

L

lege 8, 19, 32, 60, 68, 87, 89, 106, 114, 123, 125, 135, 136, 174, 176, 180, 183, 189, 190, 201

legionarism 95, 101, 102, 103, 104, 201, 209, 210
limba 47, 50, 60, 113, 114, 147, 150, 174, 196, 215
limba latină 59, 68, 164

M
marxism 93, 94, 213
masonerie 53, 193, 213
maşinism 192, 193, 194, 204
mediu geografic 113, 127, 128, 165
moşnean 165
muzică bisericească 138, 139

N
naţie 5, 7, 60, 101, 112, 182, 215
neam 7, 21, 24, 31, 33, 35, 36, 37, 39, 43, 45, 52, 54, 59, 60, 61, 66, 79, 80, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 100, 102, 104, 105, 106, 107, 110, 111, 112, 113, 116, 120, 124, 125, 128, 133, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 145, 146, 147, 151, 163, 164, 176, 180, 185, 195, 196, 201, 208, 215

O
omenie 23, 29, 39, 87, 103, 124, 141, 157, 186, 206, 207
optimism transcendent 126, 134, 166
Ortodoxie 24, 37, 38, 66, 69, 72, 82, 155, 172, 173, 175, 176, 182, 189, 201, 204

P
papistaş 71, 204
politică în/şi biserică 61, 62, 63, 64, 65, 71, 151, 168, 170, 171, 175, 182, 203
Predania 172, 173
primatul sufletului 42, 43, 44, 45, 87, 100, 120, 179
propagandă confesională 147, 168
protestantism 31, 37, 38, 155, 156, 168, 169, 171, 173, 174, 176, 204

R
rasism 9, 192, 193, 194, 195

răbdare 89, 90, 94, 95, 207
Reformă 37, 38, 171, 172, 175, 204
religii inferioare 116
românii din Macedonia 100,~ din margină 85, ~ din Pind 85
rumerii din Istria 85

S

sat românesc 8, 21, 36, 58, 67, 72, 75, 88, 120, 130, 132, 137, 147, 152, 163, 164, 173, 201
sensibilitate morală 136
sfinți români 68, 110, 111
simbolism creștin 49, 60
socoteli cu veșnicia 40, 100, 115, 130, 157, 165
spiritualitate dacă 61
stat apostolic 67, 82, 167, 171, ~ papal 63, ~ teocratic 63, 171
suflet etnic 100, 105, 136, 140, 149, 157, 165, 174

T

toleranță 29, 32, 33, 37, 39, 88, 89, 92, 94, 95, 134, 156
tradiție 37, 45, 69, 70, 94, 95, 130, 133, 138, 150, 155, 164, 165, 172, 174, 180, 186, 189, 196, 201

Ț

țăran român 6, 8, 32, 39, 47, 67, 68, 76, 84, 85, 91, 99, 101, 111, 112, 115, 130, 132, 136, 137, 168, 176, 205, 214
țăran rus 158, 159, 160, 161, 162

U

„unirea" cu Roma 115, 176
unitarism 168, 169
unitate a neamului 59, 113, 114, 115, 145, 147, 219

V

valori 158, simț al ~ 135, relativitatea ~ 156, 174, răsturnarea ~ 190

Z

zona monoteismului 127

Cuprins

Educația creștină în gândirea lui Simion Mehedinți 5
Notă asupra ediției 11

Creștinismul românesc

O lămurire 21
„Creștinismul românesc" 23

I. Caracteristicile creștinismului românesc în lumina etnografiei și a istoriei

1. Lipsa războaielor confesionale în viața poporului român 29
2. Neutralitatea față de certurile dogmatice 35
3. Primatul sufletului 43
4. Arhaismul creștinismului românesc 46
5. Simbioza între Biserică și Stat, fără antagonism 54
6. Lipsa ereziilor și a ereticilor 66
7. Prezența lui Iisus în folclorul național 72
8. Absența pornirii spre răzbunare 80
9. Acceptarea suferinței ca mijloc de purificare morală 97
10. Încrederea în biruința binelui asupra răului 105
11. Prioritatea frumuseții morale asupra justiției formale 135
12. Concluzii 141

SIMION

MEHEDINȚI

"Spre cinstea neamului din Carpați, concepția religioasă a românului e străină de îngustimea sufletească a fariseilor și a cărturarilor. Cr dințele sale sunt potrivite cu firea omului sănătos, care se bucură fățiș de toate darurile vieții (străin deopotrivă și de habotnicie, și de mojicia desfrâului). Am căutat deci, în cuvântarea amintită, să înșir caracteristicile mai de seamă ale creștinismului, cum e înțeles de poporul nostru. Cine va cerceta însă folclorul satelor din tot cuprinsul pământului dacic, de bună seamă va mai scoate la iveală și alte înfățișări ale firii românești, așa cum s-a manifestat ea în Biserica autohtonă.

Oricum, tinerii pe care i-am avut atunci sub ochi (cine ar fi bănuit că zilele urgiei vor fi atât de apropiate?), citind paginile de față și gândindu-se la jumătatea Moldovei copleșită de străini, vor simți îndemnul de a cântări mai de aproape deosebirile dintre viața religioasă a românilor și concepția vecinilor despre creștinism.

Dacă vor găsi întemeiate cele înșirate aici, și le vor apropia de suflet; dacă nu, datori sunt să pună în locul lor ceva mai bun."

S. Mehedinți

4200

FUNDAȚIA ANASTASIA